دیلان هەردی

ڕێژیمی سیاسیی ئێران

لە نێوان ئۆتۆریتاریزم و تۆتالیتاریزم‌دا

توێژینەوەیەکی ئاکادێمییە کە بۆ زانکۆی لیل لە فەڕانسا ئامادە کراوە

ڕێژیمی سیاسیی ئێران

لە نێوان ئۆتۆریتاریزم‌و تۆتالیتاریزم‌دا

نووسینی : دیلان هەردی

تویژینەوەیەکی ئاکادێمی‌یە کە بۆ زانکۆی لیل لە فەڕانسا ئامادە کراوەو بە هەر دوو زمانی کوردی‌و فەڕانسی لەبەر دەست دایە

ناوی کتێب : ڕێژیمی سیاسیی ئێران لە نێوان ئۆتۆریتاریزم‌و تۆتالیتاریزم‌دا
نووسینی: دیلان هەردی
پێداچوونەوە : لۆرانس مۆرێل، ستیڤێن لۆنای
تیراژ : ١٠٠٠ دانە
چاپخانە : ناوەندی چاپ و بڵاو کردنەوەی ئاوێر
هەولێر ٢٠١٩

هەموو مافەکانی ئەو کتێبە پارێزراوە بۆ نووسەر. هەر چەشنە بڵاو کردنەوەیەک یان کۆپی‌کردنی بەشێک لە ناوەرۆکی ئەو کتێبە بە بێ ئاماژەکردن بە سەرچاوەکەی، بەدواداچوونی یاسایی بۆ دەکرێ.

پەیوەندی : dylan.hardy82@gmail.com

سوپاس و پێزانین بۆ

ناوەندی توێژینەوەکانی بەڕێوەبەری، سیاسی و کۆمەڵایەتی لە زانکۆی لیل ـ فەڕانسا (CERAPS).

پرۆفیسۆر لۆرانس مۆرێل، توێژەرو مامۆستای زانستە سیاسیی‌یەکان و بەرپرسی کۆمیتەی توێژینەوەی کۆمەڵناسیی سیاسی سەر بە دامەزراوەی نێونەتەوەیی زانستی سیاسی و دامەزراوەی نێونەتەوەیی کۆمەڵناسی.

پرۆفیسۆر ستێفێن لۆنای، توێژەرو مامۆستای زانستە سیاسیی‌یەکان، پەیوەندی‌یە نێونەتەوەیی‌یەکان و فەلسەفەی ئازاد لە زانکۆکانی پاریس و لیل، هەروەها، ئەندامی ئەنستیتۆی توێژینەوەی هانا ئارێنت.

پرۆفیسۆر ناتالی ئێتوەن، توێژەرو مامۆستای زانستی سیاسی و کۆمەڵناسیو ئەندامی ناوەندی توێژینەوەکانی بەڕێوەبەری، سیاسی و کۆمەڵایەتی لە زانکۆی لیل.

پرۆفێسۆر کارۆڵ باشلۆ، توێژەرو مامۆستای زانستی سیاسی و کۆمەڵناسیو ئەندامی ناوەندی توێژینەوەکانی بەڕێوەبەری، سیاسی و کۆمەڵایەتی لە زانکۆی لیل.

پێرست

سەرەتا ١

دێمۆکراسی (دەسەڵاتی خەڵک)........................ ٦

تۆتالیتاریزم (تەواوخوازی)........................ ٧

ئۆتۆریتاریزم (دەسەڵاتخوازی)........................ ١٢

تایبەتمەندی‌یەکانی کۆماری لە ڕێژیمی سیاسیی ئێراندا ١٩

١. کۆماری ئیسلامی........................ ٢٢

١-١. لە پاشایەتی‌یەوە بۆ کۆمار........................ ٢٢

١-٢. کۆمارێکی ئیسلامی ٢٦

١-٣. جێگیر کردنی دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامی........................ ٣٠

١-٤. پێداچونەوەی دەستوور بە مەبەستی زیاد کردنی دەسەڵاتەکانی وەلی فەقیهـ........................ ٣٢

٢. جیا کردنەوەی دەسەڵاتەکان بە ناڕوونی ٣٦

٢-١. دەسەڵاتی ئایینی........................ ٣٧

ئـ. کۆڕی شارەزایانی ڕێبەری (مجلس خبرگان رهبری) ٣٧

بـ. دەسەڵاتی بێ سنووری وەلی فەقیهـ ٣٨

٢-٢. دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن (قوه مجریه) ٤٤

٢-٣. دەسەڵاتی یاسادانان (قوه مقننه) ٤٦

٢-٤. دەسەڵاتی دادوەری ٤٨

تایبەتمەندی‌یەکانی ئۆتۆریتاریزم لە ناو ڕێژیمی سیاسیی ئێراندا ٥٣

١. پلۆڕاڵیزمی سنووردار؟... ٥٨

١-١. ئامانجی دامەزرێنەری کۆماری ئیسلامی : "یەک حیزب، حیزبی خودا" ٥٨

١-٢. دوخی ئێستای حیزب لە ئێران : فرە حیزبی یان باڵبەندی؟............................... ٦٨

١-٣. کۆمەڵگای مەدەنی لە ئێران.. ٧٣

١-٤. "ئێران : زیندانی رۆژنامەوانان".. ٧٥

٢. "دەوڵەتی رانتی"و "ئابووریی تالانکردن"... ٧٧

٢-١. ئابووری‌یەک لە بەرژەوەندی چەند لایەنێک.. ٨٠

٢-٢. دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان، "ئابووری تالانکردن" ٨٥

تایبەتمەندی‌یەکانی تۆتالیتاریزم لە ڕێژیمی سیاسیی ئێراندا ٩٣

١. ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیه.. ٩٥

١-١. لە "بە سیاسیکردنی ئیسلامەوە" هەتا "بە ئیسلامیکردنی سیاسەت" ٩٦

ئ. شیعەگەری ٩٦

ب. ویلایەتی فەقیه.. ٩٨

١-٢. سوپای باسدارانی شۆڕشی ئیسلامی : سوپایەکی ئایدۆلۆژیکی.............................. ١٠٢

١-٣. بەسیج : ڕێکخراوێکی ئایدۆلۆژیک بۆ تەیار کردنی جەماوەر................................. ١١١

ئ. ڕێکخراوێکی تەیارکەر ١١٣

ب. تەیار کردنی خەڵک بۆ مەبەستێکی دیاریکراو... ١١٥

ج. بەرژەوەندی‌یە تاکەکەسی‌یەکانی ئەندامبوون ١١٧

٢. زۆر لێکردن، سەرکوتو تۆقاندن.. ١١٩

٢-١. سیاسەتی زۆرەملێی کۆماری ئیسلامی ١٢١

ئ. شۆڕشی کولتووری : بە ئیسلامیکردنی سیستەمی خوێندن.................................... ١٢٢

ب. ژنان، گەورەترین توێژی کۆمەڵگا کە بووەتە ئامانجی سیاسەتە زۆرەملێیەکان................. ١٢٤

جـ. کەمینە نەتەوەیی‌یەکان لە ژێر سێبەری "فارسیزم"دا ١٢٨

د. کەمینە ئایینی‌یەکان لە ژێر دەسەڵاتێکی شیعەگەریی دەوڵەتیدا ١٣٢

٢-٢. تۆقاندنی کۆمەڵگا ١٣٨

ئـ. لە سێدارە دان، چەکی تۆقاندن ١٤٠

بـ. لەسێدارەدانی خێرا بە دادگای سەحرایی... ١٤٣

جـ لە سێدارە دانی ئاشکرا، بە مەبەستی بێ هەستکردنی کۆمەڵگا ١٥٠

٢-٣. تیرۆریزمی دەوڵەتی.. ١٥٨

ئـ. "کوشتنە زنجیرەیی‌یەکان" ١٥٨

بـ. سپۆنسەری تیرۆر لە دەرەوەی وڵات : هەناردە کردنی توندوتیژی ١٦٠

جـ. تیرۆری میکۆنۆس، کۆتایی تیرۆریزمی دەوڵەتیی ئێران لە ئورووپا؟ ١٦٣

٢-٤. دامودەزگاکانی سەرکوتو کۆنترۆڵ.. ١٦٦

کۆتایی ١٧٥

سەرچاوەکان ١٧٩

کتێب.. ١٧٩

گۆڤار.. ١٨٢

وتار... ١٨٤

ڕێکخراوەکان... ١٩٢

جیاواز.. ١٩٣

پاشبەند ١٩٥

پاشبەندی ١: حوکمێکی نەهێنی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری لە دژی بەهایی‌یەکان ١٩٦

پاشبەندی ٢: فۆڕمێکی ئەندامەتی ڕێکخراوی بەسیج.. ١٩٨

پێشەکی

لەو بەرهەمەدا هەوڵ دراوە بە دوور لە هەر جۆرە لایەنگری یان دژایەتی‌یەک، شیکردنەوە بۆ ڕێژیمی سیاسیی ئێران لە دوای شۆڕشی **١٩٧٩**ـەوە بکرێ. مەبەستی ئێمە ئەوەیە ڕێژیمی سیاسیی ئێران بەو جۆرە کە هەیە پێشانی بدەین نەک بەو جۆرەی ئێمە پێمانوایە، یان ئەو جۆرەی دەبوایە وابێ. هەر بۆیە، خۆمان لە دەربڕینی هەرجۆرە ڕوانینێکی کەسیی و پێشینەی هزریو دەمارگرژی‌یەک پاراستووەو تەنیا پشتمان بە مێتۆدۆلۆژی زانستی بەستووە. بۆ ئەو مەبەستەش کەڵک لە ژمارەیەکی زۆر سەرچاوەو بەڵگەو دۆکیۆمێنتی نووسراوو گوتراو وەرگیراوە. ئەرکی ئێمە لێک گرێدانی هەموو ئەو بەڵگەو دۆکیۆمێنتانەیە لە تیۆری‌یە زانستی‌یەکان، کە ئەوەش لە بەشی سەرەتادا بەوردی باسی لێوە دەکرێ. ئەو بەرهەمە، وەکوو هەر بەرهەمێکی دیکە، بێ کەموکورتی نابێ و ڕەخنەشی لێ دەگیرێ، بەڵام هەوڵ دراوە، ئەوەندەی لە توانامان دابووبێ، کەموکورتی‌یەکان کەم بکرێنەوە. لەوانەیە بە تێپەڕبوونی کات، زۆرێک لە داتاو زانیاری‌یەکانی نێو ئەم کتێبە وەکوو ئامارەکان و پۆستی کەسیایەتی‌یە سیاسی‌یەکان گۆڕانکاری‌یان بەسەردا بێ، کە لە چاپەکانی داهاتوودا هەوڵ دەدرێ هەموویان بەڕۆژ بکرێنەوە.

بە سپاسەوە، دیلان هەردی ٢٠١٩

سەرەتا

ڕۆژی ١١ی فێڤرییەی هەر ساڵێک، ساڵڕۆژی بە دەسەڵات گەیشتنی کۆماری ئیسلامی‌یە لە ئێران. ڕێژیمێکی سیاسی بە دوو ڕەهەندی جیاوازەوە، ڕەهەندێکی کۆماری، کە وا دەردەخا، دەسەڵاتی سیاسی، ڕەوایی خۆی لە خەڵک وەردەگرێو خەڵکی ئێران ڕاستەوخۆ یان لە ڕێگەی هەڵبژاردنی نوێنەرەکانیانەوە بەشداری لە دەسەڵاتی سیاسیدا دەکەن. ڕەهەندێکی ئایینی کە پێیوایە نوێنەرایەتیی دەسەڵاتی خودا لە سەر زەوی دەکاو ڕەوایی خۆی لە خەڵک وەرناگرێ، بەڵکوو لە ئاسمانو لە خودای وەردەگرێ. واتە، لە لایەک، دەسەڵاتەکانی یاسادانانو جێبەجێ‌کردن کە ڕەوایی لە خەڵک وەردەگرن، لە لایەکیتریش، دەسەڵاتە ئایینی‌یەکان کە ڕەوایی لە ئایین وەردەگرن. لەو توێژینەوەدا هەوڵ دەدرێ بە وردی ئەو پارادۆکسەی ڕێژیمی سیاسیی ئێران شی بکرێتەوە کە لە لایەک باس لە بەشداری خەڵکو لایەنە جیاوازەکان لە دەسەڵاتدا دەکاو لە لە لایەکی دیکەوە باس لە دەسەڵاتی بێ سنووری وەلی فەقیھ وەکوو نوێنەری خودا لە سەر زەوی دەکا.

هەموو ساڵێک لە سەروبەندی ساڵڕۆژی بە دەسەڵات گەیشتنی کۆماری ئیسلامی، ئەو ڕێژیمە سیاسی‌یە دەبێتە مژاری گەرمی نووسەرانو شرۆڤەکارانو مێدیاکانی ئێرانیو بیانی. ئەگەر لایەنگرانی حکومەت، مانەوەی کۆماری ئیسلامی لە دەسەڵات بە هۆی خەڵکی‌بوونو جەماوەری‌بوونی ئەو نیزامە ئەژمار دەکەن، لە بەرامبەردا، نەیارانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، ئەو حکوومەتە بە دەسەڵاتێکی ناڕەواو ناجەماوەی وەسف دەکەنو پێیانوایە کە ئەو دەسەڵاتە

تەنیا بە شێوەی سەربازی خۆی پاراستووە. پرەنسیپی ویلایەتی فەقیه یەکێک لەو بابەتانەیە کە لێکدانەوەی زۆرو قسەی زۆری لەسەر دەکرێ، بەڵام جگە لە لێکدانەوی سیاسیو میدیایی، پێویستە سیستەمی سیاسیی ئێران بە شێوەیەکی ئاکادیمیانەو زانستییانە شیکردنەوەی بۆ بکرێ. توێژینەوەی زۆر لەسەر سیستەمی سیاسیی ئێران ئەنجام دراوان. هەر کام لە توێژینەوەکان، هەندێک لە تایبەتمەندییەکانی سیستەمی سیاسیی ئێران دەخەنە بەر لێکۆڵینەوەو لە سەر ئەو بنەمایەش پێناسەی دەکەن. بۆ بەشێکیان، سیستەمی سیاسیی ئێران سیستەمێکی ئۆتۆریتەر یان دەسەڵاتخوازە کە پلۆرالیزمێکی سنووردار تێیدا بوونی هەیە. لەو سیستەمەدا هەندێک گرووپی سیاسی ڕێگەیان پێدراوە کە بە شێوەیەکی سنووردار بەشداری لە دەسەڵاتدا بکەنو لەو ڕێگەیەوە هاوڵاتیانیش بتوانن بە شێوەی سنووردار کاریگەرییان بە سەر دەسەڵاتەوە هەبێ. بەشێکی دیکە لە توێژینەوەکان ورد دەبنەوە سەر هەندێک تایبەتمەندی، کە سیستەمی سیاسیی ئێران وەکوو سیستەمێکی تۆتالیتەر یان تەواوخواز پێشان دەدا، چونکە دەسەڵاتێکی مەزهەبیی بێسنوور هەموو دەسەڵاتەکانی دیکەی ناو سیستەمی سڕ کردووەو هەر جۆرە پلۆرالیزمێکو بەشدارییەکی هاوڵاتییانی پەک خستووە. ئەو دەسەڵاتە مەزهەبییە کە لە لایەن ڕێبەری ئایینییەوە نوێنەرایەتی دەکرێ، لە ڕێگەی ئایدۆلۆژیایەکی بەهێزی دەوڵەتییەوە بەناوی "ویلایەتی فەقیه" جێبەجێ دەکرێ کە هەموو جۆرە چالاکییەکی سیاسیی وڵات سنووردار دەکا. توێژینەوەی ئاکادێمی زۆر لەسەر ڕێژیمی سیاسیی ئێران ئەنجامدراون کە نزیک بە تەواویان بەو ئەنجامە گەیشتوون کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران ڕێژیمێکی نادێمۆکراتە، لە لەبەر ئەوەی بنەماکانی دێمۆکراسی لە نێو ئەو ئەو ڕێژیمەدا بوونیان نیە.

ڕێژیمە سیاسییەکان هەمان مۆدێلی ڕێکخستنی دەسەڵاتی سیاسین کە دەتوانرێ بە چەند شێوەی جۆراوجۆر پۆلێنبەندی بکرێن، وەکوو ژمارەی بەڕێوەبەرانی دەسەڵاتی سیاسی، شێوازی دەستنیشانکردنی بەڕێوەبەران، جیایی نێوان ئەو دامەزراوانەی حکوومەت دەکەنو هەروەها جۆری پەیوەندی نێوان دەسەڵاتدارانو خەڵک. هەر بە پێی ئەو پێوەرانە، چەندین ڕێژیمی سیاسیی جیاواز بوونیان هەیە، وەکوو دێمۆکراسی، دیکتاتۆڕی، تۆتالیتاریزم، ئۆتۆریتاریزم،

پاشایەتی، کۆماری، پاڕلمانیو هتد. ڕژێمەکان زیاتر لە دوو ڕوانگەوە خوێندنەوەیان بۆ کراوە: یەکەمیان ڕوانگەی یاسایی‌یە کە زیاتر ورد دەبێتەوە سەر بنەمای دەستووریو دامەزراوەکانی دەسەڵاتی گشتی. ڕوانگەی دووهەمیان ڕوانگەی ئاکادێمی‌یە، کە بە شێوەیەکی کەمتر فەرمیو بێ‌سنوور دەڕوانێتە ڕژێمەکان. لەو ڕوانگەیەوە، ڕژێمە سیاسی‌یەکان لە ڕەهەندی دامەزراوەییو یاسایی‌یەوە سنوردار ناکرێنەوە، بەڵکوو ڕۆڵی ئەکتەری دیکەش لەبەر چاو دەگیرێن کە دەیانهەوێ کاریگەرییان لە سەر دەسەڵاتی گشتی هەبێ، وەکوو حیزبە سیاسی‌یەکان، میدیاکان، سەندیکاو هتد.

لە پێناسەی هاوچەرخی ڕژێمە سیاسی‌یەکاندا، دێمۆکڕاسی وەکوو پێوەرێک بۆ بەراوردکردنی ڕژێمە سیاسی‌یەکان بەکار دەهێنرێ. هەر ڕژێمێک کە ولامدەری تایبەتمەندی‌یەکانی دێمۆکراسی نەبێ، وەکوو ڕژێمێکی نادێمۆکرات ئەژمار دەکرێ. زۆر حکوومەت هەن کە لە ناو دەستووری بنەڕەتیی وڵاتەکەیاندا خۆیان وەکوو ڕژێمێکی کۆماری پێناسە دەکەن، بەڵام دێمۆکڕاتیک نین. لە بەرامبەردا، هەندێک حکوومەت هەن کە خۆیان وەکوو پاشایەتی پێناسە دەکەن، بەڵام دێمۆکڕاتیکن. هەتاساڵی ١٩٦٠، ڕژێمەکان بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەبوون: دێمۆکڕاتو نادێمۆکڕات (یان تۆتالیتەر)، بەڵام دواتر ڕژێمە نادێمۆکڕاتەکانیش بە سەر دوو دەستەدا دابەش کران: ئۆتۆریتەرو تۆتالیتەر. پێشتر ڕژێمە ئۆتۆریتەرەکانیش هەر وەکوو ڕژێمە تۆتالیتەرەکان ئەژمار دەکران. یەکەم تێۆری ڕژێمە ئۆتۆریتەرەکان لە لایەن ژوان لەنزەوە توێژینەوەی لەسەر کرا کە بە شێوەیەکی ورد توانی جیاوازی لە نێوان تۆتالیتاریزمو ئۆتۆریتاریزمو هەروەها جۆرەکانی دیکەی ڕژێمە نادێمۆکراتەکان دابنێ[1].

[1] Ergun ÖZBUDUN, Authoritarian Regimes in International Encyclopedia of Political Science, edited by Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser & Leonardo Morlino, Thousand Oaks : SAGE Publications, 2011, p. 2.

ژوان له‌نز پێیوایه‌ که‌ ڕژێیمه‌ ئۆتۆریته‌ره‌کان‌و تۆتالیته‌ره‌کان به‌ لانیکه‌مه‌وه‌ یه‌ک تایبه‌تمه‌ندیی هاوبه‌شیان هه‌یه‌، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ که‌ هه‌ردووکیان نادێمۆکراتن[1].

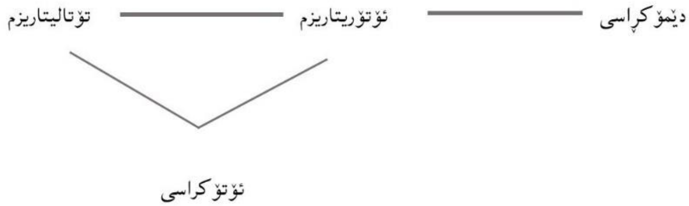

ئه‌مڕۆکه‌ له‌ جیهاندا نزیک به‌ ١٠٠ ڕژێیم هه‌ن که‌ نه‌ ده‌توانرێ له‌ ریزی ڕژێیمه‌ دێمۆکراته‌کان پۆلێن‌به‌ندی بکرێن، نه‌ له‌ ریزی ڕژێیمه‌ تۆتالیته‌ره‌کاندا. ئه‌و ڕژێیمانه‌ به‌ ڕژێیمه‌ ئۆتۆریته‌ره‌کان ناسراون .

ساڵی ١٩٦٥، "رایمۆند ئاڕۆن" کۆمه‌ڵناسی فه‌ڕانسه‌یی، ڕژێیمه‌ سیاسی‌یه‌کان به‌ پێی پرەنسیپێکی تر پۆلێن به‌ندی ده‌کا، ئه‌ویش رکابه‌ریی نێوان پارته‌ سیاسی‌یه‌کانه‌، ئه‌و پێیوایه‌ ئه‌و رکابه‌ری‌یه‌ ته‌نیا پێورێکه‌ که‌ ده‌توانێ دێمۆکراسی له‌ تۆتالیتاریزم جیا بکاته‌وه‌. هه‌روه‌ها پێوه‌ری ده‌ستنیشانکردنی دێمۆکراسی له‌ ڕژێیمێکی چه‌ند حیزبی دا، زۆربوونی ژماره‌ی حیزبه‌کان نیه‌، به‌ڵکوو بۆشایی‌و که‌لێنی سیاسیی‌و کۆمه‌ڵایه‌تی‌یه‌ له‌ نێو ئه‌و ڕژێیمه‌دا، وکوو دابه‌شبوونی حیزبه‌کان به‌ سه‌ر به‌ره‌ی چه‌پ‌و ڕاستدا. هه‌ر له‌و ڕوانگه‌یه‌شه‌وه‌، زانا سیاسی‌یه‌کان ده‌ڕواننه‌ کارو کرده‌وه‌و ره‌فتاری ڕژێیمه‌ سیاسی‌یه‌کان نه‌ک ته‌نیا لایه‌نی یاسایی‌و ده‌ستوری.

[1] Linz, Juan J. « L'effondrement de la démocratie, autoritarisme et totalitarisme dans l'Europe de l'entre-deux-guerres », *Revue internationale de politique comparée*, vol. 11, no. 4, 2004, pp. 531-586.

بەو شێوەیە چەمکێکی سیستەمیکتر لە رژێمە سیاسی‌یەکان دێتە کایەوە، هەر بۆیەش لە ناو زانستە سیاسی‌یەکاندا زیاتر باسی سیستەمی سیاسی دەکرێ. چەمکی سیستەمی سیاسی لە چەمکی رژێمی سیاسی بانترو فراوانترە. سیستەمێکی سیاسی دەتوانێ چەند رژێمی سیاسی وەک پارلمانی، سەرۆکایەتی، پاشایەتی یان تێکەڵەیەک لە چەند دانەی جیاواز لە خۆ بگرێ. لەگەڵ ئەوەشدا کە چەمکی رژێمو چەمکی سیستەم لیک جیاوازن، بەڵام هەر دوو چەمک زۆر جار لە جیاتی یەکتر بەکار دەهێنرێن. رژێمی سیاسی بریتی‌یە لە بنەمای دەستووریی دامەزراوە سیاسی‌یەکان، لە کاتێکدا سیستەمی سیاسی، سیستەمی دەسەڵاتە کە لە ئەنجامی رژێمی سیاسی دێتە کایەوە. رژێمی سیاسی رێکخەری فەرمیی دەسەڵاتە، کە دەستوورو کۆمەڵێک یاساو رێسای باو دەگرێتە خۆ، بەڵام سیستەمی سیاسی زۆر بەرفراوانترەو تەواوی دامەزراوە سیاسی‌و حکوومی‌یەکان، یاسا، رێسا، ژیانی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی، حیزبی سیاسی، ئەکتەرە سیاسی‌یەکان، سەندیکا، میدیاو هەموو ئەو کەسایەتیی‌و دامەزراوانەی کە رۆڵی کارایان هەیە، دەگرێتە خۆ. هەموو ئەوانەش لە چوارچێوەی دەوڵەتدا رێک دەخرێن. لە زانستی سیاسیی بەراوردکاری‌دا، چەمکی رژێمی سیاسی بۆ تێگەیشتنو ناسینی پێکهاتەو سروشتی فەرمی‌و نافەرمی دەسەڵاتی سیاسی نێو چوارچێوەی دەوڵەت بە کار دێ[1].

بۆ زیاتر ناسینی تایبەتمەندی‌یە بنەڕەتی‌یەکانو جیاوازیی نێوان دێمۆکڕاسی‌و تۆتالیتاریزمو ئۆتۆریتاریزم، پێویستە هەر سێ جۆر لە رژێمی سیاسیی بە شێوەیەکی وردتر پێناسە بکرێن.

---

[1] Alan SIAROFF, *Regime (Comparative Politics)*, International Encyclopedia of Political Science, Thousand Oaks: SAGE Publications, 2011, p. 2.

دێمۆکراسی (دەسەڵاتی خەڵک)

دێمۆکراسی ڕژێیمێکی سیاسی‌یە کە لەودا سەروەری دەگەڕێتەوە بۆ خەڵک، ئەویش لە ڕێگەی بەشداریی ئازادانەی خەڵک لە دەسەڵاتی سیاسیدا. "حکوومەتی خەڵک لە ڕێگەی خەڵکەوە بۆ خەڵک" (فۆرمۆڵی لینکۆڵن). مەرجەکانی پێویست بۆ دێمۆکراسی ئەوانەن[1]: یەکەم، بەشداریی خەڵک لە حکوومەت، ڕاستەوخۆ یان لە ڕێگەی نوێنەرەکانیانەوە. دووهەم، پلۆڕاڵیزم، کە تێیدا جیاوازیو بەرژەوەندیی گرووپە جیاوازەکانی کۆمەڵگا لە ڕێگەی حیزبەکانو دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی نوێنەرایەتی بکرێ. سێهەم، سنووردار بوونی ماوەی حکوومەت، بۆ ئەوەی دەسەڵاتی سیاسی بۆ ماوەیەکی زۆر یان هەتاهەتایی لە لایەن ئەکتەرە سیاسی‌یەکانەوە دەستی بە سەردا نەگیرێ. پێویستە دوو مەرجی دیکەش بەو سێ مەرجانەوە زیاد بکرێن: دەوڵەتی یاسا، کە لە لایەن سیستەمێکی دادوەریی سەربەخۆوە گەرەنتی دەکرێو دەبێتە هۆی پاراستنی مافە بنەڕەتی‌یەکانی هاوڵاتی‌یان. ئالێن سیارۆف پێیوایە، ڕژێیمێکی دێمۆکرات دەبێ سێ ڕەهەندی بنەڕەتی هەبێ: هەڵبژاردنی ڕکابەرایەتی، گشتگیر بوونی هەڵبژاردنو حکوومەتێکی بەرپرسیار[2]. هەروەها پێیوایە، جیاوازی لە نێوان دێمۆکراسی لیبراڵو دێمۆکراسی هەڵبژاردەیی هەیە. ئەو ڕژێیمانەی کە سێ لەو تایبەتمەندی‌یانەی سەرەوەیان تێدایە (تایبەتمەندیی یەکەمو دووهەمو سێهەم)، دێمۆکراسی هەڵبژاردەیین. دێمۆکراسی‌یە لیبراڵەکان جگە لەو سێ تایبەتمەندی‌یە، چەند تایبەتمەندیی دیکەشیان تێدایە وەکوو ئازادی‌یە مەدەنی‌یەکان، دەوڵەتی یاسای بەهێز، بەرپرسیاریەتیی کەسانی هەڵبژێردراوو بارودۆخێک کە تێیدا ڕێژەی گەندەڵی زۆر نزم بێ. بە شێوەیەکی گشتی، ڕژێیمێکی دێمۆکرات بە ڕژێیمێکی سیاسی دەگوترێ کە پێنج تایبەتمەندیی سەرەکی تێدا بێ: ١) هەڵبژاردنی ئازادو دادپەروەرانە بۆ هەموو هاوڵاتیان، ٢) شێوازێ هەڵبژاردنی گشتگیرو یەکسان، ٣) نوێنەرانی بەرپرسیار لە

[1] Alan SIAROFF, *Comparing Political Regimes: Electoral Democracies, Liberal Democracies and Autocracies*, Toronto: Betsy Struthers, 2009, pp. 78-96.
[2] Alan SIAROFF, *Ibid.*

بەرامبەر خەڵک، ٤) ئازادیيە مەدەنی‌یەکان، ٥) دەوڵەتی یاسا بۆ گەرەنتی کردنی ئازادیيە مەدەنی‌یەکان.

ئەو ڕێژیمانەی کە تایبەتمەندی‌یەکانی یەکەمو دووهەم تێیاندا بەدی ناکرێ، بە ڕێژیمی ئۆتۆکرات ئەژمار دەکرێن، واتە لەو ڕێژیمانەدا هەڵبژاردنی ئازادو یەکسان بوونی نیە، هەروەها، ڕێژیمە ئۆتۆکراتەکان جگە لەوەی نادیمۆکراتن، سەرۆکێکی بەهێزیشیان هەیە[1]. وشەی دیکتاتۆر لە زمانی ئاسایی‌و هەورووەها لە بەرهەمە زانستی‌یەکانی کارڵ مارکس، ساتۆری (١٩٦٢)، کارڵ شمیت (١٩٢٨)و گاریبالدی، بۆ حکوومەتە نادیمۆکراتە مۆدێرنەکان بە کار دەهێندرێ. سێ جۆری سەرەکی لە ئۆتۆکراسی بوونیان هەیە: ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان (تەواوخوازی)، ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان (دەسەڵاتخوازی)و ڕێژیمە سوڵتانی‌یەکان. لە ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکاندا، سەرۆک وەکوو تاک گرنگەو لە ئەگەری نەمانی، دەسەڵاتەکەشی کەم دەبێتەوە یان لەناو دەچێ، بەڵام لە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا، لە ئەگەری نەمانی سەرۆک، هەر کەسێکیتر کە جێگەی بگرێتەوە، هەمان گرنگی پێ دەدرێ، چونکە سەرۆکایەتی بە دامەزراوە کراوە. ڕێژیمە سوڵتانی‌یەکان بەو ڕێژیمانە دەگوترێ کە لە دەوری یەک بنەماڵە دروست دەبن. ڕێژیمە سوڵتانی‌یەکان گرنگی‌یەکی ئەوتۆیان بۆ ئەو توێژینەوە نیەو پێویست بە پێناسەکردنی وردتریان ناکا.

تۆتالیتاریزم (تەواوخوازی)

تۆتالیتاریزم یان تەواوخوازی بە سیستەمێکی زاڵ دەگوترێ کە لەودا دەوڵەت یان حکوومەت بە تەواوەتی بە سەر کۆمەڵگاو تاکدا زاڵە. لەو جۆرە سیستەمەدا، دەوڵەت بەشێوەیەکی زۆرەملێیانە دەستێوەردان لە تەواوی سێکتەرەکانی سیاسی، ئابووری‌و کۆمەڵایەتیدا دەکا. سیستەمێک کە لەودا، هەموو بەشەکانی کۆمەڵگا لە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتدان.

[1] Alan SIAROFF, *Ibid.*, p. 3.

تۆتالیتاریزم بووە بە مژاری دیبەیتی زۆرێک لە توێژەرانی وەکوو هانا ئارێنت، کارڵ پۆپەر، رایمۆند ئارۆن، ژوان لەنزو هتد[١]. هەر کام لە توێژەران چەند تایبەتمەندییەکی هاوبەشی رژێیمەکان دەخەنە بەر توێژینەوە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی، تۆتالیتاریزم سیستەمێکی سیاسییە کە خاوەن چەند تایبەتمەندییەکی بنەڕەتییە وەکوو : ئایدۆلۆژیا، تاکحیزبی، توندوتیژیی پۆلیسی، پڕوپاگەنداو ئابووریییەکی کۆنترۆڵکراو. لە دوای ساڵی ١٩٤٥ەوە، هەندێک توێژەر هەوڵیان داوە بە لێکۆڵینەوە لە چەند نموونە لە جیهاندا، تایبەتمەندییە گشتییەکانی رژێیمە تۆتالیتەرەکان دەستنیشان بکەن، بەڵام دەستەیەکیتر لە توێژەران لە سەر ئەو بڕوایەن، لەگەڵ ئەوەشدا کە کۆمەڵێک تایبەتمەندیی هاوبەش لە نێوان رژێیمە تۆتالیتەرەکاندا بوونی هەیە، بەڵام هەر کام لەو رژێیمانە تایبەتمەندیی ناهاوبەشو تایبەت بە خۆیانیشیان هەیە کە لە یەکتر ناچن[٢].

هانا ئارێنت، فەیلەسوفی ئەمریکی بە رەگەز ئەڵمانی، یەکێک لەو توێژەرانەیە کە بۆ یەکەمجار تۆتالیتاریزمیان تیۆریزە کرد. بۆ ئارێنت، رژێیمێکی تۆتالیتەر رژێیمێکی تایبەتە، چونکە ئەوەی کە رەسەنایەتیو بنەمای تۆتالیتاریزم پێک دێنێ، بریتییە لە زێدەڕۆیی لە "ئیزمەکان"دا: هیستۆریسیزم (مێژووگەری)، یوتۆپیزم، ئەنتی لیبراڵیزم، رۆمانتیزمو هتد[٣]. دابرانێکە لە هەموو جۆرە رژێیمێکی سیاسی کە پێشتر بوونیان هەبووە، چونکە تۆتالیتاریزم هەوڵدەدا هەموو شتێک وێران بکا؛ مرۆڤ، سیاسەتو جیهان. ئەو جۆرە رژێیمە هەوڵ دەدا لە رێگەی هەڵوەشاندنەوەی حیزبو رێکخراوەکان، تاکەکان لە هەموو جۆرە بەستراوەییەک تەریک بخاتەوە. ئارێنت ناوی ئەوەی ناوە "ئەتۆمیزاسیۆن"ی کۆمەڵگا. بۆ ئارێنت، تۆتالیتاریزم زیاتر لە رژێیمێک، بزووتنەوەیەکە کە هەوڵی لە نێوبردنی واقیعو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان دەدا، دیاردەیەکی جەماوەرییە. لە رژێیمێکی تۆتالیتەریدا، خەڵک دەگۆڕێ بۆ جەماوەر،

---

[1] Olivier NAY, *Lexique de sciences politiques*. Paris: DALLOZ, 4ème édition, 2017.
[2] Olivier NAY, *Ibid.*
[3] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, Paris : SIREY, 2010, 2ème édition, pp. 485-490.

چونکە تێکەڵبوونی تاکەکان بەو ریکخراوانەی کە لە سەر بنەمای بەرژەوەندیی هاوبەش دروستبوون، ئەستەمە. بۆ جەماوەرێک کە بە شێوەی هزری بێ‌مەیل کراوە، پەسندکردنی ئایدۆلۆژیا زۆر ئاسانە. ئارێنت چەمکی "دێزۆلاسیۆن" یان "وێرانی" وەکوو لێک‌گرێدانی سێ فاکتەر بە کار دێنێ: تۆقاندن، ئایدۆلۆژیاو تەیارکردنی جەماوەر. تۆقاندن بە مەبەستی لەناوبردنی ئازادیی دەرەکی، ئایدۆلۆژیا بە مەبەستی لە نێوبردنی ئازادیی دەروونی، لە کۆتاییدا، لەناوچوونی ئەو دوو ئازادی‌یەش دەبێتە هۆی تەیار کردنی جەماوەر بە شێوەیەکی ئاسان. رێژیمی تۆتالیتەر لە لایەن حیزبێک یان گرووپێک بەرێوە دەبرێ کە خاوەن پێکهاتەیەکی سێکتەری‌و ئایدۆلۆژیکە. بوون بە ئەندام لە حیزب بە شێوەی جەماوەری‌یەو لە سەر بنەمای رازیبوونی تاک نی‌یە، بەڵکوو لە سەر بنەمای نەزانی‌و شەیدایی بە کۆمەڵە، کە لە رێگەی رێورەسمەکانەوە بەردەوامی پێدەدرێ. لەو سیستەمەدا، دەوڵەت لە نێو حیزبدا دەتوێندرێتەوەو ناوەندی دەسەڵاتی سوپا دەچێتە ناو پۆلیس. ئەو رێژیمە چەشنێک لە سیاسەتێکی دەرەکی دەگرێتە بەر، کە هەوڵ دەدا زاڵ بێ بە سەر تەواوی جیهاندا [1]. بۆ ئارێنت، تۆتالیتاریزم " بزووتنەوەیەکی نێونەتەوەیی‌یە لە رێکخستنی‌دا، جیهانگیرە لە ئامانجی ئایدۆلۆژیای‌دا، زەمینی‌یە لە رێبازە سیاسی‌یەکانی‌دا"[2].

کارڵ یواکیم فرێدریش بیرمەندێکی دیکەیە کە توێژینەوەی لە سەر تۆتالیتاریزم کردووەو بە رێژیمێکی سیاسی پێناسەی دەکا کە خاوەن شەش تایبەتمەندی‌یە[3]: ١) ئایدۆلۆژیایەکی رەسمی کە تەواوی ژیانی کۆمەڵگا دادەپۆشێ، ٢) حیزب یان گرووپێکی سیاسی کە پەیرەوی لە ئیرادەی تاکێک دەکاو ئایدۆلۆژیاکەی جێگیر دەکا، ٣) کۆنترۆڵی کۆمەڵگا لە لایەن پۆلیسێکی نهێنی تۆقێنەر، ٤) دەسەڵاتێک کە دەست بە سەر هەموو

[1] Hannah ARENDT, *Le système totalitaire*, Paris : Le Seuil, 1972, p. 203.
[2] Arnauld LECLERC, *les régimes non démocratiques : autoritarisme et totalitarisme*, UNJF, 2012, PP. 2-8.
[3] Juan LINZ, *Ibid*.

ڕێگاکانی پەیوەندیدا دەگرێ، ٥) دەسەڵاتێک کە دەست بە سەر کەرستەو ئامرازەکانی توندوتیژیدا دەگرێ، ٦) دەسەڵاتێک کە کۆنترۆڵی هەموو سێکتەرەکانی ئابووری دەکا بۆ ئەوەی ئابووری‌یەکی ناوەندگرا بێنێتە کایەوە[1].

تۆتالیتاریزم بۆ ڕێیمۆند ئارۆن (*دێمۆکراسیو تۆتالیتاریزم*، ١٩٤٥)[2]، "توانەوەی کۆمەڵگایە لە نێو دەوڵەتدا". ئارۆن تۆتالیتاریزم بە پێنج تایبەتمەندیی بنەڕەتی‌یەوە پێناسە دەکا کە لە ناو پێناسەکەی کارڵ یواکیم فرێدریشدا هەن. بۆ ئارۆن، تۆتالیتاریزم ڕژێمێکی سیاسی‌یە کە لە لایەن حیزب یان گرووپێکەوە بەڕێوە دەبرێ، ئایدۆلۆژیا تێیدا بەهێزە، دەست بە سەر ئامرازەکانی هێزو ڕێگەکانی پەیوەندیدا دەگرێ، تۆقاندنی پۆلیسیو ئابووری‌یەکی دەوڵەتی تێیدا بوونی هەیە. بۆ سیگمۆند نیومەن (١٩٤٠)[3]، تۆتالیتاریزم جۆرێک لە دەوڵەت نیە، بەڵکوو جۆرێک لە کۆمەڵگایە. ئەو کۆمەڵگایە ڕاستەوخۆ بە شێوەیەکی زۆرەملێیانە بە ناوی دەوڵەتەوە لە لایەن یەک یان چەند گرووپی زاڵەوە کۆنترۆڵ دەکرێ. دەوڵەتی تۆتالیتەر "بە پێچەوانەی کۆنسێرڤاتیزمی زۆردارە کلاسیکەکان"، شۆڕش بە دامەزراوەیی دەکا بە مەبەستی گەرەنتی‌کردنی هەتاهەتایی، واتە "شۆڕشی هەتاهەتایی". ئێدوارد هالێت کاڕ (١٩٤٩) [4]پێیوایە، تۆتالیتاریزم "بیروباوەڕێکە کە لەودا،گرووپێک یان دامەزراوەیەکی ڕێکخراو، مەزهەبی، حکوومی یان حیزبی، مافی تایبەتی بۆ دەستڕاگەیشتن بە هەقیقەت هەیە".

پێناسەکانی تۆتالیتاریزم، یان وەکوو ئەوەی هانا ئارێنت زۆر سنووردارن، کە جگە لە ئاڵمانی نازی دوای ١٩٣٨و ڕژێمی ستالینی دوای ١٩٣٠، لەگەڵ شوێنی دیکەو ڕژێمی دیکەدا زۆر گونجاو نیە، یان زۆر بەرفراوانن وەکوو ئەوەی ئێدوارد هالێت کاڕ، کە کۆمەڵێکی زۆر ڕژێم لەخۆ دەگرێ، یان زۆر ڕواڵەتین وەکوو ئەوەی کارڵ فرێدریش، کە لە لایەکەوە،

[1] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, op. cit., p. 486.
[2] Raymond ARON, « Du totalitarisme », *Démocratie et totalitarisme,* Paris : Gallimard. 1965.
[3] Sigmund NEUMANN, *Permanent Revolution. Totalitarianism in the Age of International Civil War*, London, 1940.
[4] Edward HALLETT CARR, *The Soviet impact on the Western World,* New York: MacMillan, 1949, p. 110.

داینامیکی سیستەمەکە ناڕوونەو لە لایەکیترەوە ئەگەری ئەوە هەیە لە گەڵ ئۆتۆریتاریزم بە هەڵە بگیرێو جیاکردنەوەیان ئاسان نەبێ. لەبەر ئەوە، توێژەرانی دیکە وەکوو کلاود لێفۆرتو ئالێن بۆزانسۆن هەوڵ دەدەن هەم لە ناو مەنتقی ئایدۆلۆژیاداو هەم لە ناو داینامیکی سیستەمدا بە دوای تایبەتمەندییەکانی تۆتالیتاریزمدا بگەڕێن. بۆ لێفۆرت، تۆتالیتاریزم بە واتای ئەو سیستەمە دێ کە لەودا کۆمەڵگا لە ناو دەوڵەتدا تواوەتەوەو دەسەڵاتەکانی سیاسی، ئابووریو کۆمەڵایەتی سەربەخۆ نین. یەکگرتوو کردن، بە ناوەند کردنو چڕکردنەوەی دەسەڵات لە کەسێک یان گرووپێکی سیاسیدا، لە تایبەتمەندییەکانی ئەو سیستەمەنو دابەشبوونی کۆمەڵایەتیو ناهاوچەشنی تێیدا ڕەت دەکرێنەوە. گرووپی تایبەتو تاکخوازیو بەتاککردن لە لایەن دەوڵەتەوە دانی پێ دانانرێ. تۆتالیتاریزم هەوڵدەدا مرۆڤێکی نوێ لە بواری هزرییەوە بەرهەم بێنێتەوە[1]. ئالێن بۆزانسۆن پێیوایە، بۆ تۆتالیتاریزم "نەک تەنیا ئامانج پاساودەری ئامرازە، بەڵکوو تۆتالیتاریزم بە سەپاندنی "سورڕێئالیزمی ئایدۆلۆژیک"، سەربەخۆیی تاک ڕەت دەکاتەوە" [2].

ژوان لەنز لە کتێبەکەیدا (تۆتالیتاریزمو ئۆتۆریتاریزم)[3]، شیکردنەوەیەکی بەراوردکاری بۆ پێناسە جیاوازەکانی تۆتالیتاریزم دەکاو لە ئەنجامدا سێ تایبەتمەندیی بنەڕەتیی سیستەمێکی تۆتالیتەر دەستنیشان دەکا: ١) هەبوونی ئایدۆلۆژیا، ٢) تاکحیزبی یان هەبوونی ئۆرگانی دیکەی تەیارکردن، ٣) تاکێک کە دەستی بە سەر هەموو دەسەڵاتەکاندا گرتووە. لەنز پێیوایە، ئەو سێ تایبەتمەندییانەن کە تۆتالیتاریزم لە ڕێژیمەکانی دیکە جیا دەکەنەوە، بەڵام دەبێ هەر سێ تایبەتمەندی پێکەوە بوونیان هەبێ، چونکە هەر کام لەو تایبەتمەندییانە بە تەنیا لە ڕێژیمە ناتۆتالیتەرەکانیشدا بوونیان هەیە. هەندێک تایبەتمەندیی دیکەش هەن کە لەنز وەکوو تایبەتمەندیی بنەڕەتی ئەژماریان ناکا، وەکوو: ڕەتکردنەوەی جیاوازی چینایەتی،

[1] Arnauld LECLERC, « les régimes non démocratiques : autoritarisme et totalitarisme », UNJF, <cours.unjf.fr > 2012, P. 6.
[2] Arnauld LECLERC, *Ibid.*
[3] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, Paris : Lynne Rienner Publishers, Éd. Boulder. Trad. Armand Colin., 2000.

نەبوونی ڕۆڵی سەرەکیی‌و گرنگی هەندێک دامەزراوەی وەکوو مزگەوت و کەنیسە، سوپای وڵات‌و دامەزراوەی پیشەیی (ئەو دامەزراوانە لە هێڵی پێشەوەی ململانێکانی گەیشتن بە دەسەڵات نین)، ملکەچیی سوپای وڵات، لەنێوبردن یان هەڵوەشاندنەوەی تەواوی ئەو دامەزراوەو ڕێکخراوانەی کە پێشتر هەبوون‌و ڕێکخستنەوەیان بە ئێلیتی نوێ. لەنز پێیوایە، چەشنێک لە پلۆڕاڵیزمی سنووردار لە هەندێک ڕێژیمی تۆتالیتەردا بوونی هەیە. پلۆڕالیزمی سنووردار یەکێک لە تایبەتمەندی‌یەکانی ئۆتۆریتاریزمە.

ئۆتۆریتاریزم (دەسەڵاتخوازی)

پێناسەکردنێکی روونی ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان دژوارە، چونکە چەمکەکە کۆمەڵێکی زۆرو جۆراوجۆر لە فۆڕمەکانی دەسەڵات لە خۆ دەگرێ. ئۆتۆریتاریزم بە چەندین جۆری ڕێژیم دەگوترێ کە نە دێمۆکراتن نە تۆتالیتەر، وەکوو: ڕێژیمە نیزامی‌یەکان، هەندێک لە پاشایەتی‌یەکان، هەندێک لە کۆماری‌یەکان‌و جۆرەکانی‌تر، بەڵام خاڵی هاوبەشی هەموویان کەڵکوەرگرتنی خراپە لە دەسەڵات. لە هەموویاندا، دەوڵەت هەوڵ دەدا لە جێگەی سازش لەگەڵ گرووپ‌و چین‌و توێژەکانی کۆمەڵگا، لە ڕێگەی هێزەوە حکوومەت بکا، لە جێگەی ڕازیکردن فەرمان بداو لە جێگەی مافەکان ڕێسای کردەیی جێگیر بکا[1]. بە پێچەوانەی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان، ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان بەردەوام هەوڵ دەدەن وێنەیەکی دێمۆکراتیک لە خۆیان پێشان بدەن، تەنانەت هەندێکیان خۆیان بە دێمۆکراتیک ناو دەبەن. بە پێی پۆلێنبەندی هاوچەرخی ڕێژیمە سیاسی‌یەکان، ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان نە دێمۆکراتیکن نە تۆتالیتەر، بەڵکوو لە نێوان هەردوو جەمسەر دان. لە ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکاندا، ئازادی‌و پلۆڕاڵیزم سنووردارن‌و ئایدۆلۆژیای حیزبی دەسەڵاتدار یان حکوومەت بە سەر تەواوی کۆمەڵگادا ناسەپێندرێ[2]. ئەگەر

[1] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, *op.*, *cit.*, p. 16-20
[2] « Lectures », *Pôle Sud*, Vol. 26, n°. 1, 2007, pp. 91-107.

ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان، کۆنترۆڵی تەواویان بە سەر کۆمەڵگادا هەیە و تەنانەت مۆدێل و شێوازی بیرکردنەوەش بۆ خەڵک دیاری دەکەن، ڕژیمە ئۆتۆریتەرەکان زیاتر گوشار دەخەنە سەر ناڕازیان و ئۆپۆزیسیۆن .

یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندیەکانی ئۆتۆریتاریزم کە لە لایەن زاڤییێ کرێتییێوە توێژینەوەی لە سەر کراوە، "ئابووری تالانکردن"ـە[1]. بە پێی ئەو تایبەتمەندییە، ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان هەوڵی بە کەسیی کردنو بنەماڵەیی کردنی سەرچاوەکانی دارایی وڵات دەدەن. لە هەندێک مۆدێلدا، ئایدۆلۆژیایەکی میانەڕەو هەیە کە هەوڵ دەدا کۆمەڵگا بهێنێتە ناو دەوڵەت. بۆ ئەو جۆرە لە ئۆتۆریتاریزم، مۆدێرنیتە وەکوو هەڕەشە سەیر دەکرێ. سەبارەت بە سەرکوت، لە ئۆتۆریتاریزمدا، سەرکوتکردن ناگشتێندرێ، بەڵکوو تەنیا کۆمەڵێک خەڵک یان چەند گرووپێکی تایبەت دەکرێنە ئامانج. هانا ئارێنت پێیوایە، ئەگەرچی لە ئۆتۆریتاریزمدا ئازادییەکان سنووردار کراون، بەڵام بە تەواوەتی وەلا نەنراون. ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان بەرگەی کۆمەڵگایەکی مەدەنی سنووردارو ئۆپۆزیسیۆنێکی نەرم لە سەر شەقامو لە ناو بڵاوکراوەکاندا دەگرنو ڕەتی ناکەنەوە.

ژوان لەنز سێ تایبەتمەندیی سەرەکیی بۆ ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان دیاری دەکا[2] : پلۆراڵیزمی سنووردار، لەبەر ئەوەی پلۆراڵیزمی بێ سنوور تایبەتە بە دێمۆکراسی لیبراڵو نەبوونی پلۆراڵیزمیش تایبەتە بە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان، ٢) هەبوونی مێنتاڵیتە لە جیاتی ئایدۆلۆژیا، چونکە ئایدۆلۆژیا نەگۆڕ، سیستەماتیک، یوتۆپیکو گشتگیرەو بەشێوەی عەقڵانی گەشەی پێدراوە، بەڵام بە پێچەوانەوە، مێنتاڵیتە شێوەی بیرکردنەوەیەو کەمتر سیستەماتیکەو زیاتر ئامۆرفو بێ فۆرمە، کەمتر عەقڵانیو زیاتر ئیحساسیو عاتفییە، ٣)

---

[1] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, *op.*, *cit.*, p. 16-20
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, Paris : Lynne Rienner Publishers, Éd. Boulder. Trad. Armand Colin., 2000, pp. 157-167.

نەبوون یان لاوازبوونی تەیارکردنی سیاسی، چونکە بە نەبوونی ئایدۆلۆژیایەکی بەهێز، تەیارکردن دژوار یان ئەستەمە. ڕژێیمە ئۆتۆریتەرەکان سیستەمگەلێکی ئالۆزن، لەبەر ئەوەی تایبەتمەندیو توخمی مۆدێلی دژ بەیەک پێکەوە کۆ دەکەنەوەو پێکەوە دەیانگونجێنن[1]. لە هەندێک لە ڕژێیمە نادێمۆکراتیکەکاندا، دۆزینەوەی سروشتو ناوەڕۆکی ڕژێیمە سیاسی‌یەکە دژوارە، لەبەر ئەوەی ڕژێیمەکە تایبەتمەندیی چەندین جۆری ڕژێیمی لە خۆیدا کۆ کردۆتەوە.

سەبارەت بە ڕژێیمی سیاسیی ئێران، سنوورەکانی نێوان ئۆتۆریتاریزمو تۆتالیتاریزم ڕوون نین، لەبەر ئەوەی ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی (ویلایەتی فەقیهـ)، کە لە تایبەتمەندی‌یەکانی تۆتالیتاریزمە لەگەڵ جۆرێکی سنووردار لە پلۆڕاڵیزم کە تایبەتمەندیی ئۆتۆریتاریزمە گونجێندراوە، بەڵام بە پێی تویژینەوەکەی ژوان لەنز، جۆرێک لە پلۆڕالیزمی زۆر سنووردار لە ڕژێیمە تۆتالیتەرەکانیشدا بوونی هەیە. لە ڕژێیمی سیاسیی ئێراندا،لە لایەک، پلۆڕاڵیزمی سیاسی تەنیا ئەو لایەنانە لە خۆ دەگرێ کە وەفادارن بە بنەماکانی کۆماری ئیسلامیو ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ ، لە لایەکی دیکەوە، ڕێبەر یان وەلی فەقیهـ وەکوو نوێنەری دەسەڵاتی ئایینی، هێزو دەسەڵاتێکی بێ سنووری پێ بەخشراوە بە جۆرێک کە، هەموو دەسەڵاتەکانی دیکەی کۆماری ئیسلامیی ئێران لە ژێر کۆنترۆڵی ئەودان[2]. تایبەتمەندیی دیکەی ڕژێیمی سیاسیی ئێران ئەوانەن: سەرکوتی لە رادەبەدەر، نەبوونی ئازادی‌یە بنەڕەتی‌یەکان، تۆقاندن[3] (تۆقاندن جیاوازە لە ترس، لەبەر ئەوەی ترس کاتی‌یەو کۆتایی پێ دێ، بەڵام تۆقاندن ترسێکی بەردەوامەو کۆتایی‌یەکەی دیار نیە.)، دەستگرتن بە سەر ئامرازو ڕێگاکانی پەیوەندی، تەیارکردنی کۆمەڵگا، ئابووری‌یەکی دەوڵەتی کە لە دەست چەند تاکو گرۆپی سەر بە دامەزراوە ئایینیەکان دایەو لە کۆتاییدا لە ژێر کۆنترۆڵی وەلی فەقیهـ دایە،

---

[1] Ergun ÖZBUDUN, *Authoritarian Regimes in International Encyclopedia of Political Science*, *op. cit.*, p. 2-3.

[2] Ergun ÖZBUDUN, *Ibid.*, pp. 3-4.

[3] وحشت (لە زمانی فارسیدا)، terror (لە زمانی ئینگلیزیدا)، terreur (لە زمانی فەڕانسیدا)

هەروەها کۆمەڵێک تایبەتمەندی دیکە کە ئەو توێژینەوەیە هەوڵی ناسینەوەیان دەدا. لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدرێ بە وردی وڵامی ئەو پرسیارە بدرێتەوە:

سروشتی رێژیمی سیاسیی ئێران چی‌یە (ئۆتۆریتاریزم یان تۆتالیتاریزم؟)و تایبەتمەندی‌یەکانی وەکوو کۆمارێک‌و دەوڵەتێکی مەزهەبی چین؟

ئەو توێژینەوەیە توێژینەوەیەکی چۆنایەتی‌یەو دۆکیۆمێنتی‌یە کە پشت بە شیکاری ئارشیڤەکان‌و دۆکیۆمێنتە نووسراوو گوتراوەکان دەبەستێ. یەکێک لە ئارشیڤە گرنگەکان، ئارشیڤی خومەینی دامەزرێنەری کۆماری ئیسلامی‌یە کە لە توێی ٢٢ کتێبدا لە لایەن ناوەندی بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی خومەینیەوە بڵاو کراوەتەوە. ئەو ئارشیڤە هەموو گوتارەکان، نامەکان، فەرمانەکان، وتووێژەکان‌و بابەتی دیکەی خومەینی لەخۆ دەگرێ. ئارشیڤێکی دیکە، وتووێژی بەرپرسان‌و هەندێک لە ئەکتەرە گرنگەکانی کۆماری ئیسلامی‌یە کە لە ناو مێدیاکاندا بڵاو کراوەتەوە. دوایین جۆری ئارشیڤ، ئەو راپۆرت‌و راگەیەندراوانەن کە لە لایەن دامەزراوەکانی مافی مرۆڤی ئێرانی‌و نێونەتەوەیی‌و ئەو رێکخراوانە بڵاو دەکرێتەوە کە سەرنج دەدەنە رەوشی مافی مرۆڤ لە ئێران.

هەر بەشێکی ئەو توێژینەوە سێ چوارچێوەی سەرەکی لە خۆ دەگرێ:

١) **چوارچێوەی تیۆریک** بە مەبەستی پێناسەکردن‌و ناسینێکی وردی تایبەتمەندی‌یە جۆراوجۆرەکانی رێژیمە سیاسی‌یەکان. بۆ ئەو چوارچێوە تیۆریکە، کەڵک لە بەرهەمە ئاکادێمی‌یەکانی بیرمەندان‌و توێژەرانی ئەو بوارە وەردەگیرێ کە شیکاری زانستی بۆ رێژیمە سیاسی‌یەکان دەکەن. هانا ئارێنت (*سیستەمی تۆتالیتەر*[1])و ژوان لەنز (*تۆتالیتاریزم‌و ئۆتۆریتاریزم*[2])، دوو لەو بیرمەندە سەرەکییانەن. سەرچاوە زانستی‌یەکانیتر، وتارو کورتکراوەی

---

[1] Hannah ARENDT, *Les systèmes totalitaires*, Paris : Le Seuil, 1972, 314 pages.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, Paris : Lynne Rienner Publishers, Éd. Boulder. Trad. Armand Colin., 2000, 237 pages.

بەرهەمە ئاکادێمی‌یەکانن کە لە گۆڤارە زانستی‌یەکاندا بڵاو کراونەتەوە. دوایین سەرچاوە زانستی‌یەکان، شیکردنەوەو توێژینەوەی زانستین کە لەسەر ڕێژیمی سیاسیی ئێران ئەنجام دراون وەکوو: ماتییۆ ئانکوێ (*مێژووی ئێران*[1])، ژێرۆم فابیانی (*ڕێبەر*[2])، فرێدریک ئێنسڵ (*ئێران بەرەو کوێ دەڕوا؟*[3])، تییێری کۆڤیل (*شۆڕشی نادیار*[4])، مێهدی دادستانو دیمیتری ژاگنۆ (*ئاوازی مەلاکان*[5])، فیروزە نەهاوەندی (*ئێران*[6])، کۆنستانس ئارمەنژۆن (*شیعەگەریو دەوڵەت*[7])و هتد.

٢) **چوارچێوەی یاسایی‌و فەرمی** دەوڵەتی ئێران: بۆ ئەو چوارچێوەیە، کەڵک لە دەستووری بنەڕەتیی ئێران، یاساو ڕێساکانی ئێرانو ئەساسنامەی دامەزراوە دەوڵەتی‌و مەزهەبی‌یەکانی ئێران وەردەگیرێ بە مەبەستی ناسینی سروشتی ڕەسمی دەوڵەتی کۆماری ئیسلامیی ئێرانو بەراوردکردنی لەگەڵ ڕەفتاری ڕۆژانەی.

٣) **توێژینەوەی تاقیکاری**: بۆ ئەو چوارچێوەیە کەڵک لە قۆناغەکانی کورتە مێژووی کۆماری ئیسلامیی ئێران وەردەگیرێ بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی هۆکارەکانی دەرکەوتنی تایبەتمەندی‌یەکانو چۆنیەتی گونجاندنی لە ناو دەستوورو یاسادا. پرۆگرامە سیاسی‌یەکان، بڵاوکراوەکان، مێدیای دەنگ‌و ڕەنگ، ئامارو ژمارەکان، ئەو سەرچاوانەن کە بۆ ئەو چوارچێوەیە کەڵکیان لێ وەردەگیرێ. بۆ دڵنیا بوون لە ئامارو ژمارەکان، هەوڵ دەدرێ لەگەڵ چەندین سەرچاوەی جیاوازدا بەراورد بکرێن.

[1] Matthieu ANQUEZ, *Géopolitique de l'Iran*, Paris : Argos, 2014, 168 pages.
[2] Jérôme FABIANI, *Le Guide*, Paris : Edition du Grenadier, 2017, 164 pages.
[3] Frédéric ENCEL (dir.), *Où va l'Iran ?*, Editions Autrement, Paris, 2017, 315 pages.
[4] Thierry COVILLE, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, 264 pages.
[5] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs*, Paris : L'Harmattan, 2008, 308 pages.
[6] Firouzeh NAHAVANDI, *Iran*, Bruxelles : de Boeck, 2015, 130 pages.
[7] Constance ARMINJON HACHEM, *Chiisme et Etat*, Paris : CNRS, 2013, 543 pages.

تویژینەوەکە لە سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە: لە بەشی یەکەمدا، دوای شیکردنەوەیەکی کورتی هۆکارەکانی سەرهەڵداانی شۆڕشی[١] ١٩٧٩و نووسینەوەو چەسپاندنی دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامی، هەوڵ دەدرێ دامەزراوە بنەڕەتی‌یەکانی دەسەڵات شیکارییان بۆ بکرێ. ئەوەش بە مەبەستی دەستنیشانکردنی توخمە پێکهێنەرەکانی ئەو کۆمارەو هەروەها زانینی ئەوەی کە ئایا کۆماری ئیسلامی کۆمارێکی دیمۆکراتە یان نادیمۆکرات؟ لەو بەشەدا سەرنج دەدرێتە سەر هەندێک بابەتی گرنگ وەکوو مادەکانی دەستووری ئێران، ناڕوونی لە جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان، رۆڵی سەرەکیی دامەزراوە مەزهەبی‌یەکانو هەروەها دەسەڵاتی بێ سنووری وەلی فەقیهـ. لە بەشی دووهەمدا، سەرنج دەدرێتە تایبەتمەندی‌یەکانی ئۆتۆریتاریزم لەناو سیستەمی سیاسیی‌و ئابووری ئێراند: لە لایەک، شیکردنەوەی پلۆڕاڵیزمو باڵباڵێن (فاکسیۆنالیزم)و هەروەها دۆخی خراپی کۆمەڵگەی مەدەنی، لە لایەکی‌تر، شیکردنەوەی سیستەمی ئابووری ئێران کە لەگەڵ ئەوەشدا کە سیستەمێکی دەوڵەتی‌یە بەڵام چەند دامەزراوەیەک‌و کەسایەتیی ئایینی‌و نیزامی دەستیان بە سەردا گرتووە. لە کۆتایی‌و لە بەشی سێهەمدا، هەوڵ دەدرێ تایبەتمەندی‌یەکانی تۆتالیتاریزم لە سیستەمی سیاسیی ئێراندا دەستنیشان بکرێن. لە لایەکەوە، هۆکارەکانی تیۆریزەکردنو داڕشتنەوەی پرەنسیپی ویلایەتی فەقیهـ وەکوو ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی‌و چۆنیەتی چەسپاندنی ئەو پرەنسیپە لە دەستووری بنەڕەتی کۆماری ئیسلامیداو لە لایەکیترەوە، سەرنجدان بەوەی کە چلۆن دەوڵەت بە کەڵک‌وەرگرتن لە هێز، تەیارکردنی جەماوەر، سەپاندنی رێسای ئایینی، سەرکوت، لەسێدارەدانو تۆقاندن، هەوڵدەدا کۆنترۆڵی تەواوی کۆمەڵگا بە ژیانی کەسیی تاکەکانیشەوە بگرێتە دەست[٢].

[١] وشەی شۆڕش لە زمانی کوردیدا لە جێگەی دوو چەمک بە کار دەهێنرێ، شۆڕش (insurection, rebeillon)و ئینقلاب (revolution)، لە کاتێکدا ئەو دوو چەمکە جیاوازیان هەیە. شۆڕش بە مەودای بەر لە دامەزرانی رێژیمی نوێ دەگوترێ. ئەو کاتەی رێژیمی نوێ دادەمەزرێ، پێی دەگوترێ ئینقلاب روویدا یان شۆڕش بە ئەنجام گەیشت. لە هەندێک وڵات شۆڕش دەکرێ بەڵام ئینقلاب روو نادا.

[2] Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU, *L’esprit des lois*, Livre XI, 1748, Ch. 2-6.

بەشی یەکەم

تایبەتمەندی‌یەکانی کۆماری لە ڕێژیمی سیاسیی ئێراندا

"هیچ شتێک لەو کۆمارە بەهێزتر نی‌یە کە لەودا، یاسا ڕێزی لێ دەگیرێ، نەک بە هۆی ترسەوە، نەک بە هۆی مەنتقەوە، بەڵکوو بە شێوەی ئارەزوومەندانەوە"

مۆنتێسکیۆ[1]

کۆمار وەکوو جۆرێک لە ڕێژیم پێناسە دەکرێ کە لەودا، دسەڵاتی سیاسی یان دامەزراوە حکوومەتی‌یەکان وەکوو "شتی گشتی" ئەژمار دەکرێن کە خەڵک خاوەنیانە. لە چوارچێوەی کۆماردا، "دەسەڵات بە ناوی هەموو کۆمەڵگەی سیاسیەوە جێبەجێ دەکرێ[2]". بە پێی ئەو پێناسەیە، کۆمار خۆی لە جۆرەکانی‌تری ڕێژیم وەکوو پاشایەتی، ئەریستۆکراسی، ئۆتۆکراسیو هتد. جیا دەکاتەوە[3]. یەکێک لە توخمە گرنگەکانی کۆمار، بەشداری ئازادانەی هاوڵاتییانە لە دەسەڵاتی سیاسی‌دا، ڕاستەوخۆ لە لایەن خۆیانەوە، یان ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی هەڵبژاردنی نوێنەرەکانیانەوە. هەرچەندە، کۆمارو دێمۆکراسی لە زمانی ئاساییدا وەکوو دوو چەمکی لێک نزیکو زۆر جار لە جێگەی یەکتر کەڵکیان لێ وەردەگیرێ، بەڵام بەشداریی خەڵک لە دەسەڵات هەمیشە بە واتای سەروەریی خەڵک نی‌یە[4]، چونکە هەندێک کۆمار هەن

---

[1] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, *op.*, *cit.*, p. 396.
[2] Olivier NAY, *Lexique de sciences politiques*, *op. cit.*, 536-537.
[3] Olivier NAY, *Ibid*.
[4] Olivier NAY, *Ibid*.

کە دیمۆکراتیک نینو هەندێک سیستەمی ناکۆماری هەن کە دیمۆکراتیکن. چونکە ئەگەر دیمۆکراسی بە پێوەر بگیرێ، ڕێژیمەکان دابەش دەبەن بە سەر دیمۆکراتیکو نادیمۆکراتیکدا. چەمکی کۆمار کەڵکی جۆراوجۆری لێ وەردەگیرێ، وەکوو "کۆماری دیمۆکراتیک"، "کۆماری گەلیی"، "کۆماری مەسیحی"و "کۆماری ئیسلامی".

بابەتێکی گرنگی دیکە کە شیاوی باسە، پرەنسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانە. بە پێی ئەو پرەنسیپە، حکوومەت بە سەر چەندین دەسەڵاتدا دابەش دەبێ کە لەودا "هەرکام لە دەسەڵاتەکان لە پەیوەندیی لەگەڵ دەسەڵاتەکانی دیکەدا سەربەخۆن[1]"، ئەوەش بە مەبەستی دوورکەوتنەوە لە زۆرداری، چونکە جیا کردنەوەی دەسەڵاتەکان جۆرێک لە هاوسەنگی لە نێوانیاندا دروست دەکاو هەرکامیان لەبەرامبەر دەستێوەردانی ئەوانیتردا دەپارێزێو ناهێڵێ هەموو هێزو دەسەڵاتەکان لە دستی یەکێکیاندا کۆ ببێتەوە. جان لاک (١٦٣٢ - ١٧٠٤)و مۆنتێسکیۆ (١٦٨٩ - ١٧٥٥) دوو لەو بیرمەندە سیاسیانەن کە پەرەیان بە پرەنسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان داوە. بۆ مۆنتێسکیۆ کۆمار دوو شێوەی هەیە: کۆماری ئەریستۆکراتیک کە لەودا هێزی سەروەری هی بەشێک لە خەڵکەو کۆماری دیمۆکراتیک کە لەودا سەروەری هی تەواوی خەڵکە. مۆنتێسکیۆ پێیوایە کە باشترین ڕێژیمی سیاسی، ئەو ڕێژیمە سیاسیyەیە کە لەودا دەسەڵاتەکان جیا کرابنەوەو جیا کردنەوەکەش لە سەر بنەمای یاسا بێ کە ڕێگر بێ لەوەی حکوومەت بە مەیلی خۆی هەڵسوکەوت بکا. هەر بۆیە ئەو لە سەر ئەو بڕوایەیە کە ڕێژیمی پاشایەتیش دەتوانێ باشترین سیستەم بێ، ئەگەر دەسەڵاتەکانی پاشا چوارچێوەدار بنو لەگەڵ دامەزراوەکانیتر بەش بکرێن. مۆنتێسکیۆ دەسەڵاتەکان بەو شێوەیە لێک جیا دەکاتەوە: دەسەڵاتی یاسادانان، دەسەڵاتی بەڕێوەبردنو دەسەڵاتی دادوەری. ئەرکی دەسەڵاتەکانی بەڕێوەبردنو دادوەری دەبێ کورت بکرێتەوە بۆ جێبەجێ کردنی یاسا. تێکەڵ نەکردنی هیچکام

[1] Olivier NAY, *Lexique de sciences politiques, op. cit.*, p. 570.

لە دەسەڵاتەکان لەگەڵ یەکترو دابەشکردنی دەسەڵاتی یاسادانان بە سەر دوو دامەزراوەدا (وەکوو مەجلیسو سێنا)، دوو لەو پرەنسیپانەن کە بۆ مۆنتێسکیۆ گرنگن.

لە دوای شۆڕشی ١٩٧٩ـەوە، ڕێژیمی سیاسیی ئێران لە ناو دەستووری بنەڕەتیی وڵاتدا وەکوو "کۆماری ئیسلامیی ئێران" پێناسە کراوە، کۆمارێک کە ئیلهامی لە کۆماری پێنجەمی فەڕانسا وەرگرتووە، بەڵام بە ڕێسا مەزهەبی‌یەکان چوارچێوەدار کراوە. شۆڕشی ١٩٧٩ کۆتایی مێژوویەکی دوورو درێژی ڕێژیمی پاشایەتی لە ئێران بوو. ئەو شۆڕشە بە مەبەستی ڕووخاندنی ڕێژیمی پاشایەتی‌و دامەزراندنی دەسەڵاتێکی خەڵکیی هاتە کایەوە، چونکە شای ئێران ڕەوایی لە ناو کۆمەڵگادا لە دەست دابوو، ئەوەش بە هۆی ئەو ڕیفۆرمو گۆڕانکاری‌یانەی شا بوو کە وەکوو "بە ڕۆژئاوا کراو"و سەرمایەداری ناسرابوون، ئەوەش لە کۆمەڵگایەکی نەریتی‌و لە ژێر کاریگەریی ئایدیاکانی "چەپی ئیسلامی"و دژە ئیمپێریالیستی سەردەمی شەڕی سارد بوو. لە نێو تەواوی بزووتنەوەو گرووپە سیاسی‌یە جیاوازەکانی بەشدار لە شۆڕش، تەنیا مەزهەبی‌یەکان بوون کە بەرهەمی شۆڕشیان هەڵگرتەوە. دوای بە ئەنجام گەیشتنی شۆڕش، هەوڵدانێکی زۆر لە لایەن هەندێک حیزبو لایەنی چەپو ڕاستەوە هەبوو بۆ ئەوەی کۆمارێکی نائیسلامی دابمەزرێ، بەڵام مەزهەبی‌یەکان کێشەو دووبەرەکیی نێوان ئەو لایەنانەیان قۆستەوە بۆ ئەوەی خەڵکی ئێران لە دەوری خۆیان تەیار بکەنو مۆدێلی خۆیان واتە کۆماری ئیسلامییان بە سەردا بسەپێنن. بە پێی دەستووری بنەڕەتی ئێران، کۆماری ئیسلامی لە دوو دەسەڵاتی بنەڕەتی پێکهاتووە، دەسەڵاتێکی خەڵکی‌و دەسەڵاتێکی ئایینی. هەر سێ دەسەڵاتی یاسادانان، جێبەجێ‌کردنو دادوەری بە ڕواڵەت لێک جیا کراونەتەوە، بەڵام بە کردەوە، لە ژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی ئایینی دان. وەلی فەقیهـ کە نوێنەرایەتی دەسەڵاتی ئایینی دەکا، دەسەڵاتێکی بێ سنووری پێدراوەو دەستێوەردان لە هەموو دامەزراوەیەکی دەوڵەتی‌و نادەوڵەتیدا دەکا.

١. کۆماری ئیسلامی

کۆماری ئیسلامی چەند مانگێک دوای شۆڕشی ١٩٧٩ی زایینیو دوای ڕووخانی دەسەڵاتی بنەماڵەی پەهلەوی دامەزرا. نووسینەوەو جێگیر کردنی دەستووری کۆماری ئیسلامی، بە هەندێک قۆناغی پڕ لە شەڕو کێشە لە نێوان گرووپە مەزهەبییەکانو گرووپە نامەزهەبییەکاندا تێپەڕیوە. لایەنێکیان بۆ دامەزراندنی کۆمارێکی ئیسلامیو لایەنەکەی دیکەیان بۆ دامەزراندنی کۆمارێکی نائیسلامی. بەڵام لە کۆتاییدا، مەزهەبییەکان سەرکەوتن. لە ساڵی ١٩٨٩دا، بە هۆی کێشەی نێوان دامەزراوەکانی کۆماری ئیسلامی، دەستووری بنەڕەتی گۆڕانکاری تێدا کرا. گۆڕانکارییەک کە دەسەڵاتەکانی وەلی فەقیهی هێندەیتر زیاد کردو دەسەڵاتی تەواوی پێ بەخشی.

١-١. لە پاشایەتییەوە بۆ کۆمار

تییێری کۆڤیل پێیوایە، بەر لە شۆڕشی ١٩٧٩، دوو جاری دیکە لە ئێران شۆڕش ڕوویداوە[1]: یەکەمیان، لە ساڵی ١٩٠٦و لە سەردەمی موزەفەرەددین شای قاجاردا، کاتێک ئێران (وڵاتی فارس) بۆ یەکەمجار بوو بە خاوەن دەستوورێکی بنەڕەتی. دووهەمیان، لە ساڵی ١٩٥١دا، کاتێک بۆ یەکەمجار پیشەسازیی نەوتی ئێران لە لایەن موحەممەد موسەدیق، سەرۆکوەزیرانی ئەو کاتی ئێرانەوە بە نەتەوەیی کرا. موسەدیق بۆ یەکەمجار کۆمپانییەکی نەوتی بە ئەسڵ داگیرکەری (کۆمپانی نەوتی بریتانیا) لە وڵاتێکی جیهانی سێهەمدا بە نەتەوەیی کرد. هەموو جار کە شۆڕشێک لە ئێران ڕووی داوە، بەرەو دەسەڵاتێکی نادیمۆکراتو ڕێژیمێکی سەرکوتکەر گەڕاوەتەوە. شۆڕشی ١٩٠٦، کێشەی ناوخۆییو دەستێوەردانی دەرەکی بە دوای خۆیدا هێنا کە بووە هۆی بە دەسەڵات گەیشتنی بنەماڵەی پەهلەوی لە ساڵی ١٩٢٥دا. لە ماوەی شەڕی دووهەمی جیهانی لە ساڵی ١٩٤١دا، هەر وەکوو لە ماوەی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، ئێران

---

[1] COVILLE Thierry, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, pp. 11-12.

بێلایەنیی خۆی بە نیسبەت هەردوو بەرەی شەڕ ڕاگەیاند، بەڵام هێرشی رووسەکانو بریتانی‌یەکان بە مەبەستی کۆنترۆڵ کردنی پیشەسازی نەوت لە دژی بەرژەوەندی‌یەکانی ئاڵمان، بوو بە هۆی ئەوەی ئێران لە نێوان ئەو دوو زلهێزەدا دابەش بێ. ڕەزا پەهلەوی (ڕەزا خان) شای ئێران لە ژێر گوشاری بریتانی‌یەکان، دەسەڵاتی رادەستی کوڕەکەی، محەممەد ڕەزا پەهلەوی کرد.

لە ساڵی ١٩٥١دا، سەرۆکوەزیران موحەممەد موسەدیق[١] (١٨٨٢-١٩٦٧) توانی بە دەنگی زۆرینەی پارلمان، نەوتی ئێران بە نەتەوەیی بکا. بەڵام وەکوو ساڵی ١٩٠٦، کێشەی نێوخۆیی‌و دەستێوەردانی دەرەکی وایکرد کە دەسەڵاتێکی ئۆتۆریتەر دووبارە دابمەزرێتەوە. ساڵی ١٩٥٣، محەممەد ڕەزا شا هەوڵ دەدا حکوومەتی موسەددیق هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام هەوڵەکەی شکست دێنی‌و ناچار دەبێ خۆی وڵات جێ بهێڵێ. لە هەمان ساڵدا بە هۆی کودەتایەک کە لە لایەن بریتانیاوە لە دژی موسەددیق ڕێکخرابوو، شا دەگەڕێتەوە سەر دەسەڵاتو دەست بە هەندێک ڕیفۆرمو گۆڕانکاریی دەکا[٢]. دابەشکردنی زەوی‌و زاری خاوەن زەوی‌یە گەورەکانو مافی دەنگدانی ژنان، دوو لەو گۆڕانکاری‌یە بنەڕەتی‌یانەن کە لە لایەن شاوە ئەنجامدران. گۆڕانکاری‌یەکی گرنگی دیکە، "سووڕانەوە بەرەوە لائیک‌بوون" بوو بە مەبەستی گۆڕینی کولتووری ئیسلامی‌و جێگیر کردنی کولتووری پێش ئیسلام لە نێو کۆمەڵگادا. ئەو ڕێوشوێنە لائیکی‌یانە بوونە هۆی تووڕەبوونی مەرجەعو کەسایەتی‌یە ئایینی‌یەکان، کە لە لایەن روحوڵلا خومەینی‌یەوە ڕێبەرایەتیی دەکران. ساڵی ١٩٦٤، خومەینی ئێرانی جێهێشتو رووی کردە عێراقو دواتر فەڕانسا. ساڵی ١٩٧٥، محەممەد ڕەزا شا حیزبێکی بە ناوی *رستاخیز* (هەستانەوە) بە مەبەستی بەهێزکردنی دەسەڵاتی خۆی دامەزراند، بەڵام شا ئیتر پشتیوانیی بەشێکی زۆری کۆمەڵگای ئیرانی نەمابوو. لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٧٠دا، خومەینی لە تاراوگەوە بوو بە

[١] موحەممەد موسەددیق سەرۆکی حیزبی بەرەی نەتەوەیی بوو. لە ساڵی ١٩٥٠دا، لە لایەن پارلمانەوە بە ڕێککەوتنی نێوان نەتەوەییەکانو چەپەکانو مەزهەبییەکان وەکوو سەرۆکوەزیران هەڵبژێردرا.

[2] Marie-Violette BERNARD, « La CIA reconnaît avoir orchestré le coup d'Etat iranien de 1953 », *Libération*, <www.liberation.fr>, 20 août 2013, consulté le 05/05/2019.

ڕێبەری ئۆپۆزیسیۆنی دژە پاشایەتی. خۆپێشاندانو گرژییەکان لە دژی ڕێژیمی پاشایەتی کە لە ساڵی ١٩٧٨ـەوە پەرەی سەندبوو، بە ڕۆیشتنی محەممەد ڕەزا شا لە ١٦ی ژانویەی ١٩٧٩دا کۆتایی پێ هات. خومەینی لە ١ی فێوریەی ١٩٧٩ گەڕایەوە ئێرانو لە ١١ی فێوریە، کۆتایی ڕێژیمی پاشایەتیو دامەزرانی کۆماری ئیسلامی ڕاگەیاند.

دوو فاکتەری سیاسیو کۆمەڵایەتی هۆکاری سەرەکیی ڕووخانی ڕێژیمی پاشایەتین[1]: فاکتەری یەکەم، ئۆتۆریتاریزمی شایە، چونکە لە لایەک، شا هەوڵی دەدا بە شێوەیەکی زۆرەملێیانە ئێران مۆدێرنیزە بکاو بە گوشارو سەرکوت کۆمەڵگا ناچار بکا گوێڕایەڵی بڕیارەکانی ئەو بن. ئەو شێوە لە مۆدێرنیزە کردنە کە لە لایەن کۆمەڵگای نەریتیو مەزهەبی ئێرانەوە ڕەتکرایەوە، شای ناچار کرد زیاتر لە جاران پەنا بۆ سەرکوتی ناڕازیان بەرێ. لە لایەکیتر، نزیکایەتیی شا لە ڕۆژئاوا، دژایەتی ناسیۆنالیستەکان، ئیسلامییەکانو چەپەکانی لێکەوتەوە. ئەوەش وایکرد شا پلە بە پلە ڕەوایی خۆی لە دەست بدا. فاکتەری دووهەم، دەرکەوتنی خێرای پرۆلیتاریای دوای شەڕی دووهەمی جیهانی لە ئێران بوو، چونکە ئێران ئەو کاتە بەشاریبوونێکی خێرای بە خۆیەوە دەبینی (گەورە بوونی شارەکان بەهۆی هاتنی خەڵکی دێهاتەکان بەرەو شار بۆ کار کردن لە کارگەو کارخانەکان). دەرکەوتنی پرۆلیتاریای بە ئەسڵ دێهاتی ناسازگار بوو لەگەڵ ئەو مۆدێرنیزە کردنەی شا دەیسەپاند بە سەر کۆمەڵگای ئێراندا. ئەو پرۆلیتاریایە زیاتر بە گوتاری مەلاکان هەستیار بوو تا بە گوتاری مارکسیستەکان، هەر بۆیەش پشتیوانی لە خومەینی دەکرد.

شۆڕشی ١٩٧٩، نە لە ئەنجامی جووڵانەوەیەکی بە ئیسلامیکردنی کۆمەڵگا هاتە کایەوە، نە کۆڕاییو هاوڕاییەک بوو لە دەوری پرۆژەی خومەینی[2] (بڕوانە بەشی سێهەم: ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیه). لەو سەردەمەدا کۆمەڵگای ئێران دژکردەوەی بەو شێوە لە سێکۆلاریزەکردنو مۆدێرنیزەکردنی ئێران لە لایەن شاوە نیشاندا (بۆ نموونە، قەدەغە کردنی

---

[1] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l'Iran : La révolution islamique*, *op. cit.*, pp. 30-31.
[2] Jérôme FABIANI, *Le Guide, Théologie et politique en Iran depuis 1979*, *op. cit.*, p. 43.

سەرپۆشی ژنانو دەستێوەردانی وڵاتانی زلهێز، بوو بە هۆی بەرگریی کۆمەڵگا لە بەرامبەر شادا.). لە ساڵەکانی ١٩٧٠دا هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ڕێژیمی پاشایەتی وەکوو ئیسلامییەکان، ناسیۆنالیستەکان، چەپەکانو چەندین گرووپی دیکە بەردەوام روویان لە زیادبوون دەکردو خۆیان لە دژی شا تەیار دەکرد. یەکەم بەشداریی بەهێزی مەزهەبییەکان لە خۆپێشاندانەکاندا، دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٧٨، کاتێک خوێندکارانی خوێندنگەی ئایینی شاری قوم[١] لە دژی وتارێکی یەکێک لە رۆژنامەکان کە پێیانوابوو سووکایەتی بە خومەینیو مەزهەبییەکان کردووە، هاتنە سەر شەقام. دوای ئەوە، جووڵانەوەکانی دژی شا، لە ڕێکخستنەوە بوون بە جەماوەری، چونکە مەزهەبییەکان لەگەڵ نامەزهەبیو سێکۆلارەکان چوونە بەرەیەکەوە[٢]. هەندێک لە حیزبو گرووپەکانی ئۆپۆزیسیۆنی دژی شا، بۆ تەیارکردنی هەرچی زیاتری کۆمەڵگا دەستەوداوێنی مەزهەبییەکان بوون، بەڵام لە کۆتاییدا، مەزهەبییەکان بەرهەمی شۆڕشیان هەڵگرتەوە. خومەینی لە ماوەی مانەوەی لە پاریس، هەوڵی دەدا لە لایەک، ئۆپۆزیسیۆنی دژی شا رازی بکاو لەگەڵیان ڕێک بکەوێو لە لایەکیتر، هەوڵی دەدا لە ڕێگای کاریگەری خستنە سەر مێدیاکانەوە، وێنەیەکی باش لە خۆیو مەزهەبییەکان پێشانی وڵاتانی جیهان بداو خۆی وەکوو کەسێکی پێشکەوتنخواز لە دژی ڕێژیمێکی ئۆتۆریتەر بناسێنێ. خومەینی لە بەرامبەر مێدیاکاندا بەڵێنی بە هەموو لایەک دەدا کە کەسێکی ئازادیخوازەو هەوڵ دەدا دێموکراسیو مافەکانی مرۆڤ بۆ خەڵکی ئێران بهێنێتە دی[٣]. ئەو بڕوای بە گرووپەکانی ئۆپۆزیسیۆن هێنابوو کە وەکوو کەسایەتییەکی ئایینی، جگە لە تەیار کردنی خەڵک بۆ رووخاندنی ڕێژیمی پاشایەتی هیچ رۆڵێکی دیکەی نیەو لە داهاتووشدا بە تەمای گەیشتن بە دەسەڵات نیە.

هەر لە یەکەم رۆژەکانی دوای سەرکەوتنی شۆڕشەوە، مەزهەبییەکان خۆیان بە سەر مەیدانی سیاسەت دا دەسەپێنن. خومەینی بە کەڵک وەرگرتن لەو رەواییەی کە حیزبو

[١] خوێندنگەی ئایینی شاری قوم، گرنگترین خوێندنگە بۆ پەروەردەکردنی کەسایەتییە ئایینیەکانە.
[2] COVILLE Thierry, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, p. 36.
[3] Jérôme FABIANI, *Ibid.*, p. 50.

گرووپەکانی دیکە لە ماوەی شۆڕشدا پێیان بەخشیبوو، بوو بە ڕێبەری سیاسی‌و ئایینی. لە ١٧ی فێڤرییەی ١٩٧٩دا، دوو حەوتوو دوای سەرکەوتنی شۆڕش، خومەینی حیزبێک بە ناوی "حیزبی کۆماری ئیسلامی" دادەمەزرێنێ‌و بەر لە نووسینەوەی دەستوور، ڕێفراندۆمێک لە ٣٠و ٣١ی مارسی ١٩٧٩دا ڕێک دەخاو دوو بژاردەی "بەڵێ‌و نەخێر بۆ کۆماری ئیسلامیی ئێران" دەخرێتە بەر دەم خەڵکی ئێران، بێ ئەوەی هیچ زانیاری‌یەک لە سەر دەستووری نوێی ئێران بە خەڵک بدرێ. مەزهەبی‌یەکان وایان بڕوا بە خەڵک هێنابوو کە بژاردەی "نەخێر" لە ڕێفراندۆمدا، واتە گەڕانەوە بۆ ڕێژیمی پاشایەتی. هەر بۆیە لەگەڵ ئەوەشدا کە چەندین حیزب‌و لایەن داوایانکرد کە ڕێفراندۆم بایکۆت بکرێ، بەڵام ترساندنی خەڵک لە گەڕانەوە بۆ ڕێژیمی پاشایەتیی وایکرد کە بێ ئەوەی بزانن ناوەرۆکی کۆماری ئیسلامی لە داهاتوودا چلۆن دەبێ، دەنگی پێ بدەن‌و لە ئەنجامدا دەنگی "بەڵێ" بۆ کۆماری ئیسلامی، بە زیاتر لە ٩٨ لە سەدی دەنگەکان سەر کەوت[1].

١-٢. کۆمارێکی ئیسلامی

دەستەواژەی "کۆماری ئیسلامیی ئێران" بۆ کۆمارێک بە کار دەبرێ کە بە یاساو ڕێساکانی ئایینی ئیسلام‌و لە نێویشیدا مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامی چوارچێوەدار کرابێ. لەو کۆمارەدا سەروەری بۆ خەڵک نی‌یە، بەڵکوو بۆ خودایە. نوێنەرایەتیی خوداش لە سەر زەوی دەدرێ بە وەلی فەقیه. لە وتوویژێکدا لەگەڵ ڕۆژنامەی *فاینەنشڵ تایمز*، مانگێک بەر لە سەرکەوتنی شۆڕش، خومەینی بەو شێوە کۆماری ئیسلامی پێناسە دەکا:

فاینەنشڵ تایمز: *"دونیای ڕۆژئاوا زانیاریی تەواوی لە سەر حکوومەتی ئیسلامی نی‌یە. هێڵە گشتی‌یەکانی سیاسەتی حکوومەتی ئیسلامیمان بۆ روون بکەنەوە"*

[1] Dieter NOHLEN, Florian GROTZ et Christof HARTMANN, "Iran". *Elections in Asia*, Oxford University Press, Data Handbook, 2001, p. 68.

خومەینی: "حکوومەتی ئیسلامی حکوومەتێکە کە لەسەر بنەمای یاساکانی ئیسلام دادەمەزرێ. [...] پێی دەڵێین کۆماری ئیسلامی. کۆمار شێوی حکوومەتەکەیەو ئیسلامیش واتە، ناوەڕۆکی سیستەمەکە یاسای ئاسمانیو خوداییە."

وتوویژ ی فاینەنشڵ تایمز لەگەڵ خومەینی، پاریس، ٨ی ژانویەی ١٩٧٩[١]

دامەزراندنی کۆمارێک لە سەر بنەمای یاساو ڕێساکانی ئایینی ئیسلام، هەر لە سەرەتاوە بەرەوڕووی کێشە بوویەوە، چونکە هەر لە ڕێکخستنی ڕێفراندۆمو لە ماوەی نووسینەوەی دەستوورەوە، هەندێک لە حیزبو لایەنو ژمارەیەک لە کەسایەتییە ئایینییەکان[٢] لە دژی پڕۆژەی خومەینی وەستانەوە، چونکە پێیانوابوو کە ئیسلامو سێکۆلاریزم لەگەڵ یەکتر سازگار نین. دژبەرانی پڕۆژەی خومەینی لە دوو جەمسەر پێکهاتبوون: یەکەمیان، ئەو حیزبو لایەنو کەسایەتییانە بوون کە هەر لە سەرتاوە دژی دامەزراندنی کۆمارێکی ئیسلامی بوون. دووهەمیان، هەندێک گرووپو کەسایەتی ئایینی بوون کە بە شێوەیەکی نەریتی دژی تێکەڵ کردنی ئایینو دەسەڵات بوونو پێیان وابوو کە کەسانی ئایینی نابێ دەسەڵاتی سیاسی بگرنە دەست.

یەکەم ڕەشنووسی دەستوور لە لایەن کەسێکەوە بە ناوی حەسەن حەبیب لە کاتی مانەوەی خومەینی لە پاریس کاری لەسەر کرا. بە گوتەی هاونووسەرانی ڕەشنووسەکە، تێکەڵەیەک لە دەستووری فەڕانساو دەستووری ڕژێمی پێشووی ئێران بوو[٣]. لەو ڕەشنووسەدا کە نووسینێکی زیاتر سێکۆلار بوو، باسی پرەنسیپی ویلایەتی فەقیه نەکراوەو لە جیاتی وەلی فەقیه، سەرکۆمار بەرپرسی یەکەمی وڵاتەو دەسەڵاتی جێبەجێ کردن لە سەرکۆمارو

[1] Khomeiny, « Entretien avec le Financial Times », *Sahifeyeh Imam*, Livre V, Téhéran : Centre de publication des œuvres d'Imam Khomeiny, 1999, p. 398.

[٢] نەریتی مەزهەبی شیعە دژی هەر جۆرە بەشدارییەکی کەسایەتییە ئایینیەکانە لە دەسەڵاتی سیاسیدا (بڕوانە بەشی سێهەم، ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیە.)

[3] Nasser KATOOZIAN, *Un pas vers la justice*, Volume 1, Téhéran : Éditions Mizane, 2008, p. 31.

سەرۆکوەزیران پێکهاتووە. کەسانی ئایینی تەنیا لە ڕێگەی پارلمانەوە بۆ هەندێک لە دامودەزگا دەوڵەتی یەکان دەستنیشان دەکرێن. پۆستە هەتاهەتایی یەکانی ئەنجومەنی پاسەوانانی دەستوور دراوە بە شارەزایانی ئایینی. هیچ پۆستێک لە دەسەڵاتی دادوەری بۆ کەسانی ئایینی دیاری نەکراوە. بە پێی ئەو ڕەشنووسە، ڕێژیمی سیاسیی ئێران ڕێژیمێکی پارلمانیو خەڵکی یە کە لەودا دەسەڵاتی ئایینی لە ژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی خەڵکیی دایەو ڕەهەندی ئایینی تەنیا ڕەهەندێکی سەمبۆلیکە لە بواری یاساداناندا. بڵاو کردنەوەی ئەو ڕەش نووسەی دەستوور، قۆناغی یەکەم لە پلانو سێناریۆی خومەینیو هاوڕێکانی بوو بە مەبەستی وەدەستهێنانی پشتیوانیی خەڵکی ئێرانو هەروەها ڕای گشتیی جیهانی. قۆناغی دووهەمی پڕۆژەی خومەینی، گواستنەوەو پەسند کردنی بیرۆکەی کۆمارێکی ئیسلامی بوو لە لایەن خەڵکو لایەنە دیارەکانەوە. قۆناغی سێهەمی پڕۆژەکەش، پێدا چوونەوەو گۆڕانکاری لە ڕەش نووسەکەدا بوو، بە مەبەستی جێگۆڕکێی سیفەتی سێکۆلاری دەستوور بە ئایین، کە لە لایەن کۆڕی شارەزایانی دەستوورەوە ئەنجام دەدرا (*مجلس خبرگان قانون اساسی*: گرووپێکی ٤٠ کەسی بوون کە زۆرینەیان شوێنکەوتووی خومەینی بوون). لە ئەنجامدا، بیرۆکەی ویلایەتی فەقیهـ کە لە لایەن خومەینی یەوە داڕێژرابوویەوەو پەرەی پێدرابوو، دەبێتە پڕەنسیپی بنەڕەتیی نوسخەی نوێی دەستوور، پڕەنسیپێک کە خومەینی دەباتە سەرووی هەموو دەسەڵاتەکانی ترو دەیکا بە گەورەترین ڕێبەری ئایینی شیعە یان وەلی فەقیهـ. هەر لە یەکەم کاتژمێرەکانی پێداچوونەوەی ڕەشنووسی دەستوور، خومەینی نامەیەک ئاراستەی کۆڕی شارەزایانی دەستوور دەکا:

> **[...]** " زانایانی ئایینی بەشداری کۆڕی شارەزایانی دەستوور، ئەگەر پێیانوایە مادەیەکی دەستوور دژی ئیسلامە، دەبێ بە ئاشکرا ڕایبگەیەنن، نابێ ترسیان لە مشتومڕی ڕۆژنامەو نووسەرە بەرۆژئاوابووەکان هەبێ، کە خۆیان وەکوو دۆڕاو دەبینن" **[...]**

خومەینی، شاری قوم ، **٢٩**ی ئووتی **١٩٧٩**[1]

[1] Khomeiny, « Lettre envoyée au assemblé des experts », *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *op. cit.*, pp. 309-310.

نوسخەی نوێی دەستوور لە دێسامبری ١٩٨٠دا پەسند کرا، کە لەودا ڕژێیمی سیاسیی ئێران وەکوو کۆماری ئیسلامیی ئێران ناسێندراوە، ڕژێیمێکی سیاسی لە سەر بنەمای یەکتاپەرستی (تاک‌خودایی)، دەسەڵاتی خودا، سەروەریی خوداو پەیڕەوی لە خودا[١]. بە گوێرەی ئەو دەستووورە نوێیە، لە کۆماری ئیسلامیدا، دەسەڵاتی سیاسی‌و دەسەڵاتی ئایینی تێکهەڵکێش کراون‌و ڕێبەری ئایینی وەکوو نوێنەری دەسەڵاتی خودا لە سەر زەوی دیاری کراوە. یاساو ڕێساکانی کۆمار بە یاساو ڕێساکانی مەزهەبی شیعە چوارچێوەدار کراون. بۆ دامەزراندنی خەلافەت لە ئیسلامی سیاسیی نەریتی‌دا، سێ سەرچاوە بە بنەما دەگیرێن: قورئان‌و پێغەمبەرو شەریعەت، بەڵام خومەینی مۆدێلێکی نوێی تایبەتی لە ئیسلامی سیاسی تیۆریزە کرد، ئیسلامێکی سیاسی لە سەر بنەمای ویلایەتی فەقیە. پرەنسیپێک کە ڕێگە دەدا فەقیهێکی شیعە دەوڵەتێک بە تەنیا بەڕێوە ببا (بڕوانە بەشی سێهەم، ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیە). خومەینی‌و شوێنکەوتووەکانی نەک تەنیا خۆیان‌و بیرۆکەکانیان بە سەر دەستوورو دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکاندا سەپاند، بەڵکوو تەواوی دژبەرو نەیاری بیرۆکەکانی خۆیانیشیان لە نێو برد (بڕوانە بەشی دووهەم)[٢]. فاکتەرەکانی سەرکەوتنی خومەینی لە سەپاندنی ئایدۆلۆژیاکەی‌و دامەزراندنی دەوڵەتێکی مەزهەبی جۆراوجۆرن[٣]: یەکەم، ڕکابەرەکانی خومەینی بەسەر گرووپی جیاوازدا دابەش ببوون، کەچی لایەنگرەکانی خومەینی لە دەوری یەک ئایدۆلۆژیا کۆ ببوونەوەو گرووپێکی کۆنکرێتیان پێکهێنابوو. دووهەم، خومەینی بە هۆی گوتارەکانیەوە لە بەرژەوەندی جەماوەرو بە تایبەتی چینی هەژار، ببو بە کەسایەتی‌یەکی کاریزماتیک. سێهەم، هەبوونی تۆڕێکی ئایینی کە لە نێو کۆمەڵگادا ریشەی مێژوویی‌و نەریتی هەبوو. چوارەم، شەڕی ئێران‌و عێراق وایکرد کە ئێرانی‌یەکان لە دەوری بەرپرس‌و ڕێبەرانی ئێران کۆ ببنەوە، کەسانی نەتەوەیی

---

[١] دەستووری بنەڕەتی کۆماری ئیسلامی ئێران، ٣ی دیسامبەری ١٩٧٩، فەسڵی یەکەم، مادەی دووهەم، پێداچوونەوە لە ٢٨ی جولای ١٩٨٩.
[2] Matthieu Anquez, *Histoire de l’Iran* , *op. cit.*, pp. 30-31.
[3] Matthieu Anquez, *ibid*.

بۆ پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئێران لە دژی هێرشی دەوڵەتێکی عەرەبی‌و مەزهەبی‌یەکانیش بۆ پاراستنی مەزهەبەکەیان لە بەرامبەر هێرشی دەولەتێکی سوننی.

١-٣. جێگیر کردنی دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامی

دەستووری بنەڕەتیی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩دا پەسند کراو لە ساڵی ١٩٨٩دا گۆڕانکاری تێدا کرا. کۆماری ئیسلامیی ئێران لە دوو جۆرە دامەزراوە پێکهاتووە: یەکەمیان، دامەزراوە هەڵبژێردراوەکانن وەکوو پاڕلمان‌و سەرکۆمار کە ئیلهامی لە کۆماری پێنجەمی فەڕانسا وەرگرتووە. دووهەمیان، دامەزراوە مەزهەبی‌و ناهەڵبژێردراوەکانن کە زاڵن بە سەر دامەزراوە هەڵبژێردراوەکاندا. ڕەوایی دامەزراوە مەزهەبی‌یەکان گرێدراوی پرەنسیپی ویلایەتی فەقیهە‌و لە ماوی دەرنەکەوتنی ئیمام مەهدی وەکوو نوێنەری خودا لە سەر زەوی، وەلی فەقیهـ وەکوو جێگرەوەی مەهدی، دەوڵەتی ئیسلامی بەڕێوە دەبا[1]. وەلی فەقیهـ بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پۆستە، پێویستە پلەی مەرجەعی هەبێ (*مەرجەع* لە ئایینی شیعەدا کەسێکە کە شوێنکەوتووی هەن‌و دەتوانێ شیکردنەوەو واتاکردنەوەی تایبەت بە خۆی لە نووسینەکانی ئیسلام هەبێ). نوسخەی کۆتایی دەستوور لە ڕێگەی ڕێفراندۆمێک لە ٢و ٣ی دیسامبەری ١٩٧٩دا بە دەنگی زیاتر لە ٩٩ لە سەدی خەڵکی ئێران پەسند کرا[2]. لە پێشەکیی دەستووردا، هەم دەستوورو هەم شۆڕش‌و هەم خەڵکی ئێران بە ئیسلامی ئەژمار کراون. مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامی، وەکوو ئایینی فەرمیی وڵات دیاری کراوە‌و کەمینە ئایینیەکانی دیکەو مەزهەب‌و لکەکانی دیکەی ئیسلام‌و تەنانەت لکەکانی دیکەی شیعەش وەلا نراون. بە گوتەی خومەینی، مەرجەع ڕۆڵی پێغەمبەری

[1] بە پێی نەریتی ئایینی شیعە، ئیمام مەهدی دوازدەهەمین ئیمامی شیعەکان، دوای لەدایکبوونی دیار نەماوەو ڕۆژێک دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بە سەر جیهاندا حکوومەت بکا. هەر بۆیە، هیچ کەس ڕەوایی ئەوەی پێ نەدراوە بەر لە دەرکەوتنەوەی مەهدی جێگای ئەو بگرێتەوە. هەندێک لە کەسایەتییە ئایینیەکانی شیعە (مراجع) لە سەر ئەو بنەمای دژایەتی خومەینی‌و پرەنسیپی ویلایەتی فەقیهـ دەکەن.

[2] Dieter NOHLEN, Florian GROTZ et Christof HARTMANN, "Iran". *Elections in Asia*, *op. cit.*, p. 72.

ئیسلام‌و جیٚ‌نشینەکەی عەلی دەگێڕیٚ[١]. بە پێی دەستوور، دین دەبێتە بنەمای هەموو شتێک، یاسا، ماف، دادوەری، چوارچێوەی کۆمەڵگا، ڕەفتاری تاکەکان‌و بنەمای دامەزرواوە دەوڵەتی‌یەکان.

جیا کەدنەوەی دەسەڵاتەکان لە کۆماری ئیسلامیدا ناڕوونە، لە بەر ئەوەی خاڵی دژ بەیەک لە نێوان ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهو دەستووری بنەڕەتی‌دا هەن. خومەینی لە کتێبەکەیدا بە ناوی ویلایەتی فەقیهـ کە لە ساڵی ١٩٧١دا بڵاوی کردۆتەوە، دەستوور، کۆمارو جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان ڕەت دەکاتەوە، چونکە پێیوایە ئەو چەمکانە هی دەوڵەتێکی سێکۆلارو نامەزهەبین کە لە سەر بنەمای یاسا زەوینی‌یەکان دامەزراوەو لە لایەن مرۆڤەکانەوە داهێنراوە، لە کاتێکدا، لە دەوڵەتێکی ئیسلامی‌دا، یاسا ئاسمانی‌یەکان چوارچێوەی دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکان دیاری دەکەن. پڕەنسیپی جیا کردنەوەی دەسەڵاتەکان لە دەستووری ئێراندا دژایەتی لەگەڵ پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهدا هەیە، چونکە وەلی فەقیهـ لە بەرامبەر هیچکام لە دەسەڵاتەکانی دیکەدا بەرپرسیار نیەو ڕەوایی‌یەکی ئاسمانی پیٚ بەخشراوە. کاراکتەری تێکهەڵکێش کردنی کۆماری‌و ئیسلامی لە دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامی‌دا بەرهەمی ڕوانگەی کردەگەرێتی‌و پراگماتیکی خومەینی‌یە، چونکە ئەو دەیزانی کە ئێرانی‌یەکان ڕێژیمی پاشایەتییان بۆ ئەوە نەڕووخاندووە کە ڕێژیمێکی دیکەی وەکوو ئەو لە ژێر دەسەڵاتی کەسێک جێی بگرێتەوە. هەر بەو مەبەستەشە کە دەستووری ئێران ڕەهەندی کۆماریش لە خۆ دەگریٚ کە لە دوو دەسەڵاتی جێبەجیٚ‌کردن‌و یاسادانان پێکهاتووەو بە دەسەڵاتی خەڵکی ناسراون.

بە پێی دەستووری بنەڕەتیی ١٩٧٩، کۆماری ئیسلامی سیستەمێکە کە لەودا دەسەڵاتی جێبەجیٚ‌کردن دەسەڵاتێکی دوو سەرە، کە پێکهاتووە لە سەرکۆمارو سەرۆکوەزیران. سەرکۆمار لە لایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردریٚ‌و سەرۆکوەزیران دەستنیشان دەکا. دەستنیشان کردن‌و

[١] بە پێی ئایینی شیعە، ئیمام عەلی ئامۆزای پێغەمبەری ئیسلام، یەکەم جیٚ نشینی پێغەمبەرە، بەڵام بە پێی ئایینی سوونە، ئیمام عەلی چوارەمین خەلیفەی ئیسلامە. ئەو بابەتە هۆکاری زۆرێک شەڕەکانی نێوان شیعەو سوننی بووە.

لابردنی وەزیرەکان لە لایەن سەرۆکوەزیرانەوە، دەبێ ڕەزامەندی سەرکۆماریشی لەگەڵ بێ[١]. لەگەڵ ئەوەشدا کە بە پێی دەستوور، سەرکۆمار دەسەڵاتی زۆری پێدارون، بەڵام لە کردەوەدا دەسەڵاتەکانی پێشێل بەردەوام دەکران، چونکە سەرۆکوەزیران، هەندێک لە وەزیرەکانو بەشێک لە دامەزراوە دەوڵەتییەکان لە ژێر کۆنتڕۆڵی سەرکۆمار چووبوونە دەرەوەو خومەینیو دامەزراوە هەڵنەبژێردراوەکان ڕاستەوخۆ دەستێوەردانیان تیدا دەکردن. زۆرێک لە وەزیرو بەرپرسەکان بە سەر کابینەدا دەسەپێندرانو سەرکۆمار دەسەڵاتی لە کار لادانیانی نەبوو. لە لایەک کێشەی نێوان سەرکۆمارو سەرۆکوەزیران، لە لایەکیتر، کێشەی نێوان پارڵمانو ئەنجومەنی پاسەوانان (*شورای نگهبان*)، بە کردەوە دەستووری بنەڕەتی خستبووە پەڕاوێزەوەو سیستەمی سیاسی بە بن بەست گەیاندبوو. ئەوە وایکرد کە دەستووری بنەڕەتی لە ساڵی ١٩٨٩دا گۆڕانکاری تێدا بکرێ[٢].

١-٤. پێداچونەوەی دەستوور بە مەبەستی زیاد کردنی دەسەڵاتەکانی وەلی فەقیهـ

لە ساڵی ١٩٨٩داو دوای هەشت ساڵ شەڕی نێوان ئێرانو عێراق، خومەینی دەستیکرد بە پرۆسەی پێداچوونەوەی دەستوورو داڕشتنەوەی پلەبەندیی دەسەڵاتەکانو نوێکردنەوەی ڕۆڵی وەلی فەقیهـ. بۆ ئەو مەبەستەش، هەر خۆی گرووپێکی بۆ پێداچوونەوەی دەستوور دیاری کرد[٣]. بۆ چارەسەری کێشەی نێوان دامەزراوە دەوڵەتییەکان، پۆستی سەرۆکوەزیران هەڵگیراو دامەزراوەیەکیتر بە ناوی ئەنجومەنی دیاریکردنی بەرژەوەندییەکانی نیزام (مجمع تشخیص مصلحت نظام) بۆ نێوبژیوانی لە نێوان پاڕلمانو ئەنجومەنی پاسەوانان دروستکرا (بە پێی دەستوور، هیچ یاسایەک بە بێ ڕەزامەندیی ئەنجومەنی پاسەوانان پەسند ناکرێو ناخرێتە بواری

---

[١] مادەی ١٢٤ی دەستووری بنەڕەتیی ١٩٧٩ی ئێران.

[2] Mohammad Rahbar, « Les murmures de la révision constitutionnel et la voix des pieds du Premier ministre », *BBC Persian*, <www.bbc.com/ persian>, 5 octobre 2017, consulté le 10/01/2019.

[3] Khomeiny, « Révision de la constitution », *Sahifeyeh Imam*, Volume XI, *op. cit.*, pp. 364-365.

جێبەجێ کردنەوە). سەبارەت بە وەلی فەقیهـ، لە پێداچوونەوەکەدا، هەمـوو دەسەڵاتە نەنووسراوەو کاریزماتیکی‌یەکانی خومەینی لە کۆمەڵگادا، بە فەرمی بوون بە پڕەنسیپی سەرەکیی دەستووری نوێ. لە ئەنجامدا، بە لابردنی پۆستی سەرۆکوەزیران، کێشەکانی پێشووی نێوان سەرکۆمارو سەرۆکوەزیران، گوازرانەوە بۆ کێشەی نێوان سەرکۆمارو وەلی فەقیهـ. ئەو کێشانە لە دوای ساڵی ١٩٩٧ـەوە بە روونی دەرکەوتن، کاتێک محەممەد خاتەمی بوو بە سەرکۆماری ئێرانو بۆ ئەنجامدانی هەندێک گۆڕانکاری بچووک، خۆی لە بەرامبەر بەربەستێکی گەورەی وەکوو وەلی فەقیهدا بینی‌یەوە.

لە دەستووری بنەڕەتیی نوێدا، وەلی فەقیهـ رۆڵی سەرەکی لە ناو هەمـوو دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکاندا دەگێڕێ. ئەگەر لە دەستووری پێشووتردا، مەرجەع بوون یەکێک لە مەرجە سەرەکی‌یەکانی وەلی فەقیهـ بوو بۆ وەدەستگرتنی ئەو پۆستە گرنگە، لە دەستووری نوێدا ئەو مەرجە وەلا نراوە (مادەی ١٠٩). یەکێک لە هۆکارەکانی وەلانانی ئەو مەرجە سەرەکی‌یە ئەوە بوو کە، تەنیا مەرجەعی دوای خومەینی بۆ وەرگرتنی پۆستی وەلی فەقیهـ ، ئایەتوڵڵا مونتەزری بوو کە نوسخەیەکی میانەڕەوتری لە ویلایەتی فەقیهـ پێشنیار دەکرد، بەڵام بە هۆی رەخنە گرتن لە خومەینیو لە سەرکوتی نارازیان لە لایەن دەوڵەتەوە، پەراوێز خراو لە ماڵەکەی خۆیدا زیندانی کرا. لەبەر ئەوەی دوای مونتەزری هیچ مەرجەعێک کاندیدی پۆستی رێبەری نەبوو، تەنیا رێگەچارە ئەوە بوو کە گۆڕانکاری لە مادەی ١٠٩دا بکرێو مەرجی مەرجەعبوون لە دەستووردا لا ببرێ. هەمووی ئەو رووداوانە لە کاتێکدا رووی دەدا کە عەلی خامەنەیی سەرکۆمارو عەلی ئەکبەر هاشمی رەفسەنجانی سەرۆکی پارلمان بوو. بە پێی ئەو ڤیدیۆیەی[1] کە ساڵی ٢٠١٨ لە کۆبوونەوەی نەهێنی کۆڕی شارەزایانی رێبەری (مجلس خبرگان رهبری) بەر لە رێفراندۆمی پێداچوونەوەی دەستوور لە ٤ی ژوئەنی ١٩٨٩دا بڵاو بوویەوە، عەلی خامەنەیی بە شێوەیەکی کاتیو تا ئەنجامدانی رێفراندۆم لە لایەن کۆڕی شارەزایانی رێبەری

[1] BBC Persian, « La publication des nouvelles parties de la séance de sélection le successeur de Khomeiny », < www.bbc.com >, 14 janvier 2018, consulté le 06/05/2019.

وەکوو ڕێبەر دیاری دەکرێ، لە بەر ئەوەی ناوبراو هەموو مەرجەکانی بوون بە ڕێبەری تێدا نەبووە. لە کۆبوونەوەکەدا بەشێکی زۆر لە بەشداربووان دژایەتیی خۆیان بۆ کاندیدبوونی خامەنەیی رادەگەیەنن، چونکە پێیانوایە خامەنەیی لە پلەبەندیی ئایینی شیعەدا خاوەن رای تایبەت بە خۆی نیە. لە کۆبوونەوەکەدا، عەلی خامەنەیی پێیوایە ئەگەر ببێ بە ڕێبەر، دەسەڵاتەکانی زۆر کەمنو بۆ وەرگرتنی ئەو پۆستە پێویستە دەسەڵاتەکانی لە بواری یاساییەوە زیاد بکرێن. هەر بۆیە، لە کۆبوونەوەکەدا دەڵێ : "هەندێک لە ئەندامان لەو کۆبوونەوەیەدا ڕێبەر بوونی من پەسند ناکەن، کەوابوو چلۆن ببمە ڕێبەر، کاتێک خەڵکانێک منیان لە لا پەسند نەبێو گوێم لێ نەگرن؟"[1]. رەفسەنجانی، جێگری سەرۆکی کۆرەکە کە لە کۆبوونەوەکەدا رۆڵی سەرۆکی دەگێڕا، دەڵێ: خامەنەیی دەتوانێ لە داهاتوودا خۆی پێ بگەیەنێو ببێ بە کەسێکی لێهاتوو. بە سێناریۆیەکی پێشتر پلان بۆ داڕێژراو زیرەکیی رەفسەنجانی لە کۆبوونەوەکەدا، خامەنەیی وەکوو ڕێبەری کاتیی کۆماری ئیسلامی دەستنیشان دەکرێ. کۆبوونەوەی کۆڕی شارەزایانی ڕێبەری بۆ دووبارە دەستنیشانکردنەوەی خامەنەیی وەکوو ڕێبەری هەتاهەتایی، مانگێک دواترو چەند رۆژێک دوای ئەوە بەسترا کە گۆڕانکاری لە دەستووردا بە قازانجی وەلی فەقیهو زیادکردنی دەسەڵاتەکانی کراو بە ڕێفراندۆمێکیش پەسند کرا. ئەو رووداوانە نیشاندەری ئەوەن کە خامەنەییو رەفسەنجانی هاوکات لەگەڵ گۆڕانکارییەکان لە دەستووردا بە قازانجی وەلی فەقیهـ، خۆیان سەرۆکایەتی کۆمارو پاڕلمانیان لە دەست دابووو بەربەستێکی ئەوتۆیان لە پێش نەبوو بۆ ئەوەی خامەنەیی ببێ بە ڕێبەرێک کە دەسەڵاتی تەواوی بە سەر هەموو شتێکدا هەبێ، هەر بۆیەش خامەنەیی ڕێبەربوون بە شێوەی پێشوتری لە لا پەسند نەبوو تا ئەو کاتەی گۆڕانکارییەکان لە بەرژەوەندی ئەودا کران (هەر لەو مانگەدا رەفسەنجانی بوو بە سەرکۆماری ئێران). بە گوێرەی بەدواداچوونێک کە لە لایەن موحسێن کەدیوەر، مامۆستای زانستە ئیسلامییەکانەوە کراوە، هەندێک لە بەشداربووانی کۆبوونەوەی کۆڕی شارەزایانی ڕێبەری، لە سەر ئەو بڕوایەن کە خامەنەیی بە

[1] BBC Persian, *Ibid.*

پێی پلانو سێناریۆیەک لە لایەن رەفسەنجانی‌یەوە، وەکوو رێبەری کۆماری ئیسلامی بە سەر خەڵکدا سەپێندرا[١]. مشتومڕ لە سەر چۆنیەتی دەستنیشانکردنی خامەنەیی بۆ پۆستی رێبەری، تا ئێستاش بەردەوامەو زۆر جار لایەنە ناکۆکەکانی نێو کۆماری ئیسلامی وەکوو ئەمرازێک لە دژی یەکتر بە کاری دەهێنن، بۆ نموونە ١٠ی ژانویەی ٢٠١٩، حەسەن رووحانی لە نێو قسەکانیدا ئاماژەی بەوە کرد کە "بە بێ رەفسەنجانی کەس نەیدەزانی بۆ دەستنیشانکردنی پۆستی رێبەری چ شتێک رووی دەدا". ئەوەیکە شایانی باسە لە پێداچوونەوەی دەستورر لە ساڵی ١٩٨٩دا، ناڕوون بوونی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانە. دارشتنەوەیک کە لەودا دەسەڵاتەکانی وەلی فەقیه بە شێوەیەکی یاساییو فەرمی بە سەر هەموو دامەزراوەیەکی دەوڵەتیو نادەوڵەتیدا سەپێندراوە.

[1] Mohsen Kadivar, *L'ascension et la chute d'Azari Qomi : l'évolution de la pensée de l'ayatollah Ahmad Azari Qomi, 1923-1999*, 2014, p. 151.

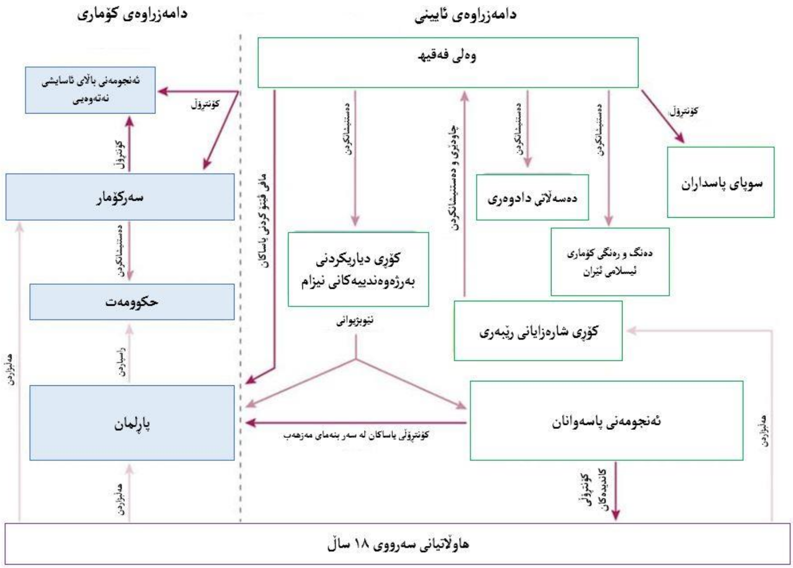

٢. جیا کردنەوەی دەسەڵاتەکان بە ناڕوونی

بە پێی مادەی ٥٧ی دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامیی ئێران، دەسەڵاتی ئایینی لە لایەن وەلی فەقیهەوە نوێنەرایەتیی دەکرێو لە سەرووی هەر سێ دەسەڵاتی یاسادانان، جێبەجێ کردنو دادوەرییە.

"**مادەی ٥٧** [جیا کردنەوەی دەسەڵاتەکان] : دەسەڵاتەکان لە کۆماری ئیسلامیدا ئەوانەن: دەسەڵاتی یاسادانان، دەسەڵاتی جێبەجێ کردنو دەسەڵاتی دادوەری کە لە ژێر دەسەڵاتی تەواوی وەلی فەقیهو ڕێبەرایەتیی ئوممەت[١]، سازگار لەگەڵ مادەکانی دیکەی دەستووردا کار دەکەن. ئەو دەسەڵاتانە هەر کامیان لە بەرامبەر ئەوانیتردا سەربەخۆیە."

[١] ئوممەت بە تەواوی کۆمەڵگای موسوڵمانان دەگوترێو سنوورەکانی دەوڵەت لە بەرچاو ناگرێ.

١-٢. دەسەڵاتی ئایینی

دوو سەرچاوەی دەسەڵاتی ئایینی لە کۆماری ئیسلامیدا، وەلی فەقیهو کۆڕی شارەزایانی ڕێبەرین. بە پێی دەستوور، وەلی فەقیه یان ڕێبەر لە ژێر چاودێری کۆڕی شارەزایان دایەو لە ئەگەری مردن یان ناکارابوونی ڕێبەر، کەسێکی دیکە لە لایەن کۆڕی شارەزایانەوە بۆ ئەو پۆستە دەستنیشان دەکرێ.

ئـ. کۆڕی شارەزایانی ڕێبەری (مجلس خبرگان رهبری)

کۆڕی شارەزایانی ڕێبەری دامەزراوەیەکی ئایینی‌یە کە ساڵی ١٩٨٣ دامەزراوەو لە کۆمەڵێک فەقیه پێکهاتووە. ئەرکی سەرەکی ئەو دامەزراوەیە دەستنیشانکردنو لابردنی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌یە. دوای شۆڕشی ١٩٧٩، ئەو دامەزراوەیە وەکوو کۆڕی دامەزرێنەران هاتە کایەوە، بەڵام هەر زوو لە لایەن خومەینی‌یەوە دژایەتی کرا، چونکە پێی‌وابوو کە کۆڕی دامەزرێنەران دامەزراوەیەکی ڕۆژئاوایی‌یە نەک ئیسلامی. بە پێی مادەی ١١١ی دەستوور، کۆڕی شارەزایان سەربەخۆترین دامەزراوەی وڵاتە، چونکە هەر خۆی یاساو ڕێساکانی خۆی پەسند دەکا. ئەگەر وەلی فەقیه، یەکێک لە مەرجەکانی ئاماژە پێکراو لە مادەکانی ٥و ١٠٩ی دەستوور پێشێل بکا، لە پۆستەکەی دوور دەخرێتەوە. ئەندامانی کۆڕی شارەزایان لە ٨٨ کەس پێکهاتوونو لە لایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێن (بە پێی ئامارەکان، بە کەمترین ڕێژەی بەشداری خەڵک ناسراوە)[1]. کاندیدەکان دەبێ لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە کە خۆی لە ژێر کۆنترۆڵی وەلی فەقیه دایە، پەسند بکرێن. کەوابوو، ڕێبەری ئێستا کاندیدەکانی کۆڕی شارەزایان دەستنیشان دەکا. کورسی‌یەکانی کۆڕی شارەزایان بە پێی پارێزگاو بە پێی ڕێژەی

---

[1] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l'Iran*, *op. cit.*, p. 57

دانیشتووانی هەر پارێزگایەک دابەش کراون (یەک کورسی بۆ نزیکەی ملیۆنێک کەس). کۆڕی شارەزایان هەر شەش مانگ جارێک کۆبوونەوەیەکی نەهێنی دەگرێو لە گرنگترین چالاکی‌یەکانی، ئامادە کردنی لیستەیەک لەو کەسانەیە، کە لە ئەگەری مردنی ڕێبەری ئێستا یان لە سەر کار لادرانی، شیاوی بوون بە ڕێبەرن. تا ئێستا هیچ ڕێبەرێک لە سەر کار لا نەدراوەو لە بەر ئەوەش کە هەموو کۆبوونەوەکان بە نەهێنی بەڕێوە دەچن، تا ئێستا هیچکام لە بڕیارەکانو کردەوەکانی ڕێبەر بە ئاشکرا لێپرسینەوەیان لێ نەکراوە. هەر چەندە بە شێوەی تیۆری، ژنانیش (مجتهده) شیاوی بوون بە ئەندامی کۆڕی شارەزایانن، بەڵام بە بیانووی ئەوەی مەرجەکانی فەقیهـ بوونیان تێدا نیە، بەردەوام لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە ڕەت دەکرێنەوە.

ب. دەسەڵاتی بێ سنووری وەلی فەقیهـ

لە ژێر پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهـدا، دەسەڵاتەکانی وەلی فەقیهـ یان ڕێبەری کۆماری ئیسلامی بێ سنوورن. پۆستی ڕێبەری پۆستێکی هەتاهەتایی‌یەو یەکجار کە ڕێبەر لە لایەن کۆڕی شارەزایانەوە دەستنیشان دەکرێ، تا کۆتایی تەمەنی لە پۆستەکەیدا دەمێنێتەوە. ڕێبەر لە ٣٢ مادەی دەستووریدا باسی کراوە، بەڵام دەسەڵاتە سەرەکی‌یەکانی لە وەرزی هەشتەمدا، لە مادەکانی ١٠٧ هەتا ١١٢دا ئاماژەیان پێکراوە.

مادەی ١١٠: دەسەڵاتەکانو ئەرکەکانی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی:

١- دیاری کردنی سیاسەتە گشتی‌یەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، دوای ڕاوێژ لەگەڵ کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندی‌یەکانی نیزام.

٢- چاودێری باش جێبەجێبوونی سیاسەتە گشتی‌یەکانی نیزام.

٣- فەرمانی ڕیفراندۆم

٤- فەرماندەیی تەواوی هێزە چەکدارەکان

٥- ڕاگەیاندنی شەڕو ئاشتیو تەیار کردنی هێزەکان

٦- دەستنیشانکردنو لە کار لادانو پەسندکردنی دەست لە کار کیشانەوەی:

ئـ . فەقیهەکانی ئەنجومەنی پاسەوانان

ب. بەرزترین کاربەدەستی دەسەڵاتی دادوەری
ج. بەرپرسی دەنگ‌و ڕەنگی کۆماری ئیسلامیی ئێران
د. سەرۆکی ناوەندی فەرماندەیی هاوبەش
هـ. فەرماندەی گشتیی سوپای پاسداران
و. فەرماندە باڵاکانی هێزە نیزامییەکان‌و ئینتزامییەکان

٧- چارەسەری کێشەکان‌و ڕێکخستنی پەیوەندی هەر سێ دەسەڵات

٨- چارەسەری کێشەکانی نیزام کە بە شێوەی ئاسایی چارەسەر نابن، لە ڕێگەی کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندییەکانی نیزام.

٩- واژوو کردنی حوکمی سەرۆکایەتی کۆمار دوای هەڵبژاردنی لە لایەن خەڵکەوە. شیاوی کاندیدەکانی سەرکۆماری، بە پێی ئەو مەرجانەی کە لەو یاسایەدا ئاماژەی پێ دەکرێ، دەبێ بەر لە هەڵبژاردنیان لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە پەسند بکرێ‌و لە گەڕی یەکەمدا لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند بکرێ.

١٠- لە کار لادانی سەرکۆمار بە لە بەرچاوگرتنی بەرژەوەندییەکانی وڵات دوای حوکمی دادگای باڵای وڵات سەبارەت سەرپێچی کردن لە ئەرکە یاساییەکانی، یان دەنگدانی پارلمان بە نالێهاتوویی ئەو لە سەر بنەمای مادەی هەشتاو نۆیەم.

١١- لێبوردن یان کەمکردنەوەی سزای حوکمدراوان لە چوارچێوەی پێوەرە ئیسلامییەکاندا دوای پێشنیاری سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری.

ڕێبەر دەتوانێ بەشێک لە ئەرک‌و دەسەڵاتەکانی ڕادەستی کەسێکیتر بکا.

دەسەڵاتەکانی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی،ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی هەندێک یاساو ڕێساوە، هەموو دامەزراوەکانی وڵات دەگرێتەوە. هەر جۆرە دامەزراوەیەکی فەرمی‌و نافەرمی لە خوارووی ڕێبەرەوەیە. بە پێی دەستوور، دامەزراوە هەڵبژێردراوەکانی وەکوو سەرکۆمارو پارلمان، لە ژێر چاودێری دامەزراوە هەڵنەبژێردراوەکانی وەکوو ئەنجومەنی پاسەوانان‌و کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندییەکانی نیزام‌و ڕێبەری کۆماری ئیسلامی دان. ڕەنگە باسکردن لە هەموو دەسەڵاتەکانی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی لەو بەشدا نەگونجێ بەڵام لە درێژەی ئەو توێژینەوەدا، هەوڵ دەدرێ جێ پێ‌و ڕۆڵی سەرەکیی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی وەکوو کەسی یەکەم، لە نێو تەواوی دەزگاو دامەزراوە دەوڵەتی‌و نادەوڵەتییەکاندا بهێنرێتە بەر باس‌و لێکۆڵینەوە، چونکە دەسەڵاتەکانی ڕێبەر لە تەواوەتی سیستەمدا ڕیشەی داکوتاوە. لێرەدا

ئاماژە بە چەند ئۆرگانێک دەکەین کە لە ژێر کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی ڕێبەری کۆماری ئیسلامیدان:

کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندی‌یەکانی نیزام (مجمع تشخیص مصلحت نظام) :
سەرۆکو ٤٠ ئەندامەکەی ئەو دامەزراوە بەهێزە بۆ ماوەی ٥ ساڵان لە لایەن ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌یەوە دەستنیشان دەکرێن. گرنگترین ئەرکی ئەو دامەزراوەیە چارەسەر کردنی کێشەی نێوان پارلمانو ئەنجومەنی پاسەوانانە، چونکە هەر یاسایەک کە لە پارلمان دەنگی پێدەدرێ، بەر لەوەی بخرێتە بواری جێبەجێ‌کردنەوە، پێویستی بە ڕەزامەندیی ئەنجومەنی پاسەوانانە. ئامادە کردنو پێشنیار کردنی سیاسەتە گشتی‌یەکانی کۆماری ئیسلامیو ڕاوێژ کردن لەگەڵ ڕێبەر، لە ئەرکەکانی دیکەی ئەو دامەزراوە ئایینی‌یەن. سەرۆکی هەر سێ دەسەڵات (یاسادانان، جێبەجێ‌کردنو دادوەری)و ئەندامانی ئەنجومەنی پاسەوانان، ئەندامی هەمیشەیی کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندی‌یەکانی نیزامن[1]. هەوڵی دامەزراوەکە ئەوەیە ئەو کەسایەتییانە کۆ بکاتەوە کە زۆرترین کاریگەرییان هەیەو ئەزموونێکی زۆریان لە دەسەڵاتدا هەبووە. دامەزراوەیەکی دیکەی هاوتەریب هەیە بە ناوی ئەنجومەنی باڵا بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانو ڕێکخستنی پەیوەندی‌یەکانی نێوان هەر سێ دەسەڵات، کە ئەویش لە ژێر کۆنترۆڵی ڕێبەر دایەو سەرۆکەکەی ڕاستەوخۆ لە لایەن ڕێبەرەوە دەستنیشان دەکرێ[2]. لە هەندێک حاڵەتدا، کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندی‌یەکانی نیزام، مافی ئەوەی پێدراوە کە وەکوو دەزگایەکی یاسادانان کار بکاو یاسا دابنێ[3].

ئەنجومەنی پاسەوانان (شورای نگهبان): ئۆرگانێکی گرنگی کۆماری ئیسلامی‌یە کە لە ١٢ فەقیهـ پێکهاتووە، شەشیان ڕاستەوخۆ لە لایەن ڕێبەرەوە دەستنیشان دەکرێنو شەشەکەی

---

[1] مادەکانی ١١٠، ١١١، ١١٢و ١٧٧ی دەستووری کۆماری ئیسلامی

[2] BBC Persian, « Toutes les nominations du guide suprême iranien », <www.bbc.com/persian>, 11 mai 2016, consulté le 06/01/2019.

[3] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l’Iran*, *op. cit.*, pp. 63-64.

دیکەش لە لایەن سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەریەوە (سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری خۆی لە لایەن ڕێبەرەوە دەستنیشان دەکرێ). ئەنجومەنی پاسەوانان دامەزراوەیەکی ناوەندیی وڵاتە کە هەموو چالاکی‌یەکانی دەسەڵاتی یاسادانانو پرۆسەکانی هەڵبژاردن ڕێک دەخاو چوارچێوەیان بۆ دیاری دەکا. بەربژێری هەموو هەڵبژاردنەکان، تەنانەت ئەنجومەنی شارەزایانی ڕێبەرییش دەبێ لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە پەسند بکرێن. بە پێی مادەکانی ۹۱ هەتا ۹۹ی دەستوور، ئەنجومەنی پاسەوانان ئەو ئەرکانەی خوارەوەی پێ سپێردراوە:

<u>کۆنترۆڵی سازگاری لەگەڵ پرەنسیپەکانی ئیسلام</u>: بە پێی مادەی ٤ی دەستوور، هەموو یاساو ڕێساکان وەکوو یاسا مەدەنی‌یەکان، سزادان، دارایی، ئابووری، بەڕێوەبەری، کولتووری، نیزامیو سیاسی دەبێ لە سەر بنەمای پرەنسیپەکانی ئیسلام دابندرێن. ئەو پرەنسیپانە لە سەر پرەنسیپە گشتی‌یەکانو هەموو یاساو ڕێساکانی دیکەش جێبەجێ دەکرێن. ئەرکی ئەنجومەنی پاسەوانان، ناسینو دیاریکردنی پرەنسیپە ئیسلامی‌یەکانە لە نێو یاساو ڕێساکاندا.

<u>تەفسیرو واتا کردنەوەی دەستوور</u>: ئەنجومەنی پاسەوانان بە مانا کردنەوەو تەفسیری مادەکانی دەستوور، یاساکان دەخاتە نێو چوارچێوەیەکەوە. واتە یاساکان دەبێ بە پێی ئەو چوارچێوە دابندرێن کە ئەنجومەن دیاری کردووە. هەروەها، ئەندامانی ئەنجومەنی پاسەوانان لە هەمان کاتدا ئەندامی ئەنجومەنی پێداچوونەوەی دەستووریشن.

<u>کۆنترۆڵکردنی هەڵبژاردنەکان</u>: چاودێری، کۆنترۆڵ، پەسند کردنو هەروەها لابردنی بەربژێرەکانو هەموو قوناغەکانی دیکەی پرۆسەکانی هەڵبژاردن لە ژێر دەسەڵاتی ئەنجومەنی پاسەوانان دایە.

هیچ بەربژێرێک بە بێ ڕەزامەندی ئەنجومەنی پاسەوانان ناتوانێ بچێتە پاڕلمان یان ناتوانێ ببێتە سەرکۆمار ، تەنانەت بەربژێرەکانی کۆڕی شارەزایانی ڕێبەریش دەبێ ئەنجومەن

پەسندیان بکا. هەروەها، هیچ یاسایەکی پاڕلمانیش بە بێ ڕەزامەندی ئەنجومەن پەسند ناکرێو ناخرێتە بواری جێبەجێکردنەوە. ئەنجومەنی پاسەوانان وەکوو قورگی دێمۆکراسی لە ئێران ئەژمار دەکرێ کە لە نێو دەستەکانی ڕێبەر دایە. بەرگری لە بنەماکانی ئیسلامو دەستوور، لە ئەرکە گرنگەکانی ئەو دامەزراوەیەن.

ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی (شورای عالی امنیت ملی) : ئەو ئۆرگانە لە ساڵی ١٩٨٩دا بە مەبەستی بەرگری لە بەرژەوەندی‌یە نەتەوەیی‌یەکانو پاراستنی شۆڕشی ئیسلامی، یەکپارچەیی خاکی ئێرانو سەروەریی نەتەوەیی ئێران لە چوارچێوەی ئەو سیاسەتە گشتییانەی لە لایەن وەلی فەقیهەوە دادەڕێژرێن، دامەزراوە. پێناسە کردنی سیاسەتە ئەمنی‌یەکان، ئامادەکاری لە بەرامبەر هەڕەشە نێوخۆیی‌و دەرەکی‌یەکانو پێناسە کردنو دیاریکردنی هێڵە سەرەکی‌یەکانی سیاسەتی ئەتۆمی، سێ لە ئەرکە گرنگەکانی ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیین[1]. بە پێی مادەی ١٧٦ی دەستوور، سەرۆکی ئەنجومەن لە لایەن سەرکۆمارەوە دەستنیشان دەکرێ، بەڵام جێگری سەرۆکو ئەندامانی دیکە، لە لایەن ڕێبەرەوە دەستنیشان دەکرێن. ڕاگەیەندراوو بڕیارو بەیاننامەکانی ئەنجومەن، تەنیا دوای ڕەزامەندیو پەسند کردنیان لە لایەن ڕێبەرەوە بایەخیان هەیە.

ناوەندی سەرەکی هێزە چەکدارەکان (ستاد کل نیروهای مسلح) : ناوەندی هاوکاری هەموو هێزە چەکدارەکانە. بە پێی دەستوور، ڕێبەر فەرماندەی گشتیی هەموو هێزە چەکدارەکانە. گۆڕینی بەرپرسو فەرماندە نیزامی‌یەکانو هەروەها هەر چەشنە گۆڕانکاری‌یەک لە ئاستەکانی سەرەوەی هێزە چەکدارەکانی کۆماری ئیسلامی، لە لایەن ڕێبەرەوە ئەنجام دەدرێ[2].

[1] Matthieu ANQUEZ, *Ibid*., pp. 64-65.

[2] مادەی ١١٠ی دەستووری ئێران، بڕگەی د، ه، و

دەنگ‌و ڕەنگی کۆماری ئیسلامیی ئێران (صداو سیمای جمهوری اسلامی ایران) : گرووپێکی مێدیاییی‌یە کە دەستی بە سەر تەواوی رادیۆو تەلەڤزیۆنە دەوڵەتی‌یەکانی ئێراندا گرتووە[1]. ئەو دامەزراوە مێدیاییی‌یە کە سەدان کاناڵی ناوخۆیی‌و دەرەکیی رادیۆو تەلەڤزیۆنی لە خۆ گرتووە، ئەرکی پڕوپاگەندای بۆ کۆماری ئیسلامی لە ئەستۆیەو ناوەندی سەرەکیی بانگەشە بۆ ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهە. بە پێی مادەی ١٧٥ی دەستووری ئێران، ڕێبەری کۆماری ئیسلامی تەنیا کەسێکە کە سەرۆکی ئەو دامەزراوەیە دەستنیشان دەکا، یان لە سەر کاری لا دەبا.

دامەزراوەکانی دیکەی ژێر دەسەڵاتی ڕێبەر: کۆمەڵێکی زۆر دامەزراوەی ناحکوومی لە ئێران هەن کە دوای ساڵی ١٩٧٩ دروستکراون‌و ڕاستەوخۆ لە ژێر کۆنترۆڵی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌دان ، یان ناڕاستەوخۆ گرێدراوی ئەون، وەکوو دامەزراوە خێرخوازی‌یەکان، دامەزراوە ئایینی‌یەکان، دامەزراوە کولتووری‌یەکان، مێدیاو ڕاگەیاندن، زانکۆو دامەزراوە پەروەردەیی‌یەکان‌و هەروەها نوێنەری ڕێبەر لە شارو شارۆچکەکان (ئیمام‌و پێشنوێژەکانی هەینی لە شارو شارۆچکەکان کە دەسەڵاتیان لە بەرپرسانی حکوومەتی وەکوو پارێزگارو فەرماندار زیاترە.). دامەزراوە ناحکوومییانەی گرێدراوی ڕێبەر، کە لە ژێر ناوو ئەرکی جیاوازەوە خەریکی کاری سیاسی‌و بازرگانین‌و سەرچاوەیەکی سەرەکیی داهاتن، لە هەر جۆرە ماڵیات‌دان بە حکوومەت بەخشراون یان خۆ دەدزنەوە (بڕوانە بەشی دووهەم: **٢.** "دەوڵەتی ڕانتی"و "ئابووریی تالانکردن")[2].

ماڵی ڕێبەری (بیت رهبری) : تێکهەڵکێشێکە لە ماڵی مەزهەبی‌و بیرۆکراسیی مۆدێرن. دامەزراوەیەکی سیاسی‌یە کە کۆمەڵێکی زۆر ڕاوێژکاری لە بوارە جیاوازەکاندا لە خۆ گرتووە. ناوەندی بەڕێوە بردنی هەموو ئۆرگانە دەوڵەتی‌یەکان، نیزامی‌یەکان، دامەزراوە

---

[1] BBC Persian, « Toutes les nominations du Guide suprême iranien », <www.bbc.com/persian>, 11 mai 2016, consulté le 06/01/2019.
[2] BBC Persian, « Toutes les nominations du Guide suprême iranien », <www.bbc.com/persian>, 11 mai 2016, consulté le 06/01/2019.

بەهرەدەرو بەهرەنەدەرەکان‌و هەروەها دامەزراوەی دیکەی گرێدراوی ڕێبەرە. لە سەردەمی خومەینی‌دا، تەنیا ماڵێکی ئاسایی‌و مەزهەبی بوو، بەڵام دوای مردنی خومەینی لە ساڵی ١٩٨٩دا، لە لایەن خامەنەیی‌یەوە بە دامەزراوەیی کرا. ماڵی ڕێبەری، ئێستا دامەزراوەیەکی زۆر گرنگە کە تەواویەتی سیستەمی کۆماری ئیسلامی ئێران بە ڕێوە دەبا. لەو دامەزراوەیەدا، تەواوی دامودەزگاکانی کۆماری ئیسلامی کۆ کراونەتەوەو لە لایەن وەلی فەقیهەوە ئاراستە دەکرێن. هەروەها ماڵی ڕێبەری لە نێو تەواوی دامودەزگاکاندا، لە وەزارەخانەکانەوە تا خوێندنگاکان، تەنانەت لە دەرەوەی وڵاتیش نوێنەری هەیە[1]. هیچ جۆرە مادەیەکی دەستووری‌و یاساو ڕێسای تایبەت بە سیستەمی ئیداری‌و دارایی ماڵی ڕێبەری بوونی نیە.

٢-٢. دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن (قوه مجریه)

دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن لە کۆماری ئیسلامیدا، ئیلهامی لە کۆماری پێنجەمی فەڕانسا وەرگرتووە، بەڵام کۆمەڵێک گۆڕانکاریی بنەڕەتی تێدا کراوە. دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن لە لایەن سەرکۆمارەوە ئیدارە دەکرێ، بەڵام لە ژێر کۆنترۆڵی وەلی فەقیهـ دایە. بە پێی مادەی ١١٤ی دەستوور، سەرکۆمار بە دەنگی خەڵک بۆ ماوەی ٤ ساڵ هەڵدەبژێردرێ‌و تەنیا دوو خول دەتوانێ لە پشت سەری یەک خۆی کاندید بکا. هەروەها بە پێی مادەی ١١٥، سەرکۆمار دەبێ کەسێکی "ئایینی‌و سیاسی بێ". بەربژێرەکانی سەرکۆماری دەبێ لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانان‌و لە کۆتاییشدا لە لایەن ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌یەوە پەسند بکرێن (لە هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠١٧ دا لە نێوان ١٦٣٠ بەربژێردا، تەنیا ٦ کەس لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانان‌و ڕێبەرەوە پەسند کران)[2]. لە نێو ڕەتکراوەکاندا، ناوی مەحموود ئەحمەدینەژاد

[1] Mehdi Khalaji, « Le bureau du Guide : le pont de complexité de la politique iranienne », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 5 juin 2009, consulté le 06/01/2019.

[2] Arman Aramesh, « Les records de la 38ème élection présidentielle en Iran », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 09 mai 2017, consulté le 06/01/2019.

سەرکۆماری پێشووی ئێرانو دەیان کەسایەتی سیاسیی پێشووی کۆماری ئیسلامی وەکوو وەزیرو جێگری سەرکۆمارو سەرۆکی دامەزراوە دەوڵەتیی‌یەکان وەبەر چاو دەکەون. بە پێی مادەی ١٢٢ی دەستوور، سەرکۆمار لە بەرامبەر ڕێبەری کۆماری ئیسلامیو پاڕلماندا بەرپرسیارە. دەسەڵاتی سەرکۆمار لە لایەن دامەزراوە ئایینیی‌یەکانەوە سنووردار کراوەتەوەو پاڕلمانو ڕێبەر بۆیان هەیە سەرکۆمار لە سەر کار لا بدەن. پاڕلمان بە دەنگی ٢ لە سەر ٣ی ئەندامانی دەتوانێ بە هۆی ناکارامەیی، سەرکۆمار لە کار لابدا (ساڵی ١٩٨١ ئەبولحەسەن بەنی‌سەدر، یەکەم سەرکۆماری ئێران، بەو شێوەیە لە سەر کار لادرا.)[1]. بە پێی مادەی ١٣٠ی دەستوور، دەست لە کار کێشانەوەی سەرکۆمار دەبێ لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند بکرێو بە بێ ڕەزامەندیی ڕێبەر، سەرکۆمار ناتوانێ دەست لە کار بکێشێتەوە. لە دوای ساڵی ١٩٨٩ـەوە کە پۆستی سەرۆکوەزیران هەڵگیراوە، سەرکۆمار لە بەرامبەر پاڕلماندا بەرپرسیارەو وەزیرە دەستنیشانکراوەکان لە لایەن سەرکۆمارەوە پێویستیان بە دەنگی پاڕلمانە[2]. سەرکۆمار بە بێ راوێژو هاوکاری لەگەڵ ڕێبەر، بۆی نیە سیاسەتی نەتەوەییو نێونەتەوەیی دیاری بکا. پۆستی سەرکۆماری لە ئێران، لە رادەبەدەر گرێدراوی کەسایەتیی‌یە سیاسیی‌یەکانە. بە هۆی دەستێوەردانەکانی ڕێبەر لە کاروباری دەسەڵاتی جێبەجێکردندا، پەیوەندیی نێوان سەرکۆمارەکان بەتایبەت میانەڕەوەکان لەگەڵ ڕێبەردا بەردەوام کێشەی تێدەکەوێ، بەڵام سەرکۆمار خاوەن دەسەڵاتێکی دەستووریو یاسایی بەهێز نی‌یە کە بتوانێ پێش بە دەستێوەردانەکانی ڕێبەر بگرێ. ئەوەش سەلمێنەری ئەوەیە کە گۆڕینی سەرکۆمار تەنانەت بە دەنگی راستەقینەی خەڵکیش ناتوانێ گۆڕانکاریی‌یەکی ئەوتۆ لە وڵاتدا دروست بکا، بە تایبەت لە بواری سیاسیدا. لە نێوان ساڵەکانی ٢٠٠٠ هەتا ٢٠٠٤، لە ماوەی سەرۆکایەتیی محەممەد خاتەمی وەکوو کەسێکی میانەڕەو، لەگەڵ ئەوەشدا کە پشتیوانیی زۆرینەی نوێنەرانی پاڕلمانی هەبوو، بەڵام نەیتوانی ئەو بەڵێنانەی جێبەجێ بکا کە پیشتر بو دروستکردنی گۆڕانکاری بە خەڵکی دابوون. سەرکۆمار

[1] Firouzeh NAHAVANDI, *Iran*, *op.cit.*, pp. 64-65.
[2] Matthieu ANQUEZ, Histoire de l'Iran, *op. cit.*, p. 61.

وه‌کوو که‌سی یه‌که‌می ده‌سه‌ڵاتی جێبه‌جێ‌کردن، نه‌ک هه‌ر مافی ئه‌وه‌ی نیه گۆڕانکاریی ده‌ستووری ئه‌نجام بدا، به‌ڵکوو هه‌ر گۆڕانکاریی‌یه‌کی‌تر که بیهه‌وێ ئه‌نجامی بدا، ئه‌گه‌ر پاڕلمانیش پشتیوانی لێ بکا، ده‌بێ ئه‌نجومه‌نی پاسه‌وانان‌و ڕێبه‌ر په‌سندی بکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ ئایدۆلۆژیای ویلایه‌تی فه‌قیهـ سازگار بێ. گۆڕانکاریی ده‌ستووری‌و پێداچوونه‌وه به ده‌ستوور ته‌نیا له ده‌ستی ڕێبه‌ر دایه.

٢-٣. ده‌سه‌ڵاتی یاسادانان (قوه مقننه)

به پێی ماده‌ی ٥٨ی ده‌ستوور، ده‌سه‌ڵاتی یاسادانان له کۆماری ئیسلامی ئێراندا، ته‌نیا له یه‌ک ژوور به ناوی "مه‌جلیسی شۆڕای ئیسلامی" پێکهاتووه‌و ئه‌ندامانی ئه‌و مه‌جلیسه نوێنه‌رانی هه‌ڵبژێردراوی خه‌ڵکن. په‌سند کراوه‌کانی ده‌سه‌ڵاتی یاسادانان (یاسا یان ئه‌نجامی ڕیفراندۆم) به بێ ڕه‌زامه‌ندی ئه‌نجومه‌نی پاسه‌وانان‌و هه‌ندێکجاریش کۆڕی دیاریکردنی به‌رژه‌وه‌ندی‌یه‌کانی نیزام، هیچ بایه‌خێکیان نی‌یه[١].مه‌جلیس یان پاڕلمانی ئێران له دوو ڕووه‌وه سنووردراوه[٢] : یه‌که‌م، ناتوانێ له ده‌ره‌وه‌و له دژایه‌تی ده‌ستوورو بنه‌ماکانی ئایینی فه‌رمی ده‌وڵه‌ت یاسا دابنێ. دووهه‌م، له هه‌ندێک بواردا، ڕای ڕێبه‌ری کۆماری ئیسلامی له سه‌رووی یاساو پاڕلمانه‌وه‌یه[٣]. ده‌سه‌ڵاتی یاسادانان بۆی نیه یاساو ڕێسا بۆ هه‌ندێک دامه‌زراوه‌ی وه‌کوو وه‌لی فه‌قیه‌و کۆڕی شاره‌زایانی ڕێبه‌ری دابنێ. پاڕلمان ناچاره ڕێز له‌و یاساو ڕێسایانه بگرێ که ئه‌نجومه‌نی باڵای شۆڕشی کولتووری دایانده‌نێ (بڕوانه به‌شی سێهه‌م : ٢-١. شۆڕشی کولتووری (*انقلاب فرهنگی*)). سیاسه‌ته‌کانی به‌رگری، ئه‌منی، زانیاری، کۆمه‌ڵایه‌تی، کولتووری‌و ئابووری له چوارچێوه‌ی ده‌سه‌ڵاتی پاڕلماندا نین‌و له لایه‌ن ڕێبه‌رو ئه‌نجومه‌نی باڵای

[١] ماده‌کانی ٧٢، ٩١، ٩٤و ١١٢ی ده‌ستووری کۆماری ئیسلامی ئێران.
[٢] ماده‌ی ٧١ی ده‌ستوری ئێران.
[٣] ماده‌ی ١١٠، بڕگه‌ی ٧و ٨ی ده‌ستووری ئێران.

ئاسایشی نەتەوەیی‌یەوە دیاری دەکرێن[١]. بە پێی مادەی ١٧٧ی دەستوور، پاڕلمان بۆی نی‌یە گۆڕانکاری لە دەستووردا ئەنجام بدا، تەنانەت مافی ئەوەی نیە پێشنیاری گۆڕانکاریش بکا، بەڵکوو ڕێبەری کۆماری ئیسلامی بە هاوکاریی لەگەڵ کۆڕی دیاریکردنی بەرژەوەندی‌یەکانی نیزامو ئەنجومەنی پێداچوونەوەی دەستوور مافی ئەو کارەی پێدراوە.

بەربژێرەکانی پاڕلمان دەبێ لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە شیاوبوونیان پەسند بکرێو ئەو تایبەتمەندی‌یانەیان تێدا هەبێ کە ئەنجومەن دیاری کردوون. زۆر جار بەربژێرەکان هەموو تایبەتمەندی‌یەکانیشیان تێدایە بەڵام لە لایەن ئەنجومەنەوە ڕت دەکرێنەوە. ماوەی هەر خولێکی پاڕلمان ٤ ساڵەو ڕێژەی کورسی‌یەکانی پاڕلمانیش بۆ هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٢٠ بە ٣٣٠ کورسی مەزندە کراوە (بۆ یەکەم جار دوای ٢٠ ساڵ، ٤٠ کورسی زیاد کراوە). ئەگەر گرووپێکی سیاسی زۆرینەی کورسی‌یەکانی پاڕلمان مسۆگەر بکا، بەو واتایە نیە کە دەتوانێ سیاسەتی خۆی بە سەر وڵاتدا بسەپێنێ یان کاریگەری‌یەکی ئەوتۆی هەبێ، چونکە دامەزراوەی سەرووتر وەکوو ئەنجومەنی پاسەوانان هەن کە چالاکی‌یەکانی پاڕلمان بلۆک دەکەنو ڕێگرن لە پەسند کردنی هەر جۆرە یاسایەک کە بیهەوێ گۆڕانکاریی بنەڕەتی دروست بکا. هەر بۆیە میانەڕەو بوونی زۆرینەی کورسی‌یەکانی پاڕلمان تا ئێستا نەیتوانیوە هیچ گۆڕانکاری‌یەک دروست بکا. لە ئێران پارێزراوی بۆ ئەندامانی پاڕلمان بوونی نیەو ئەوەش ڕێگە خۆشکەرە بۆ لە کار لادانی ئەندامانی پاڕلمان لە لایەن هەندێک دامەزراوەوە بە تایبەت ئەنجومەنی پاسەوانان.

---

[١] مادەی ١٧٦ی دەستووری ئێران

٢-٤. دەسەڵاتی دادوەری

بە پێی دەستوور، ڕێژیمی سیاسیی ئێران لە سەر بنەمای ئایینو سەروەریی بێ ئەملاو ئەولای خودا دامەزراوەو هاوڵاتییان بە زۆر ناچار دەکا کە پەیڕەوی لە فەرمانەکانی خودا بکەن. هەر جۆرە سەرپێچی‌یەک لە فەرمانەکانی خودا (بە تەفسیری ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی) سزای بۆ دیاری کراوە. لە بەر ئەوەی یاساو ڕێسا ئایینی‌یەکان پیرۆزن، هەموو یاساو ڕێسای مەدەنی، سزادان، دارایی، ئابووری، بەڕێوەبردن، کولتووری، نیزامی، سیاسیو هتد دەبێ لەگەڵ پرەنسیپە ئایینی‌یەکان سازگار بن[1]. لەو ڕوانگەیەوە، مافەکانی مرۆڤو بەهاکانی کە بە شێوەی جیهانی پەسند کراون، جێگەو پێگەیەکی ئەوتۆیان لە پرۆسەکانی یاسادانانندا نی‌یە. دەستووری بنەڕەتیی هیچ دامەزراوەیەک ناچار ناکا ڕێز لە بەهاکانی پەیوەندیدار بە مافەکانی مرۆڤ بگرێ، بەڵکوو ناچاریان دەکا یاساو ڕێساکانی شەریعەت (بە تەفسیری ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی) بە بنەما بگرن، تەنانەت ئەگەر دژایەتیشی لەگەڵ بەهاکانی مافەکانی مرۆڤدا هەبێ.

دەسەڵاتی دادوەری لە ئێراندا، زۆر لە دەسەڵاتەکانی یاسادانانو جێبەجێکردن بەهێزترەو نەک هەر سەربەخۆ نی‌یە، بەڵکوو بە تەواوی لە ژێر دەسەڵاتی وەلی فەقیهـ دایە. تەواوی دادوەرەکانو سەرۆکی دادگاکان لە لایەن دەسەڵاتی یاسادانان خۆیەوە دەستنیشان دەکرێن. دادگاکانی تایبەت بە دۆسیە کۆمەڵایەتیو مەدەنی‌یەکان، دادگاکانی شۆڕش، تایبەت بە دۆسیە سیاسییو ئەمنی‌یەکانو هەروەها، دادگا تایبەتەکان بۆ دادگاییکردنی کەسانی ئایینی، لە لایەن دەسەڵاتی دادوەری‌یەوە بەڕێوە دەبرێن. دەسەڵاتی دادوەری ٦ ئەندامی ئەنجومەنی پاسەوانان دەستنیشان دەکا[2]. ڕێبەر تەنیا دەسەڵاتێکە کە لەسەرووی دەسەڵاتی

---

[1] مادەی ٤ی دەستووری ئێران

[2] دەستنیشانکردنی ٦ ئەندامی ئەنجومەنی پاسەوانان لە لایەن دەسەڵاتی دادوەرییەوە پێویستی بە دەنگی ئەندامانی پارلمانیش هەیە، بەڵام ئەندامانی پارلمان خۆیان پەسندکراوی ئەنجومەنی پاسەوانان.

دادوەری‌یەوەیەو جگە لە خودی ڕێبەر، دەسەڵاتی دادوەری دەتوانێ هەموو کەسێک، دەستبەسەر بکا، دادگایی بکا، تۆمەتباری بکاو سزای بداو سزاکەش جێبەجێ بکا[1]. سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەریی لە لایەن ڕێبەرەوە بۆ خولێکی ٥ ساڵە دەستنیشان دەکرێ. دادوەری دادگای تایبەت بە کەسایەتی‌یە ئایینی‌یەکانیش هەر لە لایەن ڕێبەرەوە دەستنیشان دەکرێ[2]. ئەو دەسەڵاتە هەر خۆی ڕێکخستنی دامەزراوەیی‌و سیستەمی دادوەریی، نووسینەوەو ئامادەکردنی پڕۆژە یاسای تایبەت بە سیستەمی دادوەری بۆ پاڕلمانو هەر جۆرە دامەزراندن، لە کار لادانو بردنە سەری پلەی دادوەرەکانی لە ئەستۆیە[3]. وەزیری داد دەبێ لە سەر بنەمای مادەی ١٦٠ی دەستوور لە لایەن سەرکۆمارەوەو لە نێوان ئەو بەربژێرانەی دەسەڵاتی دادوەری پێشنیاری کردوون، دەستنیشان بکرێ. ئەوەش ئەوە دەردەخا کە دەسەڵاتی دادوەری وەکوو دەسەڵاتێکی هەڵنەبژێردراو، بە تەواوی بە سەر دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن وەکوو دەسەڵاتێکی هەڵبژێردراودا زاڵە. وەزارەتی داد بەرپرسی ڕێکخستنی پەیوەندی‌یەکانی نێوان دەسەڵاتی دادوەری‌و دەسەڵاتەکانی جێبەجێ‌کردنو یاسادانانە. لە دوای ساڵی ١٩٧٩ـە، دەسەڵاتی دادوەری لە کۆنترۆڵی بناژووخوازەکان دایە.

سیستەمی دادوەریی ئێران لە چوار دەیەی ڕابردوودا گۆڕانکاریی زۆری بە خۆیەوە بینیوە. دەسەڵاتدارە ئایینی‌یەکان زۆریان هەوڵ داوە سیستەمێکی دادوەریی سەقامگیر پێشان بدەن، بەڵام ئەنجامەکان پێچەوانەکەی پێشان دەدەن. هۆکارێکی سەرەکی ناسەقامگیری‌و بێ سەروبەریی سیستەمی دادوەریی ئێران، دژایەتی‌یە لە نێوان بەها جیهانی‌یەکانی مافەکانی مرۆڤ لە لایەک‌و یاساو ڕێسا ئایینی‌یەکانی دەستووری ئێران لە لایەکی‌تر.

---

[1] Matthieu ANQUEZ, Histoire de l’Iran, *op. cit.*, pp. 62-63.

[2] BBC Persian, « Toutes les nominations du Guide suprême iranien », <www.bbc.com/persian>, 11 mai 2016, consulté le 06/01/2019.

[3] مادەکانی ١٥٦ هەتا ١٧٤ی دەستووری ئێران

***

بابەتێکی گرنگ لە پۆلێن بەندیی هاوچەرخ یان نوێی ڕێژیمە سیاسییەکاندا ئەوەیە کە، ڕێژیمەکان لە سەر بنەمای ناو یان مۆدێلی نەریتی لێک جیا ناکرێنەوە، بەڵکوو بە پێی ئاستی دێمۆکرات بوونیان پۆلێن بەندی دەکرێن، لەبەر ئەوەی لە دونیای هاوچەرخدا، دێمۆکراسی وەکوو باشترین ڕێژیمی سیاسی ئەژمار دەکرێ. بە گوێرەی پۆلێن بەندیی هاوچەرخ، ڕێژیمی پاشایەتی هەیە کە دێمۆکراتەو ڕێژیمی کۆماریش هەیە کە نادێمۆکراتە. بە لەبەرچاوگرتنی دەستووری بنەڕەتیی ئێران، ڕێژیمی سیاسیی ئێران، ڕێژیمێکی چەند سەرە، چونکە پێکهاتە دامەزراوەیییەکانی جۆراوجۆرن. لە لایەک، دامەزراوە کۆمارییەکانی وەکوو پارلمانو سەرکۆمار کە خەلک هەڵیاندەبژێرێ، لە لایەکیتر، دامەزراوە ئایینییەکانو هەڵنەبژێردراوەکان کە بە سەر دامەزراوە کۆمارییەکاندا زاڵن. هەر دوو جۆرە دامەزراوەش لە ژێر کۆنترۆڵی وەلی فەقیهـ دان. تەواوی بەربژێرەکانی خەڵک بۆ هەر دامەزراوەیەک کە پێویستی بە دەنگی خەڵک بێ، دەبێ بە فیلتەری دامەزراوە ئایینیو هەڵنەبژێردراوەکانی وەکوو ئەنجومەنی پاسەوانانو وەلی فەقیهـ دا تێپەڕ بێ. هەروەها، بڕیارو پەسندکراوەکانی دامەزراوە هەڵبژێردراوەکان بە بێ ڕەزامەندیی دامەزراوە هەڵنەبژێردراوەکان هیچ بایەخێکیان نییە. ئەوەش نیشانەری ئەوەیە کە دەسەڵاتی خەڵک زۆر لاوازترە لە دەسەڵاتی چەند کەسێکی ئایینی هەڵنەبژێردراو. کە وابوو بەو ئەنجامە دەگەین کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران لەگەڵ پێوەرەکانی دێمۆکراسی سازگار نییە (بۆ زانیاری لە سەر تایبەتمەندییەکانی دێمۆکراسی، بڕوانە دەستپێک). یەکەم، لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، بازنەی بەشداریی سیاسی خەڵک وەکوو یەکێک لە مەرجە سەرەکییەکانی دێمۆکراسی، سنووردارەو لە لایەن دامەزراوە ئایینییەکانەوە بەرتەسک کراوەتەوە. دووهەم، فرەڕەنگیو جیاوازییە سیاسیو کولتووریو نەتەوەییەکان، بە تەواوی لە لایەن دەستووری بنەڕەتییەوە سنووردارو چوارچێوەدار کراونو شیعەی دوازدە ئیمامیو

نەتەوەی فارس لە سەرووی هەموو ئایینو نەتەوەکانی دیکەوە دێنو هەموو دەزگاو دامەزراوەکانی دەوڵەتیش بە پێی شیعەگەریو فارسچیەتی‌یەوە ڕێکخستنییان بۆ کراوە. سێهەم، یەکێک لە مەرجەکانی دیکەی دیمۆکراسی، ماوەی سنوورداری دەسەڵاتە، بۆ ئەوەی دەسەڵات بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ یان هەمیشەیی لە لایەن گرووپێک یان کەسانێکەوە دەستی بەسەردا نەگیرێ. ئەو مەرجە بە روونی لە لایەن دەستووری کۆماری ئیسلامی‌یەوە پێشێل کراوە، چونکە هەندێک کەسو دامەزراوە بە شێوەیەکی دەستووری ڕێگەیان پێدراوە بۆ هەمیشە دەسەڵاتییان لە دەست دابێ. گرنگترینیان ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌یە کە بە بێ لەبەرچاوگرتنی تەمەن یان تەندروستی، هەتا کۆتایی ژیانی دەستی بە سەر گرنگترینو بەهێزترین پۆستی وڵاتدا گرتووە. چوارەم، مەرجێکی دیکەی دیمۆکراسی، دەوڵەتی یاسایە کە دەبێ لە لایەن سیستەمێکی دادوەری بەهێزەوە گەرەنتی بکرێ. ئەو مەرجەش بە شێوەیەکی دەستووری لە ئێران پێشێل کراوە، چونکە لە لایەک، دەسەڵاتی دادوەری لە لایەن ڕێبەرەوە دەستی بە سەردا گیراوەو لە لایەکی‌ترەوە، یاساو ڕێساکانی ئایینی شیعە وەکوو بنەمای یاسایی‌و دادوەری دانراون. پێنجەم، یەکێک لە مەرجە سەرەکی‌یەکان لە دیمۆکراسی لیبراڵدا، پاراستنی مافە بنەڕەتی‌یەکانو ئازادی‌یە مەدەنی‌یەکانە کە ئەویش بە هەمان شێوە، نەک هەر لە لایەن دەستوورو سیستەمی دادوەری‌یەوە ڕێزی لێ ناگیرێ، بەڵکوو بە توندیش پێشێل دەکرێ.

لە کۆتایی ئەو بەشەدا، بەو ئەنجامە دەگەین کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران، مەرجە پێویستەکانی تێدا نین بۆ ئەوەی لە پۆلێن بەندی هاوچەرخدا وەکوو ڕێژیمێکی سیاسیی دیمۆکرات ئەژمار بکرێ؛ نە دیمۆکراسی لیبراڵو نە دیمۆکراسی هەڵبژاردەیی. ئەوەی کە روونە، ئەوەیە کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران ڕێژیمێکی ئۆتۆکراتە، واتە سەرۆکێکی بەهێزی هەیە. پێویستە لە بەشەکانی داهاتوودا بەدوای وڵامی ئەو پرسیارەدا بگەڕێین کە لە نێو ڕێژیمە ئۆتۆکراتەکان کە بە سەر دوو دەستەی ئۆتۆریتەرو تۆتالیتەردا دابەش دەبن، ڕێژیمی سیاسیی ئێران لە کام دەستەدا جێدەگرێ؟

بەشی دووهەم

تایبەتمەندییەکانی ئۆتۆریتاریزم لە ناو ریژیمی سیاسیی ئێراندا

ریژیمە ئۆتۆریتەرەکان، ریژیمگەلێکی ئالۆزن، لە بەر ئەوەی تایبەتمەندییو توخمی مۆدێلە دژ بە یەکەکان لە خۆیاندا کۆ دەکەنەوە[1]. لە هەندێک ریژیمە نادێمۆکراتەکاندا، دۆزینەوەی سروشتی ریژیمەکە کارێکی دژوارە، چونکە تایبەتمەندیی ریژیمە جیاوازەکانی وەکوو دێمۆکراسی، ئۆتۆریتاریزمو تۆتالیتاریزمی تێدا بەدی دەکرێ. ژوان لەنز پێیوایە، دوو رەهەندی بنەڕەتی هەن بۆ پێناسە کردنی ریژیمە ئۆتۆریتەرەکان : رەهەندی یەکەمیان، هەبوونی ئاستێکی سنووردارە لە پلۆڕاڵیزمو بێ مەیلیو تەیار نەکردنی کۆمەڵگا بۆ بەشداریی سیاسی یان تەیار کردنێکی کۆنترۆڵکراوو نابەربلاو[2]. پلۆڕاڵیزمی سنووردار بەو واتایەیە کە، ریژیمە ئۆتۆریتەرەکان لەگەڵ کۆمەڵگەیەکی مەدەنی سنووردارو ئۆپۆزیسیۆنێکی نەرم لە سەر شەقامو لە نێو مێدیاکاندا هەڵ دەکەن. ئەو تایبەتمەندییە دەتوانێ لەگەڵ "سروشتی تا ڕادەیەک بێ سنووری پلۆڕاڵیزمی سیاسی دێمۆکراسییەکان تێکەڵ بکرێو تێگەیشتنی هەڵەی لێ بکرێ"[3]. بە هۆی ئەو پلۆڕالیزمە سنووردارەوەیە کە ئۆتۆریتاریزم لە سیستەمی تاکحیزبیو تۆتالیتەر جیا دەکرێتەوە، هەروەها لە پلۆڕالیزمو چەندحیزبییش کە تایبەتمەندیی دێمۆکراسییە

---

[1] Ergun ÖZBUDUN, *Authoritarian Regimes in International Encyclopedia of Political Science*, *op. cit.*, p. 2-3.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 157.
[3] Juan LINZ, *Ibid.* p. 159.

جیا دەکرێتەوە. تۆتالیتاریزم دەیهەوێ هەموو کۆمەڵگا لە پاوانی یەک ئایدۆلۆژی دابێ، بەڵام ئۆتۆریتاریزم تەحەممولی هەندێک جیاوازی ئایدۆلۆژیکی، ئایینیو سیاسی دەکا. واتە چەندین حیزبو گرووپی سیاسی جیاواز دەتوانن چالاکی بکەنو تەنانەت لە نێو دەسەڵاتی سیاسیدا بوونیان هەبێ. بەڵام بە چەند هۆکارێک ئەو پلۆڕالیزمە سنووردارە: یەکەم، ئازادی گرووپە سیاسی‌یەکان لە لایەن حکوومەتەوە هەندێک چوارچێوەی بۆ داندراوە. لەگەڵ ئەوەشدا کە بوونی گرووپی ئۆپۆزیسیۆن یان سەندیکا ڕێگەی پێدراوە، بەڵام چوارچێوەیەکی کارو چالاکیان بۆ دەستنیشانکراوەو بەردەوام لە ژێر چاودێری دان. ئەو ڕێگە پێدانەش بۆ ئەوەیە کە نارەزایەتی‌یەکان لە کۆمەڵگادا نەگەنە ئەوپەڕی خۆی کە ببن بە هێزێکی مەترسیداری دژ بە دەسەڵات. هۆکاری دووهەمی سنووردارბوونی پلۆڕالیزم ئەوەیە کە، هەرچەندە لەو ڕێژیمانەدا هەڵبژاردن هەیە بەڵام تەنیا بۆ پێشاندانی ڕۆخسارێکی دێمۆکراتیکە، چونکە هەڵبژاردن کاریگەری‌یەکی ئەوتۆی لە سەر دەسەڵاتدارانی پلە یەکەم نیەو تەنیا هەندێک ئاڵوگۆڕی لە پلەکانی خوارووتردا پێک دێنێ. هەڵبژاردن لە لایەن حیزبی دەسەڵاتدارەوە، یان موهەندیسی دەکرێ، یان ساختەکاریو دەستێوەردان لە ژمارەی دەنگەکانیدا دەکرێ. پلۆڕالیزمو چەند حیزبی لە هەڵبژاردندا رووکەشانەیەو زیاتر بۆ هێنانی خەڵکە بۆ سەر سندووقەکان. کەسی یەکەم دەیهەوێ بەردەوامو بۆ ماوەیەکی زۆر درێژ لە دەسەڵات دابێ، جا چ بە شێوەی دەستکاریو ئاراستەکردنی هەڵبژاردن بێ، چ بە رادەستکردنی دەسەڵات بە جێگرەوەو میراتگرێکی کارتۆنی کە راستەوخۆ لە ژێر دەسەڵاتی خۆیدا بێ. هۆکاری سێهەمی سنووردارბوونی پلۆڕالیزم، بەکارهێنانی هێزە بۆ کەمکردنەوەو سەرکوتی ناڕازیان، ئەو کاتەی کە دەبن بە کێشە بۆ سەر دەسەڵات. هەتا پرەنسیپەکانی بەشەرعی‌کردنی دێمۆکراتیک لە کۆمەڵگادا زیاتر چوارچێوەدار بن، ئۆتۆریتاریزم خراپتر خۆی دەسەپێنێو بۆ پاراستنو مانەوەی خۆی زیاتر کەڵک لە هێزو لە توندوتیژی وەردەگرێ، چونکە ئەوە بەو مانایەیە کە رژیمی ئۆتۆریتەر لە لایەن خەڵکەوە کەمتر پەسند دەکرێ.

بە گوتەی لەنز، شێوەی جیاواز لە پلۆڕاڵیزمی سنووردار بوونیان هەیە[1]، لەبەر ئەوەی جێگەو پێگەی گرووپەكانو دامەزراوەكان بە پێی ڕێكخستنیان لەناو سیستەمدا جۆراوجۆرە. هێزو لایەنی كۆمەڵایەتی هەن كە كۆنترۆڵی بەشداری خەڵك دەكەنو ڕێكخراویش هەن كە ئاراستەیان دەكەن. لە هەندێک ڕێژیمی ئۆتۆریتەردا، دەوڵەت كۆمەڵێک گرووپی كۆمەڵایەتیو دامەزراوە دروست دەكا یان ڕێگە بە هەندێک ڕێكخراوو دامەزراوە دەدا "لە چوارچێوەی دەوڵەتێكی ئۆرگانیكدا لە پرۆسەی سیاسیدا بەشدار بن"[2]. ڕەهەندی دووهەمی پێناسە كردنی ئۆتۆریتاریزم بە گوتەی لەنز، تەیار نەكردنی جەماوەرە. لە ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەكاندا تەیاركردن و بە سیاسیكردنی خەڵک و كۆمەڵگا زۆر لاوازە و هەوڵ دەدەن نەزمی كۆمەڵایەتی بپارێزن. واتە بە پێچەوانەی ڕێژیمە تۆتالیتەرەكان، ئۆتۆریتەرەكان هەوڵ نادەن پێكهاتەكانی كۆمەڵگا دەستكاری بكەنو پرۆژەی دروستكردنی مرۆڤی تازەیان نیە. ئەوەیكە نەزمی كۆمەڵایەتی وەک خۆی دەمێنێتەوە، پەیوەندی بە تایبەتمەندیی‌یەكی دیكەی ئەو ڕێژیمانەوە هەیە، ئەویش نەبوون یان لاوازبوونی ئایدۆلۆژیایە. چونكە بە بێ هەبوونی ئایدۆلۆژیا تەیار كردنی جەماوەر كارێكی دژوارە. لەو ڕێژیمانەدا، لە جیاتی ئایدۆلۆژیا، جۆرێک لە مێنتاڵیتە بوونی هەیە، چونكە بە گوتەی لەنز، ئایدۆلۆژیا قایم، سیستەماتیک، یۆتۆپیکو گشتگیرەو بە شێوەیەكی لۆژیكی گەشەی پێدراوە، بە پێچەوانەوە، مێنتاڵیتە شێوەی بیر كردنەوەیەو هەستێكی كەمتر سیستەماتیکو زیاتر ئامۆڕفو بێ فۆڕمە، كەمتر عەقلانییو زیاتر ئیحساسیو عاتفیە. ئۆتۆریتاریزم نوێنەرایەتیی ڕێژیمگەلی جۆراوجۆر دەكا بەڵام یەكێک لە تایبەتمەندی‌یەكانی ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەكان ئەوەیە كە خۆیان وەكوو ڕێژیمێكی دێمۆكراتیک ئەژمار دەكەنو هەوڵ دەدەن وێنەیەكی دێمۆكراتیک لە ڕێژیمەكەیان پێشان بدەن. یەكێكی دیكە لە

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires, op. cit.*, p. 178.
[2] Juan LINZ. *Ibid.*

تایبەتمەندی‌یەکانی ئۆتۆریتاریزم کە لە لایەن زاڤیێ کرێتییێ‌وە توێژینەوەی لە سەر کراوە، "ئابووری تالآنکردن"ـە[1]. بە پێێ ئەو تایبەتمەندی‌یە، ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکان هەوڵی بەکەسیی کردنی سەرچاوەکانی دارایی وڵات دەدەن، ئەوەش لە بەرژەوەندیی تاکەکەسی، بنەماڵەیی، گرووپی‌و هتد.

لە بەشی یەکەمدا، بەو ئەنجامە گەیشتین کە دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامیی ئێران، پێوەرە سەرەکی‌یەکانی دێمۆکراسی تێدا نی‌یەو بە شێوەیەکی دستووری لە ریزی ڕێژیمە نادێمۆکراتیکەکاندا جێ دەگرێ. بەشێک لە توێژەران پێیانوایە کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران هەندێک لە تایبەتمەندی‌یەکانی ئۆتۆریتاریزمی تێدایە، چونکە بە پێی دەستووری بنەڕەتیی، جۆرێک لە پلۆڕاڵیزمی سنووردار وەکوو دامەزراندنی گرووپی سیاسی‌و ڕێکخراوی ناحکوومی ڕێگەی پێدراوە. بە پێی مادەی ٢٦ی دەستووری ئێران، گرووپی سیاسی، ڕێکخراوی ناحکوومی، کەمینە ئایینی‌یە "بە فەرمی ناسراوەکان" ئازادن لەوەی ڕێکخراو دروست بکەن، بەو مەرجە کە لە پڕەنسیپەکانی سەربەخۆیی، ئازادی، یەکیەتیی نەتەوەیی، بەها ئیسلامی‌یەکانو بنەماکانی کۆماری ئیسلامی سەرپێچی نەکەن. سێ خاڵی گرنگ سەبارەت بەو مادە دەستووری‌یە جێی ئاماژەن : یەکەم، دامەزراندنی حیزب لە سەر بنەمای چینایەتیی، واتە چەپو ڕاست یان لە سەر بنەمای نەتەوایەتی‌و کەمینە ئیتنیکی‌یەکان ئەستەمە، چونکە هەر دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ١٩٧٩، هەموو ئەو حیزبو ڕێکخراوە سیاسی‌یە چەپو ڕاستو نەتەوەییانەی بەر لە شۆڕشی ١٩٧٩ دامەزرابوونو بەشدار بوون لە شۆڕش، لە لایەن دەوڵەتەوە بە نایاسایی لە قەڵەم درانو ئەندامەکانیان زیندانی کرانو لە سێدارە دران. دووهەم، بە سەرنجدان بە مێژووی کۆماری ئیسلامی، هەموو ئەو گرووپە سیاسییانەی لە ناوخۆی ئێران ڕێگەیان پێدراوە کاری سیاسی بکەنو بەشدار بن لە کایە سیاسی‌یەکان، بە سەر دوو دەستەی سیاسیدا دابەش دەبن، بناژووخوازو میانەڕە. ئەوەش ناچێتە خانەی چەند حیزبی‌یەوە، بەڵکوو دەچێتە خانەی

[1] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques, op., cit.*, p. 16-20

چەند باڵی‌یەوە، چونکە لە سیستەمێکی چەندحیزبیدا، ڕەنگاورەنگی حیزبەکان لە زۆربوونی حیزبەکان گرنگترە. لە کۆماری ئیسلامیدا، هەر دوو دەستە لە سەر یەک هێڵی سیاسین، ئەویش بڕوا بوونە بە بنەماکانی کۆماری ئیسلامی‌و پابەند بوونە بە ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ. زۆرینەی سەرکردەکانی هەر دوو دەستە، لە قایمکردنی بناغەکانی کۆماری ئیسلامیدا ڕۆڵی سەرەکییان هەبووە، ئەوەش بە نرخی لە ناوچوونو قەدەغە کردنی هەموو ئەو حیزبو ڕێکخراوانەی ئامانجو بیروبڕوای جیاوازیان هەبوو. سێهەم خاڵ سەبارەت بە مادەی ٢٦ی دەستوور ئەوەیە کە، لەگەڵ ئەوەشدا کە هەموو ڕێکخراوو گروپەکانی بەشداری کایەی سیاسی، بە هەر هۆکارێک پرەنسیپەکانی کۆماری ئیسلامییان پەسند کردووە، بەڵام کارو چالاکی‌یەکانیان لە لایەن هەندێک دامەزراوەی وەکوو ئەنجومەنی پاسەوانانەوە سڕ کراوە. ئەوەش بەو واتایە دێ کە کێبڕکێ‌و ململانێ سیاسی‌یەکانی نێوان ئەو لایەنانە بایەخێکی ئەوتۆی نیە. (بۆ نموونە، لە هەڵبژاردنی ٢٠١٧ی سەرکۆماری، لە نێوان ١٦٣٦ بەربژێر، تەنیا ٦ کەسیان لە لایەن ئەنجومەنی پاسەوانانەوە ڕێگەیان پێدرا[1].).

بابەتێکی دیکەی بەرچاو لە سیستەمی سیاسی ئێراندا، سیستەمی ئابووری‌یە کە لە لایەن هەندێک گرووپ‌و ئەکتەری نادیارەوە پەکی خراوە. لەو سیستەمە ئابووری‌یەدا، جگە لە کەرتی گشتی‌و کەرتی تایبەت، کەرتێکی دیکە هەیە بە ناوی کەرتی سێنفی کە ڕێگە خۆشکەرە بۆ ئەوەی هەندێک کەس‌و دامەزراوە بە خۆیان لە ژێر ناوو چالاکیی جیاوازەوە حەشار بدەن. لە سیستەمی ئابووری کۆماری ئیسلامیدا، کۆمەڵێک کۆمپانیا لە نێوان کەرتی گشتی‌و کەرتی تایبەتدا لە هاتوچۆ دان کە پێیان دەگوترێ "*خصولتی*"و هەندێک کۆمەڵگەش هەن بە ناوی "*شبە دولتی*" ("شێوە دەوڵەتی") کە لە شێوەی دەوڵەتێکی سێبەر دەیانو سەدان کۆمپانیای جیاواز لە خۆ دەگرنو زۆر لە کەرتی گشتی‌و کەرتی تایبەتو تەنانەت لە حکوومەتیش بەهێزترنو حکوومەتیان لە بواری ئابووری‌یەوە پەک خستووە. کۆمەڵگە شێوە

---

[1] Arman Aramesh, « Les records de la 38ème élection présidentielle en Iran », <www.bbc.com/persian>, 09 mai 2017, consulté le 06/01/2019

دەوڵەتی‌یەکان کە گرێدراوەی ڕێبەری کۆماری ئیسلامین، خۆیان لە هەر جۆرە کۆنترۆڵێکی حکوومەت بە تایبەت دانی ماڵیات دەدزنەوە. ئەوەش وایکردووە، گرووپێک بە سەرۆکایەتیی ڕێبەر، ئابووریو سامانە گشتی‌یەکانی خەڵکی ئێران لە بەرژەوەندیی خۆیو بۆ مەبەستی تایبەت بە کار بێنێ؛ یان لە ناوەوەی ئێران بۆ کڕینی ڕەواییی سیاسی لە ڕێگەی مشتەریگەری‌یەوە، یان لە دەرەوەی ئێران بۆ هەناردە کردنی شۆڕشی ئیسلامی.

١. پلۆڕاڵیزمی سنووردار؟

[...]" تەنیا یەک حیزب، حیزبی خودا، حیزبوڵڵا"

خومەینی، ١٧ی ئووتی ١٩٧٩، شاری قوم[١]

١-١. ئامانجی دامەزرێنەری کۆماری ئیسلامی : "یەک حیزب، حیزبی خودا"

هەموو جارێک، کاتێک گوتارەکانی خومەینی لەسەر بابەتە جیاوازەکان لەگەڵ یەکتر بەراورد دەکرێن، دەردەکوێ کە گوتارەکانی لەگەڵ یەکتر سازگار نین، بە تایبەت گوتارەکانی بەر لە شۆڕشی ١٩٧٩، لەبەر ئەوەی گوتارەکانی بەر لە شۆڕش زیاتر پۆپۆلیستی بوون، بۆ ئەوەی هەموو حیزبو لایەنو بزووتنەوە جیاوازەکان لە دەوری پرۆژەی خۆی تەیار بکا. بەر لە شۆڕش، لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ گۆڤاری ئاڵمانی *ستێرن*، خومەینی پشتیوانی لە کۆمارێکی پلۆڕالیستی دەکا کە لەسەر بنەمای دەنگی خەڵک بێ:

---

[1]Khomeiny, « si nous avions agi de façon révolutionnaire… », *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *op. cit.*, pp. 281-284.

"*__پرسیار__ : ئێوە بانگەشەی دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامی بە سەرۆکایەتیی خۆتان لە ئێران دەکەن. ئایا ئەو دەوڵەتە لەسەر بنەمای ڕێژیمێکی پارلمانی لە شێوی ڕۆژئاواییی دادەمەزرێ یان جۆرێک لە حکوومەتی ئایینی‌یە؟ هەروەها، ئایا دەتانهەوێ ڕۆڵی خۆتان وەکوو سەرۆک بە هەڵبژاردنە گشتی‌یەکان یەکلایی بکەنەوە؟ ئایا لەو دەوڵەتە ئیسلامی‌یەدا، حیزبە سیاسی‌یەکان، ڕۆژنامەکانو بیر بڕواکان دەتوانن ئازادانە ناڕەزایەتیی خۆیان لە بەرامبەر سەرۆکی وڵاتو سیاسەتەکەی دەرببڕن؟*

خومەینی : من نامهەوێ سەرۆکی وڵات بم. هەروەها، حکوومەت، حکوومەتێکی کۆماری دەبێ کە دەگەڕێتەوە بۆ دەنگی خەڵکو یاساش یاسای ئیسلامە. حیزبەکان ئازادن دژایەتیی ئێمە یان هەر کەسێکی دیکە بکەن، بەو مەرجەی زیان بە وڵات نەگەیەنن.

__پرسیار__ : دەسەڵاتی ئێوە پشت بە چ هێزێکی سیاسی یان دامەزراوەیەکی دیکەی سەرەکی‌یەوە دەبەستێ؟ بۆ نموونە، ئێوە پشت بە بەرەی نەتەوەیی یان مەزهەبی‌یەکان دەبەستن؟ ئێوە پێشتر گوتبووتانە کە شارەزایانی ئایینیو کەسانی‌تر دەبێ بچنە نێو کاروباری حکوومەتەوە، ئەو پرەنسیپە هەر وەکوو پێشوو لە جێی خۆیەتی؟

خومەینی : من نەمگوتوە کەسانی ئایینی حکوومەت دەکەن. ڕۆڵی ئەوان شتێکی دیەکەیە. ڕۆڵی ئەوان چاودێریی یاساکانە کە پەیوەندی بە میللەتەوە هەیە نەک حیزب. من حیساب لە سەر میللەت دەکەمو هیچ بەستراوەیی‌یەکی حیزبیم نی‌یە."

چاوپێکەوتن لەگەڵ گۆڤاری ئاڵمانی ستێرن لەسەر ئازادی حیزبەکان لە کۆماری ئیسلامیدا، پاریس، ١٦ی ژانویەی ١٩٧٠[1].

[...] " حیزب تەنیا یەک حیزب، حیزبی خودا، حیزبوڵڵا" [...]، ڕستەیەک کە لە نێو گوتارەکانو بڵاوکراوەکانی خومەینی‌دا زۆر وەبەر چاو دەکەوێ. حیزبوڵڵا یان "حیزبی خودا"، ڕێکخراوێکی ئایدۆلۆژیکە کە لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٦٠ دا بە مەبەستی ڕوخاندنی ڕێژیمی

[1] Khomeiny, « Entretien avec le magazine Stern sur la liberté des partis en République islamique, *Sahifeyeh Imam*, Livre V, *op. cit*., p. 482.

پاشایەتیو دامەزراندنی حکوومەتێکی ئیسلامی لە ئێران دامەزراوە. ڕێکخراوێک کە پێکهاتە ڕێکخراوەیی‌یەکەی نادیارە، بەڵام ناوی ڕێکخراوەکە لە لایەن هەندێک کەسو گروپ کەڵکی لێ وەردەگیرێ کە لە نێو مزگەوتەکانو سەر شەقام، وەکوو بزووتنەوەیەکی پەرشو بڵاوو ناڕێکخراو هەڵسوکەوت دەکەن. هەرچەندە ئەو بزووتنەوەیە بە شێوەی سەردەمیانە ڕێکخستنی بۆ نەکراوە، بەڵام وەکوو دامەزراوەیەکی رووحی کە لایەنگرانی خومەینیو توندڕەوەکانی کۆماری ئیسلامی لە دەوری خۆی کۆ کردۆتەوە، کارو چالاکی دەکا[1]. بزووتنەوەی حیزبوڵڵا بە شێوەی خۆڕسک کار دەکاو لە دژی هەر کەسو لایەنێکە کە وەلی فەقیهو ئایدۆلۆژیای ویلاتەتی فەقیهی لە لا، یان ڕەخنەی لێ بگرێ. هەربۆیەش، لە ساڵەکانی ١٩٨٠دا ڕۆڵێکی گرنگیان لە لەنێوبردنی ڕکابەرە سیاسی‌یەکانی خومەینی گێڕا. ئەو بزووتنەوەیە تا ئەمڕۆش لە مەیدانی سیاسیی ئێراندا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیەو لە ژێر ناوی گرووپو ڕێکخراوی جۆراوجۆرەوە لە چالاکی‌یەکانی لە ناو کۆمەڵگادا بەردەوامە. زۆر حیزبو بزووتنەوەو هاوپەیمانی جۆراوجۆر هەن کە خۆیان وەکوو حیزبوڵڵایی دەناسێننو زۆربەیان لە لایەن کەسانی توندڕەوو بناژووخوازەوە ڕێبەرایەتیی دەکرێن. مەحموود ئەحمەدینەژاد، سەرکۆماری پێشووی ئێران (٢٠٠٥- ٢٠١٣) کەسێکی حیزبوڵڵای‌یەو ئەندامی ڕێکخراوی *ایثارگران* ـە (بە کوردی: خۆنەویستەکان)[2]. خومەینی لە چاوپێکەوتنێکی‌دا لەگەڵ ڕۆژنامەی ئیتاڵی *لۆتا کۆنتینوا*، بەو شێوەیە حیزبوڵڵا پێناسە دەکا:

[...]

پرسیار : *" ئایا ئێوە دەتوانن واتای حیزبوڵڵامان بۆ روون بکەنەوە ؟"*

خومەینی : "هەر موسوڵمانێک کە پڕەنسیپەکانی ئیسلام پەسند بکاو لە ڕەفتارەکانی‌دا، بە پێی دیسیپلینی وردی شیعە هەڵسوکەوت بکا، ئەندامێکی حیزبوڵڵایە. هەموو ڕێساو بڕیارەکانو

[1] Asghar SHIRAZI, *Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*, Paris, 1987, p.153.

[2] Asghar SHIRAZI, *Le régime politique de la république islamique d’Iran : la religion, la loi et le pouvoir absolu*, Paris, 2015, p. 302.

سیاسەتەکانی ئەو حیزبە لە قورئانو ئیسلامدا ئاماژەیان پێکراوە. ئەو حیزبە جیاوازە لە حیزبە نەریتییەکانی جیهان. ئەورۆ، هەموو ئێرانییەکان — لە هەموو تەمەنەکان — کە بە دروشمە ئیسلامییەکان خەبات دەکەن، ئەندامی حیزبوڵڵان."

[...]

چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕۆژنامەی *لۆتا کۆنتینوا*، پاریس، ٩ی ژانویەی ١٩٧٩[1].

بە گوتەی خومەینی، دوو جۆرە حیزب لە جیهاندا بوونیان هەیە، "حیزبی خودایی" یان ئاسمانیو "حیزبی شەیتانی". حیزبە ئایینییەکان حیزبی ئاسمانینو حیزبە نائایینییەکانیش حیزبی شەیتانین. حیزبی ئاسمانی، تەواوی ئەو کەسانە لە دەوری خۆیدا کۆ دەکاتەوە کە بۆ خودا خەبات دەکەن[2]. مادەی ٢٦ی دەستووری بنەڕەتیی ١٩٧٩، مافێکی مەرجداری بۆ دروستکردنی حیزبو ڕێکخراو گرووپەکان دیاری کردووە. لە ماوەی چەند مانگێک بەر لە پەسند کردنی یاسای حیزبەکان لە پاڕلمان، نزیک بە ١٠٠ حیزبو ڕێکخراو لە ئێران دامەزران، کە ئەوەش لەگەڵ پڕۆژەی تاکحیزبیی خومەینی ناتەبا بوو[3]. لەگەڵ ئەوەدا کە خومەینی بەر لە سەرکەوتنی شۆڕش، بانگەشەی دروستکردنی حیزبێکی تاکو ئاسمانیو جیهانگیری دەکرد، کە جیاوازە لە حیزبەکانی سەر زەویو شێوە ڕۆژئاوایی، بەڵام لە ١٧ی فێڤرییەی ١٩٧٩دا، دوو حەوتوو دوای سەرکەوتنی شۆڕش، خومەینی بڕیاری دامەزراندنی حیزبێک لە سەر زەویو لە شێوەی ڕۆژئاوایی دەدا بە ناوی "حیزبی کۆماری ئیسلامی". بۆ گەیشتن بە وڵامی ئەو پرسیارە کە خومەینی چلۆن ڕازی بووە حیزبێکی سیاسی دامەزرێنێ؟، عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجامی یەکێکێک لە ئەکتەرە سەرەکییەکانی کۆماری ئیسلامی، لە بیرەوەرییەکانیدا بەو شێوە باسی ڕازیکردنی خومەینی دەکا :

---

[1] Khomeiny, « Entretien avec journal *Lotta Contiua* sur les caractéristiques du gouvernement islamique », *Sahifeyeh Imam*, Livre V, *op. cit.*, p. 408.
[2] Khomeiny, « Différence entre le Parti du Dieu et le parti diabolique », *Sahifeyeh Imam*, Livre XVII, *op. cit.*, p. 191.
[3] Asghar SHIRAZI, *Le régime politique de la république islamique d'Iran : la religion, la loi et le pouvoir absolu*, *op. cit.*, pp. 120-122.

"من ئەو باسەم چەند ڕۆژ دوای سەرکەوتنی شۆڕش بردە خزمەت ئیمام. گفتوگۆیەکی ئاشکرام لەگەڵ ئیمام کردو گوتم : هەتا ئێستا خەباتمان کردووە. بەڵام لەمەوبەدوا بەرپرسی بەڕێوەبردنی وڵاتینو لە یەکەم هەنگاودا بینیتان کە حیزبێکی بچووک توانی دەوڵەت پێک بێنی. ئەگەر وا نەبا، کێشەکەت جدی دەبوو. هەروەها، دەبینن کە حیزبەکانی دیکە چلۆن چالاکی دەکەن [...]. گوتم کە، ئەوان بەشێکی کۆمەڵگایان هێناوەتە ژێر باری خۆیان، بەڵام ئێمە بە شێوەی ڕێکخستن لە هیچ شوێنێک نین، لە حاڵێکدا کە لە هەموو شوێنێکین. بۆ بەڕێوەبردنی وڵات لە بارودۆخی بەرپرسیارەتیدا، حیزب پێویستە. بە هەرحاڵ ئەگەر ئێمە حیزبمان نەبێ، ئەوانیتر حیزبیان هەیەو ئێوە ناتانهەوێ ڕێگەیان لێبگرن. تەنیا هەوڕێیانی ئێوەن کە حیزبیان نییە. پێمگوت کە *روحانیت* (کەسایەتییە ئایینییەکان) ئەو هاودەنگییەی نەبووە کە بیری لێدەکەیەوە، بارودۆخەکە بەرەو خراپبوون دەڕوا. ئێمە ڕێکخراومان دەوێ. ئەویش ڕازی بووو گوتی حیزب دروست کەن".

بیرەوەرییەکانی عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی[1]

ئامانجی سەرەکیی حیزبی کۆماری ئیسلامی، تێکەڵ کردنی هێزە وەفادارەکانی شۆڕشی ئیسلامیو ڕێکخستنو دامەزراندنی حکوومەتی کۆماری ئیسلامی بوو لە بەرامبەر حیزبە لیبراڵو سێکۆلارو میانەڕەوەکان. حیزبی کۆماری ئیسلامی هەوڵی دەدا تەواوی ئەو کەسو لایەنە ئیسلامییانە لە نێو چوارچێوەیەکی ڕێکخراوەییو دامەزراوەییدا کۆ بکاتەوە، چونکە لە ماوەی شۆڕشدا، کۆمەڵێکی زۆر تاقمو گرووپی توندڕەو هاتنە کایەوە کە لەگەڵ ئەوەشدا هەموویان پشتگیریی خومەینییان دەکرد، بەڵام خومەینی پێیوابوو ئەگەر لە نێو ڕێکخراوێکدا ئۆرگانیزەیان نەکا، لە داهاتوودا دەبن بە ڕکەبەرو هەڕەشە بۆ سەر دەسەڵاتەکەی. ئەو حیزبە وەکوو گرنگترین حیزب لە دامەزراندنی کۆماری ئیسلامی دێتە ئەژمار، چونکە زۆرینەی کەسایەتیو گرووپە مەزهەبییەکان، لە ئەندامو بەرپرسانی ئەو حیزبە بوون. لە نێو دامەزرێنەرانی حیزبی کۆماری ئیسلامی، کەسانێکی وەکوو : عەلی خامەنەیی، عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی، موحەممەد حوسێنی بەهەشتی، عەبدولکەریم موسەوی ئەردەبیلیو موحەممەد جەواد باهونەر هەبوون. لە ماوەی دەیەی یەکەمی دوای شۆڕش، حیزبی کۆماری

[1] Serat, « Comment le parti république islamique a été fondé et dissous ? », < www.seratnews.com >, consulté le 28/06/2017.

ئیسلامی توانی نزیک بە تەواوی گرووپ‌و بزووتنەوە ئایینی‌یەکان لە نێو خۆیدا بتوێنێتەوە. بەرپرسانی ئەو حیزبە، لە هەمان کاتدا، بەرپرسی باڵای دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکانیش بوون. پۆستی وەلی فەقیھ ، سەرۆکی دەسەڵاتی جێبەجێ‌کردن، سەرۆکی دەسەڵاتی یاسادانان‌و سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری، هەموویان لە بەرپرسانی حیزبی کۆماری ئیسلامی بوون. ئامانجی سەرەکیی بەرپرسانی ئەو حیزبە، زیاتر لەوەی پرۆژەیەکی ڕێکخراو لە نێو کۆمەڵگادا بێ، هێنانە کایەی ڕێکخراوێکی جەماوەری بوو بە مەبەستی کۆ کردنەوەی زۆرترین هێزی مرۆیی لە دەوری خۆیدا. بە گوتەی مورتەزا نەبەوی، وەزیری پێشووی پەیوەندی‌یەکان (پۆست‌و تێلێگراف‌و تەلەیفوون)و ئەندامی حیزبی کۆماری ئیسلامی، "لە سەرەتادا بە هۆی ناوی حیزبەوە، خەڵک وایدەزانی، هەر کەسێک کە لایەنگری کۆمار بێ دەبێ ئەندامی ئەو حیزبە بێ، هەر بۆیە پێشوازی‌یەکی باشی لێکرا. خەڵکانێکی زۆر هاتن‌و بوونە ئەندامی حیزب، لە نێویاندا، ئەندامانی لایەنەکانی دیکە[1]". ڕووداوێکی گرنگ لە مێژووی حیزبەکە، ڕووداوی ٢٨ی ژوئەنی ١٩٨١ بوو کە لەودا تەقینەوەیەکی بەهێز لە کۆبوونەوەی ئەو حیزبە ڕوویداو بووە هۆی کوژرانی زیاتر لە ٧٠ بەرپرس‌و ئەندامی ئەو حیزبە، لە نێویاندا، محەممەد حوسێن بەهەشتی، سکرتێری گشتیی حیزبەکەو سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری کۆماری ئیسلامی. دوای تەقینەوەکە، بێ ئەوەی لێکۆڵینەوەکان دەست پێبکەن، ڕێکخراوی موجاهیدین خەلق وەکوو بەرپرسیاری تەقینەوەکە تۆمەتبار کراو ئەوەش بووە هۆی ئەوەی هەزاران کەس لە ئەندامانی ئەو ڕێکخراوە لە لایەن کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی‌یەوە لە سێدارە بدرێن. ئەو ڕووداوە وایکرد کە کۆمەڵێک حیزب‌و ڕێکخراو لە لایەن دەوڵەتەوە قەدەغەو وەکوو دوژمنی کۆماری ئیسلامی ناوزەد بکرێن. بە گوتەی ئەبولحەسەن بەنی‌سەدر، یەکەم سەرکۆماری ئێران، تەقاندنەوەی دەفتەری حیزبی کۆماری ئیسلامی لە لایەن خومەینی‌یەوە ئەنجامدرا، چونکە ئەو کردەوەیە بەشێک بوو لە پرۆسەی پاکتاو کردنی نێوحیزبی‌و نێو دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکان، بە

[1] BBC Persian, « parti République islamique », <www.bbc.com/persian » 6 février 2009, consulté le 23 mai 2019.

چەندین هۆکار[١] : ١) لەگەڵ ئەوشدا کە کۆبوونەوەکە زۆر گرنگ بووو دەبوایە هەموو بەرپرسانی حیزب بەشداریان تێدا کردبا، بەڵام ئەو ڕۆژە هیچکام لە کەسە نزیکەکانی خومەینی وەکوو کوڕەکەی (ئەحمەد)و عەلی خامەنەیی‌و هاشمی ڕەفسەنجانی لەو کۆبوونەوە گرنگەدا بەشدار نەبوون، ٢) بە گوتەی فەرماندە باڵاکانی ئەرتەش[٢]، قەبارەی تەقینەوەکەو شێوازی تەقاندنەوەکە لە بواری تەکنیکی‌و ئەمنی‌یەوە زۆر لەوە گەورەترو ئالۆزتر بووە کە ڕێکخراوێک بتوانێ بە ئاسانی دزە بکاتە نێو بینایەکی لەو شێوەو قەبارەیەکی هێندە گەورە لە تەقەمەنی لە دیوارەکانی‌دا بشارێتەوەو بیتەقێنێتەوە، هەر بۆیە تەنیا هێزێکی نیزامی دەوڵەتی ئەو کەرستەو ئامرازانەی لە بەردەست دایە تا کارێکی لەو شێوە ئەنجام بدا، ٣) ئەو زانیارییانەی کە لە لایەن کۆنە ئەندامانی حیزبەکەوە درزیان کردۆتە دەرەوەو هەندێکیان لە بیرەوەری‌یەکانیاندا ئاماژەیان پێکردووە، دەریدەخەن کە موجاهیدینی خەڵق تەقینەوەکەی ئەنجام نەداوە، ٤) دۆسیەی ئەو ڕووداوە کە هیچکات لە لایەن دەوڵەتەوە بەدواداچوونی بۆ نەکرا، داخراو لە وەزارەتی داد ئارشیڤ کرا[٣]، ٥) بەر لەو ڕووداوە، بە پشتبەستن بە هەندێک زانیاری‌و دەستکەوتنی هەندێک بەڵگە لە باڵوێزخانەی ئەمریکا لە میانەی بە بارمتە گرتنی ٥٦ دیپلۆماتی ئەمریکی[٤] ، خومەینی زانیبووی کە محەممەد حوسێن بەهەشتی، سکرتێری گشتیی حیزبی کۆماری ئیسلامی‌و سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری لە لایەن حکوومەتی ئەمریکاوە پشتیوانی لێدەکرێ بۆ ئەوەی ببێ بە ڕێبەری داهاتووی ئێران، چونکە پێیانوابووە کەسێکی زۆر لە خومەینی میانەڕەوترە.

دوای ئەو ڕووداوە، پرۆسەی قەدەغە کردنو سڕینەوەی حیزبە سیاسی‌یەکان بەردەوامبوو، بەتایبەت کە خومەینی سیستەمی چەندحیزبی پێ قەبووڵ نەدەکراو هیچکاتیش

[1] Abolhassan Banisadr, était le premier président de la République islamique révoqué par l’Assemblée nationale sous l’influence de Khomeiny le 21 juin 1981.

[٢] ئەو کات سەرکۆمار بەرپرسی هێزە چەکدارەکان بوو، بەڵام ئێستا ڕێبەر جێگای گرتۆتەوە. لە کاتی تەقینەوەکەدا، بەنی سەدر سەرکۆمار نەمابووو لە سەر کار لادرابوو، بەڵام پەیوەندی بە فەرماندە باڵاکانی ئەرتەشەوە مابوو.

[٣] دۆسیەکە لە جیاتی ئەوەی بە دادگای شۆڕش بسپێردرێ، بە وەزارەتی داد سپێردرا.

[4] Franck Ferrand, « 4 novembre 1979 : la prise d’otages américains à Téhéran », *Europe 1*, 04 novembre 2016, <www.europe1.fr>, consulté le 09/05/2019.

بەشێک نەبووە لە پرۆژەو پلانەکەی. خومەینی بۆ لەناوبردنی رکەبەرەکانی خۆی، هەموو جۆرە تاکتیکێکی بەکار دەهێنا. هەر لە سەرەتای شۆڕشەوە، هەوڵی‌دا هەموو حیزبە سێکۆلارەکان لە نێو بەرێ. هاوکات کە دەسەڵاتەکانی بە هۆی ئەنجامەکانی ریفراندۆمەوە بەهێز دەبوون، گوتارەکانیشی لە دژی هەموو ئەو حیزبەو کەسایەتی‌و رۆژنامانە توندتر دەبوون کە لەگەڵ ئایدۆلۆژی‌یەکەی ناسازگار بوون‌و وەکوو هەڕەشەیەک بۆ سەر دەسەڵاتی خۆی دەبینین. ئەو دەیزانی چلۆن هەستی خەڵک ببزوێنی‌و بێ‌بڕواو کۆمۆنیستەو ناسیۆنالیستەکان وەکوو خائین‌و وڵاتفرۆش پێشانی خەڵک بدا کە دەیانهەوێ وڵاتی ئێران بە رۆژئاوایی‌یەکان بفرۆشن[1]. چەند مانگ دوای شۆڕش، لە کۆبوونەوەیەکی جەماوەریدا لە شاری قوم، خومەینی لە گوتارێکدا سیاسەتەکەی بە ئاشکرا راگەیاند :

[...] " ئێمە بەشێوەی شۆڕشگێڕانە هەڵسوکەوتمان نەکردووە، من پەشیمانم کە تووشی ئەو هەڵەیە بووم، کە رێگەم بە هەبوونی حیزبەکاندا. ئەگەر ئێمە بە شێوەی شۆڕشگێڕانە هەڵسوکەوتمان کردبا، ئەگەر ئێمە پێنووسی هەموو بڵاوکراوەکانمان شکاندباو هەموو گۆڤارو بڵاوکراوە بەلاڕێداچووەکانمان داخستباو بەرپرسەکانیانمان کێشابا دادگاو حیزبە بەلاڕێداچووەکانمان قەدەغە کردباو سەرۆکەکانیانمان بە سزای خۆیان گەیاندباو سێدارەکانمان لە مەیدانە گەورەکان بەرپا کردباو بەلاڕێداچووەکانمان دروێنە کردبا، ئەو زەحمەتیانە نەدەهاتنە پێش. [...] یەک حیزب، حیزبی خودا، حیزبی هەژارەکان. [...]. رۆژنامەنووس‌و نوسەرەکان کەڵکی خراپیان لەو ئازادی‌یە وەرگرت کە پێیان بەخشراوە. لەمەوبەدوا رێگەیان پێنادەین هەر شتێک بنووسن. [...] ئەو پیلانگێڕانەی کوردستان لە ریزی پێشەوەی کافران دان. دەبێ بە توندترین شێوەر هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا بکرێ. دەبێ حکوومەت بە توندی رەفتاریان لەگەڵدا بکا. ژاندارمێری‌و ئەرتەش دەبێ بە توندی هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا بکەن. ئەگەر ئەوان بە توندی لەگەڵیان هەڵسوکەوت نەکەن، ئێمە لە گەڵ ئەوان (نیزامی‌یەکان) بە توندی هەڵسوکەوت دەکەین. لەناویان بەرن ئەو بەلاڕێداچووانە، لەناویان بەرن ئەو پیلانگێڕانە. " [...]

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la République islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 139.

گوتاری خومەینی لە شاری قوم، ١٧ی ئووتی ١٩٧٩[١].

یەک ڕۆژ دوای ئەو گوتارە، ئەنجومەنی شۆڕش دەستی بە قەدەغە کردنی حیزبو ڕێکخراوو ڕۆژنامەکان کرد. یەکەمجار لە کوردستانەوە دەستی پێکردو زۆرێک لە حیزبو ڕێکخراوەکانی کوردستان قەدەغە کران. یەکێک لە هۆکارەکان ئەوە بوو کە لە کوردستان لە سەر داوای حیزبە کوردیەکان، خەڵکانێکی زۆر ڕیفراندۆمیان بایکۆت کردبوو یان دەنگی "نەخێر"یان بە کۆماری ئیسلامی دابوو. ڕۆژی ١٩ی ئووتی ١٩٧٩ بە فەتوایەکی خومەینی، بەرپرسو ئەندامانی حیزبە کوردیەکان سزای مردنیان بۆ دەرچوو[٢]. هەرچەندە ئامارێکی بڕواپێکراو لە بەر دەستدا نیە، بەڵام بە پێی هەندێک سەرچاوە، لە پرۆسەی لەناو بردنی حیزبە کوردیەکاندا، نزیک بە ١٠ هەزار کەس کوژران کە ١٢٠٠ کەسیان زیندانی سیاسی بوونو لە سێدارە دران[٣]. دوای ڕاگەیاندنی سیاسەتی توندوتیژانەی خومەینی، بەردەوام هێرش دەکرایە سەر دەفتەری حیزبو ڕێکخراوەکان لە سەرانسەری ئێران، ڕۆژنامەکان رادەگیران، دەرگای زانکۆکان دادەخراو هاوکات گرتن، زیندانیکردنو لەسێدارەدانی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە ئەندامانی ئۆپۆزیسیۆنی کۆماری ئیسلامی لێکەوتەوە. ئەو سیاسەتە توندوتیژانەی کە خومەینی بەڕێوەی دەبردو بە کۆمەڵێک گوتاری تۆقێنەری وەکوو "دوژمنانی خەڵک"،"دوژمنانی ئیسلام"و "دوژمنانی ئاسایشی نەتەوەیی" وزەی پێدەدرا، بووە هۆی دروستبوونی هەندێک دامەزراوەی وەکوو کۆمیتەکانی شۆڕش، گرووپەکانی حیزبوڵلایی، سوپای پاسدارانو ڕێکخراوی بەسیج[٤]. ئەو دامەزراوانە کە لە لایەن دەوڵەتەوە بە مەبەستی سەقامگیرکردنی دۆخی وڵات پشتیوانیان لێ دەکرا، کەڵکیان لە هەموو جۆرە کەرستەو

[1] Khomeiny, « si nous avions agi de façon révolutionnaire… », *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *op. cit.*, pp. 281-284.
[2] Khomeiny, « discours dans le conseil des experts », *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *op. cit.*, p. 298.
[3] Steven R. WARD, *Immortal: A Military History of Iran and its Armed Forces*. 2009. pp.231–233.
[4] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne*, *op. cit*, p. 140.

ئامرازێکی توندوتیژی وەردەگرتو زۆربەی جار بە شێوەی کوێرکوێرانە خەڵکیان دەکردە ئامانج. شێوازە جۆراوجۆرەکانی سەرکوتی نارازیان تا ئەمڕۆش هەر بەردەوامەو لایەنگرە توندڕەوەکانی خومەینی کە ئەمڕۆ بە بناژووخواز دەناسرێن، تا ئێستاش بە شێوەی کوێرکوێرانە خەڵکانێکی ناسازگار لەگەڵ ئایدۆلۆژی خۆیان دەکەنە ئامانج (بڕوانە بەشی سێهەم). لە ١٧ی ئووتی ١٩٧٩ـەوە کە خومەینی گوتارە توندەکەی پێشکەش کرد، هەتا ٣ی مارسی ١٩٨١ کە پارڵمان دەستی بە گفتوگۆ لە سەر یاسای حیزبەکان کرد، ژمارەیەکی زۆر لە حیزبو ڕێکخراوو ڕۆژنامە قەدەغە کران. ڕۆژی ٩ی جولای ١٩٨١، یاسای حیزبەکان لە لایەن پارلمانەوە پەسند کرا، بەڵام یاساکە بە ڕێساو پرەنسیپەکانی ئایدۆلۆژیای گرووپی دەسەڵاتدار چوارچێوەدار کرابوو. ئەو یاسایە چەندین بڕگەی تێدا هەن کە ئاسانکاری بۆ قەدەغە کردنی حیزبو ڕێکخراوەکان دەکەن. بە پێی یاساکە، هەر حیزبێک بیهەوێ دابمەزرێ یان بیهەوێ لە ئێران درێژە بە کارو چالاکی‌یەکانی بدا، دەبێ پەیڕەوی لە ١٠ مەرجی بنەڕەتی بکا. مەرجەکان بە جۆرێکن کە تەنیا لایەنگرانی کۆماری ئیسلامی دەتوانن کاروچالاکیی حیزبی بکەنو هیچ جۆرە حیزبو ڕێکخراوێکی چەپو ڕاستو سێکۆلار ناتوانن بوونیان هەبێ[1]. جێبەجێ کردنی ئەو یاسایە تا ئێستا لە نارِوونی دایە، چونکە زۆرێک لە حیزبو ڕێکخراوەکان بە بێ گوێدان بەو یاسایە لە لایەن حکوومەتەوە ڕێیان پێدەدرێ یان ڕێگرییان لێدەکرێ کارو چالاکی بکەن.

کاتێک ڕکابەرە سیاسی‌یەکانی خومەینی لەناو بران، هەبوونی حیزبی کۆماری ئیسلامی چیتر پێویست نەبوو، چونکە هیچ حیزبو لایەنێکی ئەوتۆ نەمابوو کە بتوانێ لە بەرامبەر حیزبی دەسەڵاتداردا رابوەستێ. هەر بۆیە بیر لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو حیزبە کرایەوە. بە گوێرەی ئەو نامەیەی لە لایەن خامەنەیی‌و ڕەفسەنجانی‌یەوە بۆ خومەینی نێردراوە، ئەو دوو کەسە پێیانوایە کە "ئامانجەکان وەدیهاتوونو کۆماری ئیسلامی بە سەرکەوتوویی دامەزراوەو حیزبو لایەنەکانی دیکە یان لەناو براون یان پەراوێز خراون، بۆیە چیتر پێویست بە هەبوونی

[1] مادەکانی ١٠، ١٥، ١٧و ٢٦ی دەستووری بنەڕەتیی ئێران

حیزبی کۆماری ئیسلامی ناکا[1]". چالاکی‌یەکانی ئەو حیزبە لە ١ی ژوئەنی ١٩٨٧دا بە شێوەی ڕەسمی ڕاگیرانو بەرپرسانو ئەندامانی حیزبەکەش بەسەر چەندین ڕێکخراوو دامەزراوەی‌تردا دابەش بوون. هەرچەندە حیزبی کۆماری ئیسلامی وەکوو ڕێکخراوێک چالاکی‌یەکانی ڕاگرت، بەڵام حیزبوڵڵا وەکوو دامەزراوەیەک هەروا بوونی هەیەو دەیانو سەدان حیزبو ڕێکخراوو بزووتنەوە هەن کە هەرچەندە ناوی جۆراوجۆریان هەیە بەڵام خۆیان بە حیزبوڵڵایی دەزانن‌و درێژەدەری ڕێگاو ڕێبازی خومەینین. ئەمڕۆ، لقەکانی حیزبوڵڵا نەک هەر لە ئێران، بەڵکوو لە چەندین وڵاتی دیکەش بوونیان هەیە کە یان سەر بە کۆماری ئیسلامین یان هەمان ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی پەرە پێدەدەن.

١-٢. دوخی ئێستای حیزب لە ئێران : فرە حیزبی یان باڵبەندی؟

هەرچەندە لە ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکاندا هەندێک حیزبو ڕێکخراو کارو چالاکی دەکەن، بەڵام لە کردەوەدا، ئەوە حکوومەتو گرووپی دەسەلاتدارن کە ڕێگەیانداوە ئەو حیزبو ڕێکخراوانە بوونیان هەبیءو هەر حکوومەتیشە کە مەرجەکانی مانەوەیان بۆ دیاری دەکا[2]. لە ڕێژیمێکی دێمۆکراتدا، فرەڕەنگی لە فرە حیزبی گرنگترە، واتە گرنگ نیە چەند حیزب لە پرۆسەی سیاسیدا بەشدارن، بەڵکوو گرنگ ئەویە تا چ ڕادەیەک حیزبەکان جیاوازییان لەگەڵ یەکتر هەیە. ژینگەی سیاسی ئێران لەگەڵ کولتووری دێمۆکراسی لە سەر بنەمای فرەڕەنگی نامۆیە، لەبەر ئەوەی جیاوازی نێوان لایەنە سیاسی‌یەکان لە سەر بنەمای فرەڕەنگی نی‌یە، بەڵکوو لەسەر بنەمای جۆری ڕوانینیانە لە ئیسلام یان لە ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیی کۆماری ئیسلامی. ژمارەیەکی زۆر حیزبو لایەن هاتونەتە کایەوە کە زۆربەیان کۆپی یەکترنو لێک جیاکردنەوەیان زۆر دژوارە[3].

[1] Khomeiny, L'acceptation de la dissolution du parti La république islamique, *Sahifeyeh* Imam, Livre XX, *op. cit.*, p. 275-276.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires, op. cit.*, p. 178.
[3] COVILLE Thierry, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, p. 101.

هەر بۆیە زۆر جار لە جیاتی حیزب، بە باڵ ناویان دەهێنرێ. لایەنە ڕاستەکان ڕیشەیان لە ڕوانینی خومەینیستی[١] شیعەگەری دایە کە پێیانوایە دەبێ دەوڵەت بە تەواوی بچێتە ژێر حوکمی یاساو ڕێسا ئایینی‌یەکان. هەروەها پێیانوایە، دەبێ سیستەمی سیاسی زیاتر لە هەر فاکتەرێکی دیکە پشت بە فاکتەری ئایینی ببەستێ. ئەو لایەنانە وەکوو "بناژووخوازەکان" دەناسرێن. لایەنە چەپەکانیش کە وەکوو "میانەڕەوەکان" یان "گۆڕانخوزەکان" دەناسرێن، پێداگری لە سەر جێبەجێ‌کردنی دەستووری بنەڕەتیی ئێران بە مەبەستی باشتربوونی ژیانی سیاسی‌و ئابووری هاوڵاتییان دەکەنەوە. میانەڕەوەکان زیاتر لە لایەن چینی نێوەڕاست، چینی خوارەوە، هەندێک کەسایەتی‌و لایەنی مەزهەبی نێو پێکهاتەی سیاسی‌و هەروەها توێژی فەرمانبەری چینی نێوەڕاستەوە پشتیوانیان لێدەکرێ[٢]. هەر دوو باڵ کە لە ژمارەیەکی زۆر حیزبو ڕێکخراو پێکهاتوون بە توندی بەرگری لە کۆماری ئیسلامی دەکەنو لە بەرامبەر ئەو بەشە لە ئۆپۆزیسیۆنی دەرەوەی وڵات کە خوازیاری گۆڕانکاریی بنەڕەتین، هاوهەڵوێستن. هیچ حیزبو ڕێکخراوێک لە نێوخۆی ئێران بوونی نیە کە بتوانێ دژایەتی ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ بکا.

بناژووخوازەکان : لایەنە بناژووخوازەکان یان پارێزکارەکان بە ژمارەیەک لە حیزبو بزووتنەوەو ڕێکخراوی سیاسی دەگوترێ کە یەکێک لە دوو باڵە سەرەکی‌یەکەی سیستەمی سیاسی ئێران لە دوای شۆڕشی ١٩٧٩ـەوە پێک دێنن. چەمکی بناژووخواز یان پارێزکار ئاماژەیەکە بۆ ئەو حیزبو ڕێکخراوانە کە شوێنکەوتووی وەلی فەقیهنو بەرگری لە پرەنسیپە ئایدۆلۆژی‌یەکانی کۆماری ئیسلامی دەکەن[٣]. باڵی بناژووخواز لایەنگری دەوڵەتێکی بە تەواوی ئیسلامین کە لە لایەن خومەینیەوە پێناسە کراوەو دژی پلۆڕاڵیزمو فرەحیزبی‌و دێمۆکراسین، لە بەر ئەوەی پێیانوایە کە سەروەری تەنیا هی خودایە نەک هی خەڵک، کە

---

[١] شێوە ڕوانینی خومەینی لە شیعەگەری

[2] Hossein ASAYESH (dir.), “ Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review”, *Journal of Politics and Law*, Vol. 4, No. 1, March 2011, Faculty of Human Ecology, University Putra Malaysia, , pp. 221-222.

[3] Firouzeh NAHAVANDI, *Iran*, *op. cit.*, p. 70.

ئەویش تەنیا لە لایەن وەلی فەقیهەوە نوێنەرایەتی دەکرێ. ئەندامانو لایەنگرانی گرووپە بناژووخوازەکان بە شێوەی خۆرسک لە چەشنی پۆلیسی ئەخلاق لە نێو کۆمەڵگادا هەڵسوکەوت دەکەنو هێرش دەکەنە سەر هەر کەسو لایەنێک کە لەگەڵ روانینی ئایدۆلۆژیکی ئەوان سازگار نەبێ. زۆربەی دامەزراوە ئایینی‌یەکانو دامەزراوە دەوڵەتیە هەڵنەبژێردراوەکان لە کۆنترۆڵی باڵی بناژووخواز دان. دەسەڵاتیان زۆر لە دامەزراوە خەڵکیو هەڵبژێردراوەکان زیاترەو تەنانەت ئەوانن دیاری دەکەن کە کێ دەبێ لە لایەن خەڵکەوە هەڵبژێردرێ. بناژووخوزەکان لە نێو خۆیاندا بە سەر چەندین دەستەدا دابەش دەبن، بەڵام بە گشتی، لە سێ دەستەی سەرەکی پێکهاتوون : یەکەم دەستە، بناژووخوازە پڕاگماتیکەکانن کە هەوڵ دەدەن لە ڕێگای کۆنترۆڵی دانیشتووان، ئابووری ئێران بەرەو پێش ببەن. دووهەم دەستە، بناژووخوازە نەریتی‌یەکانن کە لایەنگری کۆنترۆڵی ئابووریو کۆنترۆڵی دانیشتوانی ئێرانن. سێهەم دەستەش، بناژووخوازە توندڕەوەکانن کە دژی هەموو جۆرە ئازادیو کرانەوەیەکی ئابووریو سیاسینو لایەنگری ئەوەن کە دەبێ دەسەڵاتی خەڵکو دامەزراوە خەڵکی‌یەکان سنووردار بکرێن[1]. بناژووخوزەکان بە گشتی، هەموو جۆرە سیاسەتو ڕێگاو ڕێکارێک دەگرنە بەر بۆ ئەوەی لە دێمۆکراسی دوور بکەونەوەو پێش بە هەر جۆرە بانگەشەیەک بۆ سێکۆلاریزم بگرن. هەر چەشنە ئازادی‌یەک بۆ باڵی بناژووخواز وەکوو مەترسی سەیر دەکرێ، چونکە لە سەر ئەو بڕوایەن کە دەوڵەتی یاسا، ئازادی ڕادەربڕین، ئازادی بیرو ئەندێشە، ئازادی رۆژنامەوانیو هەروەها پلۆڕاڵیزمو فرەڕەنگی دژایەتی لەگەڵ کۆمەڵگای موسوڵمانان هەیە[2].

میانەڕەوەکان یان گۆڕانخوازەکان : ئەو باڵە زۆر گرێدراوی ناوی محەممەد خاتەمی سەرکۆماری پێشووی ئێران (١٩٩٧ هەتا ٢٠٠٥)و بزووتنەوەی ٢ی جۆزەردانە. بزووتنەوەی *دوم خرادد* یان دووی جۆزەردان (٢٣ی مەی ١٩٩٧) ئاماژەیەکە بۆ دەیان حیزبو لایەنی سیاسی کە خوازیاری هەندێک گۆڕانکاری لە ئێرانن. ناوی بزووتنەوەی ٢ی جۆزەردانو چەمکی

[1] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l'Iran*, *op. cit.*, pp. 68-70.
[2] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne*, *op. cit.*, p. 181.

گۆڕانخوازی لە هەڵبژاردنەکانی سەرکۆماری لە ٢ی جۆزەردانی ١٩٩٧ـەوە هاتە کایەوە، کاتێک ژمارەیەکی زۆر لە کەسایەتی‌و لایەنەکانی نێو ئێران‌و تەنانەت دەرەوەی ئێرانیش پشتیوانیان لەو بەرنامانە کرد کە محەممەد خاتەمی وەکوو بەربژێری سەرکۆماری بۆ گۆڕانکاری لە ئێراندا بانگەشەی بۆ دەکردن. ئایدۆلۆژیای خاتەمی‌و بزووتنەوەی ٢ی جۆزەردان "دیمۆکراسی ئیسلامی" بوو[1]. دوای ئەوەی بزووتنەوەکە لە هەڵبژاردنەکانی ١٩٩٧دا سەرکەوتنی وەدەستهێناو خاتەمی بووە سەرکۆماری ئێران، لە ساڵی ٢٠٠٠دا بزووتنەوەکە توانی زۆرینەی کورسی‌یەکانی پاڕلمانیش مسۆگەر بکاو لە ساڵی ٢٠٠٢دا بۆ یەکەمجار توانی کورسی‌یەکانی شۆڕای شاری تارانیش وەدەست بێنێ. بەو شێوەیە گۆڕانخوازەکان هەموو جومگەکانی دەسەڵاتی خەڵکیان بە دەنگی خەڵک کۆنترۆڵ کرد. هەرچەندە سەرکۆمارو پاڕلمان بە دەنگی خەڵک هەڵبژێردران، بەڵام لە کردەوەدا هیچکامیان دەسەڵاتی ئەوەیان نەبوو گۆڕانکاریی بنەڕەتی دروست بکەن، چونکە هەم سەرکۆمارو هەم پاڕلمان بە بێ گرنگی‌دان بە دەنگی خەڵک، لە ژێر کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی دانو گۆڕانکاری لە دەستوور تەنیا لە دەسەڵاتی ڕێبەر دایە. سەعید حەجاریان، لە تێئۆریسیەنەکانی بزووتنەوەی ٢ی جۆزەردان، ساڵی ٢٠٠٣ ڕایگەیاند، "بزووتنەوەی گۆڕانخوازی مرد، بژی بزووتنەوەی گۆڕانخوازی"[2] (ئەو ڕستەیە، ئیلهامی لەو ڕستە بەناوبانگە فەڕانسیە وەرگرتووە کە دەڵێ "پاشا مرد، بژی پاشا"، واتا پاشا لە دوو جەستەی فیزیکی‌و رووحی پێکهاتووە، جەستەی فیزیکی مرد بەڵام جەستەی رووحی کە ڕێگاو ڕێبازەکەیەتی، هەر زیندووە.). هەندێک لە شارەزایانی سیاسی پێیانوایە کە گۆڕانخوازی لە ئێران بوو بە قوربانیی سەرکەوتنەکەی لە هەڵبژاردن. کۆنترۆڵی دەسەڵاتەکانی یاسادانانو جێبەجێ‌کردن لە لایەن بزووتنەوەی گۆڕانخوازی، ئەو زەینی‌یەتەی لە لای زۆرێک لە هاوڵاتییانی ئێران دروستکرد کە گۆڕانخوازەکانیش بەشێکن

[1] BBC News, « Test de sondage pour les réformistes iraniens », < news.bbc.co.uk >, 10 février 2000, consulté 02/05/2019.
[2] Majid MOHAMMADI, « il y a des années que le « Reformisme » est mort, C'est ça! », *Radio Farda*, <www.radiofarda.com>, 26 octobre 2017, consulté le 02/05/2019.

لەو سیستەمەو لە بەڕێوەبردنی وڵات جیاوازی‌یەکی ئەوتۆیان لەگەڵ بناژووخوازەکان نیە[1]. زۆرینەی کەسایەتی‌یە گۆڕانخوازەکان یان میانەڕەوەکان، وەکوو محەممەد خاتەمی، میر حوسێن مووسەوی، حەسەن رووحانی، رۆڵی سەرەکییان لە بە مەزهەبیکردنی رۆخساری کۆمەڵگاو گونجاندنی سیاسەتو رێکارە زۆرەملێیەکانی بە ئایدۆلۆژیکردنی وڵاتدا هەبووە[2].

سیستەمی حیزبی لە رێژیمە ئۆتۆریتەرەکاندا دەتوانێ لە سەر کاغەز یان بە رواڵەت وەکوو تاکحیزبی لە رێژیمە تۆتالیتەرەکان بێ، بەڵام لە واقیعدا لێک جیاوازن[3]. سیستەمی حیزبی لە ئێرانی دوای ساڵی ١٩٧٩، سیستەمێکی چەند حیزبی بەو چەشنە نیە کە لە دێمۆکراسی‌دا هەیە، هەر بۆیە ئەوەی لە ئێران هەیە، مۆدێلێکی تایبەتە لە باڵبەندی یان باڵباڵێن، لەبەر ئەوەی هەمووی ئەو حیزبو لایەنە سەرکییانەی ئێران کە لە پرۆسەی سیاسیدا بەشدارن، سەر بە یەک هێڵن، ئەویش ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیی کۆماری ئیسلامی‌یە. ژمارەیەکی زۆر لە رێبەرانی ئەو لایەنانە، هەم بناژووخوازو هەم میانەڕەو تا ئێستاش خۆیان بە درێژەدەری رێبازی خومەینی دەزانن‌و بەشێکیان هەروا خۆیان بە حیزبوڵڵایی دەزانن. واتە یەک ئایدۆلۆژیای سەرەکی کە بەسەر چەندین حیزبو لایەن دا دابەش بووە، بەشێکیان توندڕەوو بەشێکیان میانەڕەو کە لە ئەنجامدا یەک ئامانجی سەرەکییان هەیە. جگە لە دوو باڵی بناژووخوازو میانەڕەو کە لە ژمارەیەکی زۆر حیزبو لایەن پێکهاتوون، هیچ حیزبو لایەنێکیتر لە دەرەوەی ئەو دوو باڵەو بە بێ رەزامەندیی لایەنە دەسەڵاتدارەکانی ئەو دوو باڵە، رێگە بە دامەزرانی نادرێ یان دوای ماوەیەک پێش بە کاروچالاکی‌یەکانی دەگیرێ. جگە لە باڵبەندی، بابەتێکیتر کە شایانی

---

[1] Gunes Murat TEZCUR, « Les réformateurs musulmans en Iran et en Turquie: le paradoxe de la modération », *Presses de l'Université du Texas*, 2010, p. 140.

[2] JAGENEAU Dimitri et DADESTAN Mehdi, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne*. Paris, L'Harmattan, 2008, p. 152.

[3] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op.cit.*, p. 160.

باسە ئەوەیە کە بە لانیکەمەوە، هێڵێکی خزمایەتی لە نێوان بەرپرسانی سیاسیی ئێراندا هەیە، هەر لە وەلی فەقیهەوە بگرە تا دەگاتە کارمەندێکی ئاسایی[١].

١-٣. کۆمەڵگای مەدەنی لە ئێران

گەشەی سیاسیو پشتیوانی لە کۆمەڵگای مەدەنی بۆ یەکەمجار لە لایەن محەممەد خاتەمی‌یەوە لە میانەی هەڵبژاردنەکانی سەرکۆماری ساڵی **١٩٩٧** بە فەرمی بانگەشەی بۆ کرا[٢]. حکوومەتی خاتەمی هەوڵیدا هەلێک بڕەخسێنێ بۆ گەشەی سیاسیو ئابووری لە ئێران. دروشمەکانی خاتەمی زیاتر ئەوانە بوون : بەشداری زیاتری هاوڵاتیان لە حکوومەتدا، فراوانکردنی ئازدی ڕۆژنامەوانیو پشتیوانی لە ڕێکخراوە ناحکوومی‌یەکان بە مەبەستی بچووککردنەوەی بازنەی دەسەڵاتەکانی حکوومەتو ڕێگەدان بە کاری کۆمەڵایەتیو سیاسیی هاوڵاتییانو ئەکتەرە ناحکوومی‌یەکان. هەرچەندە حکوومەتی خاتەمی هەندێک ئاسانکاری بۆ بڵاوکراوەو ڕۆژنامەکان کرد، بازنەی کۆنترۆڵی دەوڵەتی بچووکتر کردەوە، لایەنە سیاسی‌یەکانی نێو ئێران کەمێک بازنەی ئازادی‌یەکانیان گەورەتر بوویەوەو لە هەندێک بواردا ڕەخنەیان لە دەسەڵات دەگرت، بەڵام ئەوانە هیچییان ئێرانیان بەرەو گەشەی سیاسی نەبرد، چونکە دەستوورو یاساو ڕێساکانی ئێران زیاتر لەوەی لە خزمەت گەشەی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتیو ئازادیی هاوڵاتییاندا بن، لە خزمەت پیرۆز کردنی دەسەڵاتی دەوڵەتو دامەزراوە ئایینی‌یەکانو وەلی فەقیهـ دان.

کۆمەڵگای مەدەنی لە ئێران، ئەکتەرێکی پەراوێزخراو یان باشترە بڵێین پەکخراوە، لەبەر ئەوەی دەوڵەت هەوڵ دەدا بە پاڵپشتی‌یەکانی لەو ڕێکخراوەو دامەزراوانەی کە لایەنگری

---

[1] BBC Persian (www.bbc.com/persian), Radio Zamaneh (www.radiozamaneh.com), www.dialogt.de

[2] Hamid MAFI, « Projet inachevé de la société civile iranienne », *Lamp of Liberty*, www.cheragheazadi.org>, 15 mars 2012, consulté le 15/05/2015.

لە دەوڵەت دەکەن یان لە لایەن خۆیەوە دامەزراون، ڕۆڵی کۆمەڵگای مەدەنی کەم بکاتەوە. لە لایەک، قەدەغە کردن، سنووردار کردنو دەستبەسەر کردنی چالاکانی ڕێکخراوە ناحکوومی‌یەکانو لە لایەکی دیکەوە، دروستکردنی ڕێکخراوی مەدەنی سەر بە دەوڵەتو ڕێکخستنەوەی دووبارەی هەندێک ڕێکخراوی مەدەنی بەو جۆرە کە خۆی دەیهەوێ، نیشانەری ئەوەیە کە کۆمەڵگای مەدەنی لە ئێران چوارچێوەدار کراوەو لە زۆر بواردا وەکوو کەرستەیەک بەکار دەهێنرێ. واتە بەشێکی کۆمەڵگای مەدەنی لە جیاتی ئەوەی بڵندگۆی توێژەکانی کۆمەڵگا بێو رووی لە دەوڵەت بێ، بە پێچەوانەوە، بڵندگۆی دەوڵەتە روو لە توێژەکانی کۆمەڵگا. یەکێک لەو سیاسەتانە کە دەوڵەت لە بەرامبەر سەندیکاکاندا پەیڕەوی لێدەکا، سنووردار کردنیانە لە چوارچێوەیەکی جوگرافی بچووکدا، بۆ ئەوەی لە هێزو کاریگەری‌یان کەم بێتەوە. بۆ ئەو مەبەستە، سەندیکاکان ڕۆڵی سەرتاسەری یان نیشتمانیان لێ ئەستێندراوەتەوە، چونکە ئیتر هیچ پەیوەندی‌یەک لە نێوان لقەکانی سەندیکا لە پارێزگا جیاوازەکاندا نەماوەو هەر پارێزگایەک دەبێ سەندیکای تایبەت بەخۆی هەبێو ناوەکەشی لانیکەم کەمێک جیاواز بێ. بۆ نموونە سەندیکامی مامۆستایانی تاران لە بواری ڕێکخستنەوە، هیچ پەیوەندی‌یەکی بە سەندیکای مامۆستایانی ئیسفەهانەوە نەماوەو ڕێکخستنەکەی تەنیا لە چوارچێوەی سنووری خۆیەتی[١]. ئەگەری ئەوە هەیە لە داهاتوودا لەوەش زیاتر سنووردار بکرێنو چوارچێوەی چالاکی‌یەکانیان لە سنووری پارێزگاوە ببێ بە سنووری شار. سەندیکای ڕۆژنامەوانانی ئێرانی، ناوەندی شارۆمەندیی ژنان، سەندیکای مامۆستایانی ئێرانو سەندیکای کرێکارانی کۆمپانیای یەکەی لێخوڕینی ئۆتۆبوس، لە گرنگترین سەندیکاکانی ئێرانن کە بازنەی چالاکی‌یەکانیان لە سەانسەری‌یەوە سنووردار کراوە بۆ پارێزگاکان. دوای خۆپێشاندانەکانی ساڵی ٢٠٠٩ لە دژی ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی سەرکۆماری لە ئێران، بەشێکی زۆر لە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بەرەوڕووی سەرکوتێکی زۆر بوویەوەو بە شێوەیەکی پلاندار لە لایەن حکوومەتەوە خرایە

---

[1] Fereshteh Ghazi, « Les organisations de la société civile iraniennes au cours de l'année précédente », *BBC Persian*, < www.bbc.com/persian >, 05 avril 2017, consulté 15/05/2019.

پەراوێزەوە. ئەو ڕێکخراوانەی کە ڕێگەیان پێدراوە کاروچالاکی بکەن، ئەوانەن کە لە لایەن حکوومەتەوە سنووریان بۆ دیاریکراوەو لەو چوارچێوەدا کار دەکەن کە حکوومەت بۆی دیای کردوون[١].

١-٤. "ئێران : زیندانی ڕۆژنامەوانان"

بە پێی دوایین ریزبەندی جیهانیی ئازادیی ڕۆژنامەوانی کە ساڵی ٢٠١٩ لە لایەن ڕێکخراوی پەیامنێرانی بێ سنوورەوە بڵاو کراوەتەوە، لە نێوان ١٨٠ وڵاتی جیهان، ئێران لە پلەی ١٧٠یەمی ئازادیی ڕۆژنامەوانی دایە[٢]. گرتنی ڕۆژنامەوانان بە تۆمەتەکانی وەکوو : پروپاگەندا لە دژی دەوڵەت، هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی، بڵاوکردنەوەی درۆ، سووکایەتی، هاوکاریی دوژمنانی ئێران، سیخوڕیو تۆمەتگەلیتر، وایکردووە لە لایەن ڕێکخراوە جیهانییەکانی مافی مرۆڤەوە، ئێران وەکوو زیندانی ڕۆژنامەوانان بناسرێ. هەرچەندە بە پێی مادەی ٢٤ی دەستووری ئێران، ڕۆژنامەو مێدیا ئازادن لە دەربڕینو هیچ کەسو لایەنێک نابێ لەو بارەوە وەکوو تاوانبار لێپرسینەوەی لێ بکرێ، بەڵام لە کردەوەدا، دەوڵەتی ئێران خۆی ئەو مادە دەستوورییە پێشێل دەکا. ساڵانە ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە ڕۆژنامەوانانو مێدیاکاران کە لە چوارچێوەی مادەی ٢٤ی دەستووردا کارو چالاکی دەکەن، دەستگیر دەکرێنو کاری ڕۆژنامەوانیان لێ قەدەغە دەکرێ. یاسای ڕۆژنامەوانی پەسندکراوی ساڵی ١٩٨٦ (پێداچوونەوەی ٢٠٠٩) ڕێگە بە حکوومەت دەدا کە کۆنتڕۆڵێکی توندی لەسەر کاری

[1] Fereshteh Ghazi. *Ibid.*

[2] Reporters sans frontières, « Classement mondial de la liberté de la presse 2019 », <www.rsf.org>, consulté le 15/05/2019.

ڕۆژنامەوانی هەبێ. بە پێی مادەکانی ٦٠٩و ٦٩٨ی یاسای سزادانی ئێران، ڕەخنە گرتن لە وەلی فەقیهو بەرپرسانی باڵای ئێران، سزای لێدانی ٧٤ قامچی هەیە[١].

بە گوتەی ڕێکخراوی پەیامنێرانی بێسنوور، حکوومەتی ئێران لە جێبەجێکردنی سزای "نامرۆڤانەو سەدە ناوەڕاستی" وەکوو قامچی لێدان لەسەر ڕۆژنامەوانان بەردەوامە[٢]. لە ئێران ٢ لە سەر ٣ی زیندانییەکان لە ڕۆژنامەوانان پێکهاتووە[٣]. لە لایەک سانسۆڕی حکوومەتو لە لایەکیش خۆسانسۆڕ کردن وایکردووە کە بۆاری ڕۆژنامەگەری کە لە جیهاندا وەکوو دەسەڵاتی چوارەم ناسراوە، لە ئێران ڕۆڵی پێویست نەگێڕێو کاریگەرییەکی زۆر بەهێزی لە سەر کۆمەڵگاو لەسەر دەسەڵات نەبێ. لە ماوەی دەسەڵاتی خاتەمیدا، بواری ڕۆژنامەوانی لە چاو پێشووتر گەیشتە ئاستی هەرە بەرز، بەڵام نووسینو بڵاوکردنەوەی بابەت سەبارەت بە کوشتنە زنجیرەییەکان[٤] لە ررۆژنامەو مێدیاکاندا، بووە هۆی ئەوەیکە لە ژێر فەرمانی ڕاستەوخۆی ڕێبەری کۆماری ئیسلامیدا، دەسەڵاتی دادوری ڕێگەی پێ بدرێ دەستێوەردانی زیاتر لە بواری ڕۆژنامەگەریدا بکا. هەر بۆیە لە ساڵانی ڕابردوو، سەدان ڕۆژنامەوان ئەشکەنجەو زیندانی کراون[٥]. بە گوتەی ڕێکخراوی پەیامنێرانی بێ سنوور، سوپای پاسدارانو دەزگای زانیاری سوپای پاسداران، ڕۆڵی سەرەکییان لە دۆخی مێدیاو ڕۆژنامەکان لە ئێراندا هەبووە[٦].

---

[1] Simin NOURI, « Les droits humains en Iran », *Où va l'Iran ?*, *op. cit.*, pp. 184-185.

[2] Narges TAVASOLIAN, « L'Iran et liberté de la presse », *BBC Persian*, , <www.bbc.com/persian>, 04 mai 2017, consulté le 15/05/2019.

[3] Reporters sans frontières, *op. cit.*

[٤] قەتڵە زنجیرەییەکان لە نێوان ساڵەکانی ١٩٨٨هەتا ١٩٩٨، بریتییە لە زنجیرەیەک ئۆپەراسیۆن کە زیاتر لە ٨٠ کەسایەتیو نوخبەی سیاسیو نووسەرو بیرمەندی لە ئێرانو لە دەرەوە بە شێوەی نەهێنیو نادیار کردە ئامانج. بڕوانە بەشی سێهەم : قەتڵە زنجیرەییەکان.

[5] Rizgar BAHARI, « La situation de la presse dans l'une des grandes prisons des journalistes du monde », *Iran international*, <www.iranintl.com>, 03 mai 2019, consulté le 15/05/2019.

[6] Reporters sans frontières, *op. cit.*

٢. "دەوڵەتی رانتی"و "ئابووریی تالانکردن"

لە نێوان ئۆتۆریتاریزم‌و سەرچاوە سروشتی‌یەکانی هەر وڵاتێکدا، پەیوەندی‌یەکی بەهێز هەیە کە پێی دەگوترێ "بەڵای سەرچاوە سروشتی‌یەکان"[1]، مۆدێلێک لە گەشەی ئابووری لەسەر بنەمای دەرهێنانی سەرچاوە سروشتی‌یەکان، کە کاریگەریی کۆمەڵایەتی، ژینگەیی، دارایی‌و دامەزراوەیی نەرێنی هەیە. ئەو دەوڵەتانەی کە ئابووری‌یەکەیان لەسەر ئەو مۆدێلە دامەزراوە، پێیان دەگوترێ "دەوڵەتی رانتی" کە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٩٧٠ لە لایەن حوسێن مەهدەوی‌یەوە پێناسە کراوە. "دەوڵەتی رانتی"، دەوڵەتێکە کە بەشێکی گرنگ لە بودجەی وڵاتەکەی، لە سەرچاوەی دەرەکی وەکوو سەرچاوە سروشتی‌یەکان دابین دەکا[2]. ئەو سەرچاوە سروشتییانەی داهات، وا لە حکوومەت دەکەن کە دۆخی ئێستای بپارێزی، چونکە پێویستی بە گەشە کردنی بیرۆکراسی‌یەکی دارایی نی‌یە. لە کاتی بەرزبوونەوەی سامانە سروشتی‌یەکانی وەکوو نەوت‌و گاز، دەوڵەتی رانتی هەوڵ دەدا بە کڕینی رەوایی، ئۆتۆریتاریزم جێگیر بکا. بودجەی ئەو جۆرە دەوڵەتە جێگیر نیەو پەیوەستە بە بەرزی‌و نزمی نرخی سەرچاوە سروشتی‌یەکانەوە. هەروەها، دەوڵەتی رانتی گیرۆدەی نەخۆشی‌یەکی ئابووری‌یە بە ناوی "نەخۆشی هۆڵەندی" یان "سەندرۆمی هۆڵەندی"، وەکوو دیاردەیەک کە لەودا، ئاستی دەرهێنانی سەرچاوە سروشتی‌یەکانو دابەزین‌و گەشە نەکردنی پیشەسازی پەیوەندییان پێکەوە هەیە[3]. چەمکەکە بۆ ئەو وڵاتانە بە کار دێ کە پشت بە داهاتی سەرچاوە سروشتی‌یەکان بە تایبەت نەوت‌و گاز دەبەستن. لەو دیاردەیەدا، داهاتی سەرچاوە سروشتی‌یەکان دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی نرخی پارەی وڵات. ئەوەش رێگە لە رکابەریی نێوان سێکتەرەکانی دیکە بە تایبەت پیشەسازی دەگرێ، چونکە کاتێک دەوڵەت تەنیا گرنگی بە سێکتەری وەکوو نەوت‌و گاز دەداو داهاتێکی

[1] G. LUCIANI, « Rente pétrolière, crise fiscale de l'Etat et démocratisation », G. Salamé, *démocraties sans démocrates ?*, Paris: Fayard, 1994, p. 199-228.

[2] Mohammad HACHEMAOUI, « La rente entrave-t-elle vraiment la démocratie ? Réexamen critique des théories de « l'Etat rentier » de la « malédiction des ressources » », *Revue française de science politique*, Vol. 62, no. 2, 2012, p. 207-230.

[3] Mohammad HACHEMAOUI, *Ibid.*

زۆرو کەمخەرجی دەست دەکەوێ، گرنگی بە سێکتەرەکانی دیکە نادا. هەر بۆیەش سێکتەرەکانی دیکە بە تایبەت پیشەسازی، کشتوکاڵ، زانستو بەرهەمهێنان، پەراوێز دەخرێنو لە ئەنجامدا پەکیان دەکەوێو دەبەسترێنەوە بە سێکتەری نەوتو گاز، کە لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی پاسیڤبوونی کۆمەڵگا بە تایبەت لە بواری زانستی‌یەوە. هەروەها، قازانجی سەرچاوە سروشتی‌یەکان دەوڵەت هان دەدا کە هەرچی زیاتر بە دوای ئەو داهاتەوە بێ تا داهاتی دیکە[1]. بە پێچەوانەوە، لەو وڵاتانەی کە پشت بە سەرچاوە سروشتی‌یەکان نابەستن، هەر سێکتەرێک بەشێک لە داهاتی وڵات دابین دەکاو بە تەواوی سەربەخۆ نیە. گەشە کردنی هەر سێکتەرێک پەیوەستە بە سێکتەرەکانی دیکەوە. ئەوەش وا دەکا وڵات لە هەموو بوارەکاندا گەشە بکا. بۆ نموونە بواری بەرهەمهێنان پێویستی بە بواری وەکوو کشتوکاڵە، کشتوکاڵیش پێویستی بە بواری پیشەسازی‌یە، پیشەسازیش پێویستی بە بواری زانستی‌یەو لە ئەنجامدا هەمووشیان پێویستییان بە هێزی مرۆیی هەیە. ئەوەش دەبێتە هۆی دروستبوونی کۆمەڵگایەکی چالاک.

جگە لە کێشەی ئابووری، حکوومەتێک کە پشت بە سەرچاوە سروشتی‌یەکان دەبەستێ، پێویستی بە پارەی خەڵک نامێنێو سەربەخۆ دەبێو داهاتەکەی خەرجی کڕینی ڕەوایی‌و ئاسایشی ناوخۆیی دەکا. لە ڕێگەی ئەو داهاتە زۆرەوە، حکوومەت لە لایەکەوە، هاوڵاتییان بە پارە گوێڕایەڵی خۆی دەکاو پێویستی بە پارەی هاوڵاتیان نیە، لە لایەکیتریش، هەر بەو پارەیە نارازییان سەرکوت دەکا. بە پێچەوانەوە، لە وڵاتێک کە حکوومەت لە جیاتی سەرچاوە سروشتی‌یەکان، پشت بەماڵیاتو پارەی هاوڵاتییان دەبەستێ، دەبێ گوێڕایەڵی هاوڵاتیان بێو خواستی هاوڵاتییان جێبەجێ بکاو لە کاوروباری حکومەتدا بەشدارییان پێ بکا. بیرۆکەی ماڵیات لە بەرامبەر بەشداری دەگەڕێتەوە بۆ دەستەواژەی "*no taxation without representation*" (واتە : "بە بێ بەشداری لە حکوومەت، ماڵیات نادەین". ئەو دروشمە هی ئەو کاتەیە کە ئەمریکا لە ژێر دەسەڵاتی بریتانیا بوو. ئەمریکی‌یەکان ئەو

[1] Mohammad HACHEMAOUI, *Ibid.*

کاتە بڕیاریاندا کە تاوەکوو لە کاروباری سیاسیدا بەشدار نەبن، ماڵیات بە بڕیتانیا نەدەن. لە ئەنجامدا داواکەیان لە لایەن بڕیتانییەکانەوە پەسند کرا.). دەوڵەتی رانتی سەربەخۆییەکی بەهێزی دارایی هەیەو هەوڵ دەدا هاوڵاتییانی لە سیاسەت دوور بخاتەوەو سەربەخۆیی سیاسی مسۆگەر بکا. حیزبەو رێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی کە وەکوو پێداویستییە سەرەکییەکانی دێمۆکراسین، خۆیان لە بەرامبەر چەشنێک لە مشتەریگەری دەبیننەوە کە رێگرە لە رێکخستنی کۆمەڵانی خەڵکو وشیار کردنەوەی کۆمەڵگاو سەربەخۆ بوونیان[1]. داهاتی سەرچاوە سروشتییەکان فاکتەرێکی سەرەکیی بەردەوامی رێژیمە ئۆتۆریتەرەکانە. لە دەوڵەتی رانتی دا، کۆبوونەوەی داهاتو پارەو سامانی وڵات لە دەستی چەند کەسێک دایەو خەرجکردنەوەی بە مەبەستی سیاسیو کەسیی، چەشنێک لە مشتەریگەری دێنێتە کایەوە. دەوڵەتێک کە سامانو خزمەتگوزارییەکانی بە بێ بەرامبەر پێشکەش بە هاوڵاتییانی دەکا، پێویستی بە رەوایەکی دێمۆکراتیک نییە. خواستی خەڵک بۆ دێمۆکراسی لەو وڵاتانە زۆر لاوازە. تەنانەت گرووپو لایەنەکانی ئۆپۆزیسیۆنیش خەبات بۆ ئەوە ناکەن کە نۆرمە دێمۆکراتیکەکان جێگیر بکەنو ببنە هۆی بەشداری زیاتری خەڵک لە سیاسەتدا، بەڵکوو ئەوانیش بە دوای بەشی خۆیان لە داهاتو سامانی وڵات دان. کێشەی داراییو ئابووری لەو جۆررە وڵاتانەدا دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی خواست بۆ دێمۆکراسی، لەبەر ئەوەی بەرنامەو پلانی بەخشینی سامانو پارەی وڵات بە هاوڵاتییان کێشەی تێدەکەوێو ئەوەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی ناڕەزایەتییە گشتییەکان[2].

---

[1] *Ibid*

[2] . LUCIANI, *op. cit.*

٢-١. ئابووری‌یەک لە بەرژەوەندی چەند لایەنێک

ئێران وڵاتێکی نەوتی‌یە کە دووهەم یەدەگی گازو چوارەم یەدەگی نەوتی جیهانی هەیە[1]. ئابووریی ئێران بە توندی پشتی بە داهاتی نەوتو گاز بەستووە. لە لایەک، نرخی ناجێگیری نەوت لە بازاڕە جیهانی‌یەکانو لە لایەکی دیکەشەوە، گەمارۆ ئابووری‌یەکانی کۆمەڵگای نێونەتەوەیی‌و ئەمریکا لە دوای ساڵی ١٩٧٩ـەوە، سێکتەرەکانی ئابووری ئێرانی ناجێگیر کردووە. بۆ دەور لێدانەوەی گەمارۆ ئابووری‌یەکان، ژمارەیەکی زۆر کۆمپانیا کە لە لایەن حکوومەتی ئێرانەوە پشتیوانی داراییان لێدەکرا، بە ناوی جۆراوجۆرەوە هاتنە نێو بازاڕە جیهانی‌یەکانەوە، بە تایبەت لە بواری نەوتو تێکنۆلۆژیاوە. بەرز بوونەوەی ژمارەی ئەو کۆمپانیایانە، زۆر جار بە بێ تۆمار کردنیان لە ناو ئێران یان بە ناوی هەندێک بازرگانی نەهێنی‌و نادیارەوە، بووە هۆی بەرز بوونەوەی گەندەڵی لە نێو دەسەڵاتو دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکاندا، بە چەشنێک کە، نە تەنیا سنوورەکانی نێوان کەرتی گشتی‌و کەرتی تایبەت بە ئاسانی دیار نی‌یە، بەڵکوو هەندێک لایەنی ئابووری نادیار هەن کە نە لە کەرتی گشتی دان نە لە کەرتی تایبەت. ئەو لایەنانە سەر بە هەندێک دەستەو کەسایەتی سیاسی نێو دەسەڵاتنو نەتەنیا بە سەر ئابووری وڵاتدا زاڵن، بەڵکوو بە خەرجکردنەوەی ئەو سامانە گشتییانەی وڵات، بە سەر مەیدانی سیاسیشدا زاڵن، ئەوەش لە ڕێگەی ئەو ناوەندو دامەزراوانەی سەر بە وەلی فەقیهن.

دەستەواژەی "سەربەخۆیی ئابووری" لە نێو زۆربەی گوتارەکانی خومەینی‌و کاربەدەستە باڵاکانی ئێراندا بوونی هەیە. مادەی ٤٣، بڕگەی ٢٨ی دەستووری بنەڕەتیی ئێران جەخت لەوە دەکاتەوە کە دەبێ ڕێگە لە زاڵبوونی ئابووری دەرەکی بە سەر ئابووری ئێراندا

[1] BSI Economics, « Les perspectives économiques en Iran », *Les Echos*, < www.lesechos.fr>, 05 mars 2018, consulté le 19 mai 2019.

بگیرێ. لە ئێران، جگە لە کەرتی گشتی‌و کەرتی تایبەت، کەرتێکی دیکەش بوونی هەیە بە ناوی کەرتی سنفی.

مادەی ٤٤ی دەستوور : "سیستەمی ئابووری کۆماری ئیسلامی لە سێ کەرتی گشتی، سنفی‌و تایبەت بە پلانێکی وردو دروست پێکهاتووە.

- کەرتی گشتی پێکهاتووە لە پیشەسازیی گشتی، پیشەسازی دایک، بازرگانی دەرەکی، کانگا گەورەکان، بانکداری، بیمە، دابینکردنی وزە، بەنداوو تۆڕە گەورەکانی گەیاندنی ئاو، رادیۆو تەلەڤزیۆن، پۆستەو تێلێگڕافەو تەلەیفوون، فڕۆکە، کەشتیوانی، ڕێگاو ڕێگای ئاسن‌و شتی دیکەی لەو بابەتەیە کە بە شێوەی خاوەندرێتی گشتی لە دەستی دەوڵەت دایە.
- کەرتی سنفی پێکهاتووە لە دامەزراوە سنفی‌یەکانی بەرهەم‌و دابەشکردن کە لە شارو گوندەکان بە پێی ڕێسا ئیسلامی‌یەکان پێک دێ.
- کەرتی تایبەت پێکهاتووە لەو بەشە لە کشتوکاڵ، ئاژەڵداری، پیشەسازی، بازرگانی‌و خزمەتگوزاری کە تەواوکەری چالاکی‌یەکانی ئابووری دەوڵەتی‌و سنفی‌یە.

[...]."

ئامارێکی ڕاست‌و دروست سەبارەت بە سیستەمی ئابووری ئێران لەبەر دەست دا نی‌یە، بە لاّم بە گوتەی شارەزایانی ئابووری، زیاتر لە ٨٠ لە سەدی ئابووری ئێران سەر بە کەرتی گشتی‌یە، تەنانەت لە نێو کەرتی تایبەتیشدا جێ پێی کەرتی گشتی دیارە[1]. بازنەی کەرتی گشتی ڕۆژ بە ڕۆژ گەورەتر دەبێتەوەو بازنەی کەرتی تایبەت ڕۆژبەرۆژ بچووکتر دەبێتەوە، لەبەر ئەوەی سەرچاوە مرۆیی‌یەکانی کەرتی تایبەت بە هۆی ئەو مووچە کەمەی کە دەستیان دەکەوێ ناچارن ڕوو لە کەرتی گشتی بکەن. بە گوتەی شارەزایانی ئابووری، هەر کەسێک کە بتوانێ بچێتە نێو کەرتی گشتی‌یەوەو، پلەکانی گەیشتن بە سەرەوە تێپەڕ دەکاو هەندێک

[1] Vahid SHAGHAGHI SHAHRI est le doctorant en économie avec orientation en économie industrielle de l'Université *Tarbiat Modares* de Téhéran. Il avait plusieurs postes dans les différents organes gouvernementaux.

پوانو مافی تایبەت وەدەست دێنێ کە ڕێگای گەیشتن بە پۆستە حکوومی‌یەکانی بۆ ئاسان دەکا[1]. مووچەی کەرتی تایبەت کەمەو کارەکانی جێگیر نین، چونکە بە گشتی، کەرتی تایبەت لە ئێران زۆر لاوازە[2]. پشت بەستنی ئابووریی ئێران بە نەوتو داهاتەوەکەی وایکردووە کە کەرتی تایبەت پەراوێز بخرێ. حکوومەتی ئێران پێویستی بەو داهاتە نیە کە لە چالاکی‌یە ئابووری‌یەکانی کەرتی تایبەت دەستی دەکەوێ.

هەر لە دوای شۆڕشی ١٩٧٩ـەوە بە تایبەت دوای شەڕی نێوان ئێرانو عێراق، ناوەندە ئایینیو نیزامی‌یەکان بە دروستکردنی ژمارەیەک بانکی ناحکوومی، هاتنە نێو سیستەمی بانکی وڵاتەوە. هەندێک لەو بانکە ناحکوومی‌یانە بە مەبەستی دەور لێدانەوەو راکردن لە گەمارۆکانی ئەمریکاو نەتەوە یەکگرتووەکانو یەکیەتیی ئەورووپا، لە لایەن حکوومەتەوە دروستکران. بانکەکانی دیکەش، یان لە لایەن دامەزراوەو ناوەندە ئایینی‌یەکانەوە دروستکران، یان لە لایەن ئۆرگانە نیزامی‌یەکانی سەر بە سوپای پاسداران، کە هەوردووکیان لە ژێر کۆنترۆڵی وەلی فەقیهن، ئەوەش بە دوو هۆکار: یەکەم، بۆ نوێکردنەوەو بە سیستەمکردنی ئەو داهاتەی کە لە خێرو خێراتو مزگەوتەکانو شوێنە ئایینی‌یەکانی دیکەی وەکوو ئیمامزادەو پەرستگاکان کۆ دەکرێتەوەو هەروەها بە مەبەستی سیاسیو بۆ کڕینی رەوایی بۆ کۆماری ئیسلامیو ناردنە دەرەوەی شۆڕش، لە لایەن دامەزراوەو ناوەندەکانی سەر بە وەلی فەقیهەوە لە ناوەوەو دەرەوەی ئێران خەرج دەکرێتەوە. دووهەم هۆکاری دروستکردنی ئەو بانکانە، بۆ خۆ دزینەوەو خۆ شاردنەوە لە هەر جۆرە کۆنترۆڵێکی ناوخۆییو دەرەکی هاتوچۆی پارەیە، بۆ ئەوەی ئاسانتر لە بواری ماڵی‌یەوە پشتیوانی لایەنە ناوخۆییو دەرەکی‌یەکان بکرێ ، بە تایبەت گرووپە توندڕەوەکانی دەرەوەی ئێران (بە گوتەی چاودێرانی سیاسیو ئابووری، ساڵانە بڕی ٨ میلیارد دۆلار لە لایەن ئێرانەوە بۆ پاڵپشتیکردنی لایەنە دەرەکی‌یەکانی سەر بە کۆماری

[1] وەحید شەقاقی شەهری، شارەزای ئابووریو مامۆستای زانکۆی □□□□□ □□□□.

[2] Eghtesad Online, « L'économie est dominée par le secteur public », < www.eghtesadonline.com >, 12 novembre 2017, consulté le 13/01/2019.

ئیسلامی دەنێردرێتە دەرەوە[1]). بە گوتەی مستەفا پوورمحەممەدی وەزیری پێشووی دادی ئێران، "٥٠ میلیۆن ژمارەی بانکی بێ ناونیشان لە ئێران بوونیان هەیە [...]". ئەو ژمارەیە دەتوانێ سیستەمی بانکی ئێران تێک بدا[2].

لیستی بانکەکانی ئێرانو بەستراوەییان[3]

بانک	ژمارەی کۆمەڵگە	ژمارەی لق	بەستراوەیی
ملی	٣٣٢٥	٢٦	حکوومەت
سپە	١٧٥٤	٤	حکوومەت
پست بانک	٤٠٦	١	حکوومەت
کشاورزی	١٩٢٨	٧	حکوومەت
توسعە صادرات	٤٠	٥	حکوومەت
توسعەو معدن	٦٢	٨	حکوومەت
توسعەو تعاون	٤٦٦	٤	حکوومەت
مسکن	١٢٨١	٢٦	حکوومەت
رفاە کارگران	١٠٣٥	٣	حکوومەت
اقتصاد نوین	٢٦٢	١٢	
پارسیان	٣٤٨	١٧	کۆمپانیاکانی بەرهەمهێنانی ئۆتۆمبێل بە هاوبەشی لەگەڵ حکوومەتو دامەزراوەیەکی سەر بە ڕێبەری کۆماری ئیسلامی
کارآفرین	١٠٦	٧	دامەزراوەیەکی سەر بە ڕێبەری کۆماری ئیسلامی

[1] Mohammad AMIN, « De l’inextricable contradiction entre politique et économie en Iran », *Où va l’Iran ?*, *op. cit*, pp. 126-128.
[2] Mohammad AMIN, « De l’inextricable contradiction entre politique et économie en Iran », *Où va l’Iran ?*, *op. cit*, p. 138.
[3] Mohammad AMIN, *Ibid.*, pp. 139-141.

سامان	١٤٢	٩	
پاسارگاد	٣٢٧	٦٨	بە هاوبەشی لەگەڵ سوۆای پاسداران
سرمایە	١٥٣	٤	
سینا	٢٤٢	٣	دامەزراوی هەژاران سەر بەر ڕێبەری کۆماری ئیسلامی
شهر	٢٦١	١٤	شارەوانی تاران
روز	٩١	١٣	دامەزراوەی شەهید
خاورمیانە	١٣	٥	
انصار	٦٢٦	٩	سوپای پاسداران
صادرات	٢٧٠٦	١٠	بە هاوبەشی لەگەڵ سوپای پاسداران
ملت	١٥٩٢	١٦	بە هاوبەشی لەگەڵ دامەزراوەیەکی سەر بە ڕێبەری کۆماری ئیسلامی
گردشگری	٨٧	٤	باڵی سەر بە ئەحمەدینەژاد
قوامین	٧٢١	٦	هێزی ئاسایش
تجارت	٢٠٩٦	٢١	سوپای پاسداران بە هاوبەشی لەگەڵ زیارەتگای ئیمام ڕەزا، کە هەردوویان سەر بە ڕێبەری کۆماری ئیسلامین
ایران زمین	٣٥٦	٥	
آینده	١٦٥		
Iran-Venezuela Bi National Bank			
حکمت	١٢٨	٢	ئەرتەش
مهر اقتصاد	٨٠٠		بەسیج
رسالت	٢٨٢		بە هاوبەشی نێوان کۆمپانیای فڕۆکەوانی ماهانو سوپای پاسداران

سنوورەکانی نێوان کەرتی گشتیو کەرتی تایبەت روون نین، لەبەر ئەوەی هەندێک دیاردەی تایبەت لە سیستەمی ئابووری ئێراندا بوونیان هەیە. یەکێک لەو دیاردانە بەناوی "خصولتی"(واتە نیوە گشتیو نیوە تایبەت)، بریتییە لەو کۆمپانیا دوو رەهەندییانە کە کاتێک سوودمەند بوون، خۆیان بە کەرتی تایبەت دەزانن‌و کاتێکیش زەرەرمەند بوون ، خۆیان دەخزێننە نێو کەرتی گشتی[1]. لەو سالانەی دواییدا، کۆمپانیا "خصولتی"یەکان تەنیا ئەوانە نین کە سەر بە دامەزراوە دەوڵەتییەکانن، بەڵکوو کۆمەڵێکی دیکەش هەن کە حکوومەت چاودێری بە سەریانەوە نییە وەکوو دامەزراوەی هەژاران، زیارەتگای ئیمام رەزا، ناوەندی جێبەجێ‌کردنی فەرمانی ئیمام‌و هەندێک دامەزراوەی سەر بە سوپای پاسداران. دیاردەیەکی دیکەی سیستەمی ئابووریی ئێران، هەبوونی ژمارەیکی زۆر دامەزراوەیە بە ناوی *شبە دولتی* ("شێوە دەوڵەتی") کە نە سەر بە کەرتی گشتین نە سەر بە کەرتی تایبەت‌و حکوومەت هیچ جۆرە کۆنترۆڵێکی بە سەریانەوە نیە. ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو کۆمپانیایانە لە گەڵ ئەوەشدا کە داهاتێکی زۆریان هەیە، بە ئاسانی خۆیان لە ماڵیاتدان بە حکوومەت بدزنەوە. وعەلی تەیب نیا، وەزیری ئابووری پێشووی ئێران لە وتوێژێکدا رەخنە لە زیاد بوونی دامەزراوە "شێوە دەوڵەت"یەکان دەگرێ‌و رایدەگەیەنێ کە ئەگەر تاکوو دوێنێ دوو کەرتی گشتیو تایبەت لە ئێران بوونیان هەبووە، ئێستا جگە لەو دوو کەرتە، کەرتی "شێوە دەوڵەتی"یش بوونی هەیە کە لە ژێر چاودێریی دەوڵەت دانیە[2].

٢-٢. دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان، "ئابووری تاڵانکردن"

پێناسەیەکی دەستووریو یاسایی بۆ دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان لە ئێران بوونی نییە، بەڵام بە پێی گوتەی بەرپرسان‌و شارەزایانی ئابووریی ئێران، بریتین لە دامەزراوەو رێکخراوو

[1] Siavash NOROUZI, « Les pseudo-étatiques puissants et incontrôlables dans l'économie iranienne », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 04 août 2017, consulté le 12/01/2019.
[2] Siavash NOROUZI, *Ibid.*

ناوەندگەلێک کە نە سەر بە کەرتی گشتین نە سەر بە کەرتی تایبەت. ئەو دامەزراوانەن کە هیچ زانیاری‌یەکی ئەوتۆ لە کاروچالاکی‌یەکانیان لەبەر دەستدا نیەو لە هەر سێ دەسەڵاتەکەی یاسادانان، جێبەجێ‌کردن‌و دادوەری بەهێزترن‌و تەنیا لە بەرامبەر ڕێبەری کۆماری ئیسلامیدا بەرپرسن[1]. دوای ئەوەی لە ساڵی ٢٠١٤دا یاسایەک لە پارلمان دەرچوو بۆ ئەوەی دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان سەرمایەو داهاتی خۆیان رابگەیەنن، دەیان هەزار لەو دامەزراوانە شناسایی کران. ئەو دامەزراوانە بە گشتی بە سەر شەش دەستەدا دابەش دەبن : دامەزراوەی گشتی، دامەزراوەی نیزامی، دامەزراوەی خێرخوازی، زیارەتگاکان، ناوەندەکانی خانەنشینی‌و هەروەها دامەزراوەکانی شۆڕشی ئیسلامی[2]. زۆرێک لەو دامەزراوانە کە لە چەشنی ڕێکخراوگەلی ناحکوومی یان سەر بە دامەزراوەکانی شۆڕشن، خاوەن داهات‌و سامانێکی زۆرن‌و پەیوەندی‌یەکی بەهێزی سیاسی‌و ئابورییان هەیە. دامەزراوە شێوە دەوڵەتی‌یەکان بوونە بە ئەکتەرێکی ئابووری زۆر بەهێزتر لە حکوومەت. ژمارەیەکی زۆر پڕۆژەی پەیمانکاری، بازاڕی بورس، بانک‌و کۆمپانیا هەن کە حکوومەت هیچ جۆرە چاودێری‌یەکی بە سەر ڕێژەی داهاتیانەوە نی‌یە.

کەرتی تایبەت بە کردەوە چووەتە ژێر دەستی دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان‌و ئەو دامەزراوانەی سەر بە سوپای پاسداران یان ڕێبەری کۆماری ئیسلامین. زۆرێک لەو کۆمپانیایانەی خۆیان وەکوو کەرتی تایبەت دەناسێنن، سەر بە سوپای پاسدارانن کە بە کەڵک وەرگرتن لە پشتیوانی دارایی دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یەکان، پشکەکانی کەرتی گشتی‌و دامەزراوە حکوومی‌یەکان دەکڕنەوە. بۆ نموونە، ساڵی ٢٠٠٩، کۆمپانیایەکی سەر بە سوپای پاسداران، نیوەی پشکەکانی کۆمپانیای پەیوەندی‌یەکانی ئێران (*شرکت مخابرات*)ی کڕی‌یەوە[3]. هەروەها، بەشێکی گەورە لە چالاکی‌یە ئابووری‌یەکان لە لایەن هەندێک دامەزراوەی وەکوو زیارەتگای ئیمام ڕەزا (آستان قدس رضوی)و ئەو دامەزراوانەی سەر بە باڵی

[1] Siavash NOROUZI, *Ibid*.
[2] Hamshahri Online, « l'activité d'enregistrement des pseudo-tactiques est devenue illégale », <www.hamshahrionline.ir>, 23 octobre 2016, consulté le 12/01/2019.
[3] Siavash NOROUZI, « Les pseudo-étatiques puissants et incontrôlables dans l'économie iranienne », *op. cit.*

بناژووخوازن، دەستی بەسەردا گیراوە. ئەو دامەزراوانە، یان لە پێدانی مالیات بە حکوومەت بەخشراون، یان بە هۆی ئەو پەیوەندی‌یە بەهێزەی لە نێو دەسەلاتدا هەیانە، بە ئەنقەست مالیات نادەن. یەکێکی دیکە لەو دامەزراوانە، دامەزراوەی هەژاران (*بنیاد مستضعفان*)ـە کە نە لە کەرتی گشتی دایە نە لە کەرتی تایبەت. ئەو دامەزراوەیە سالی **١٩٧٩** بە مەبەستی دەست بەسەردا گرتنی ملکو سامانی بنەمالەی پەهلەوی‌و کەسانی دیکەی سەر بە ڕێژیمی پاشایەتی‌و دانەوەی ئەو سامانە بە خەلکی هەژار، لە لایەن خومەینیەوە دامەزراوە، کە ئەورۆکە لە **٢٠٠** هەتا **٣٥٠** کۆمپانیای بازرگانی پێکهاتووەو هەمووشیان لە پێدانی مالیات بە حکوومەت بەخشراون. ئەوەیکە داهاتی ئەو دامەزراوە پڕ داهاتە دەدرێتە خەلکی هەژار یان نا، هیچ زانیاری‌یەکی ئەوتۆ لەبەر دەستدا نیەو جگە لە ڕێبەری کۆماری ئیسلامیش لە بەرامبەر هیچ کەسو لایەنێکیتری حکوومی‌و ناحکوومی بەرپرسیار نیە[1].

لە ئەنجامدا، دەتوانین سیستەمی ئابووری ئێران بە شێوەی خوارەوە وێنا بکەین :

[1] Arash AZARMEY, « Fondation Mostazafan du début jusqu'à présent », *BBC Persian* <www.bbc.com/persian>, 20 décembre 2017, consulté le 12/01/2019.

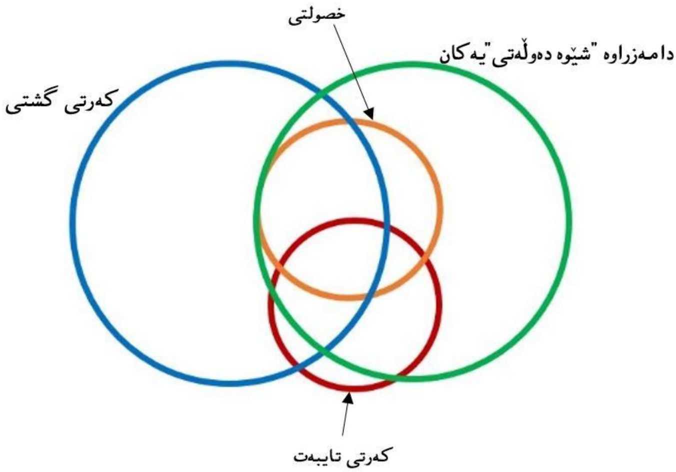

بە پێی توێژینەوەی ناوەندی لێکۆڵینەوەکان بۆ ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست (FEMO)، پرۆسەیەکی زاڵبوونی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی بە سەر ئابووریی ئێران لە ئارا دایە، ئەویش بە دروستکردنی ١٤ جەمسەری دارایی، پیشەسازیو بازرگانی کە پێکهاتووە لە سێکتەرە ستراتیژی‌یەکانی وەکوو نەوت، پێترۆشیمی، کانگا، بەرهەمهێنانی ئۆتۆمبێل، بیناسازی، ڕێگاوبان، سەدسازی، پەیوەندی‌یەکان، بیمەو بانکداری (بڕوانە لیستەی خوارەوە)[1].

١- ناوەندی جێبەجێ کردنی فەرمانی ئیمام
٢- دامەزراوەی هەژاران
٣- زیارەتگای ئیمام ڕەزا
٤- دامەزراوەی شەهیدان

[1] Mohammad AMIN, « Une économie sous l’emprise du Guide suprême : Iran : une théocratie englobant 14 empires économiques », *FEMO*, Paris, mise à jour décembre 2016, p. 10.

٥- کۆمیتەی یارمەتی
٦- سوپای پاسداران
٧- بارەگای *خاتم الأنبیاء* سەر بە سوپای پاسداران
٨- ڕێکخراوی بەسیج
٩- دامەزراوەی سەرمایەگوزاری *غدیر* سەر بە وەزارەتی بەرگری
١٠- ڕێکخراوی ئاسایشی کۆمەڵایەتیی هێزە چەکدارەکان
١١- دامەزراوەی *خاتم الأوصیاء* سەر بە وەزارەتی بەرگری
١٢- ناوەندی سەرەکیی هێزە چەکدارەکان
١٣- هێزەکانی ئاسایش — ناجا
١٤- هێزە وشکانی‌یەکان

دەستێوەردانی لایەنە ئایینیو نیزامیو سیاسی‌یەکانی سەر بە وەلی فەقیهـ لە کاروباری ئابووری، دەست بردنیان بۆ سامانی گشتی وڵاتو بەکار هێنانی بۆ مەبەستی تایبەتیو ئامانجی کەسیی، نیشانەی کەرستەیی بوونی سیستەمی دادوەری وڵاتە، چونکە دەسەڵاتی دادوەریی ئێران خۆی بەشێکە لە تۆڕی وەلی فەقیهـ. ئیبڕاهیم ڕەئیسی، سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەریی ئێران، تا ساڵی ٢٠١٩، سەرۆکی دامەزراوەی زیارەتگای ئیمام ڕەزا بوو کە یەکێکە لە دامەزراوە هەرە دەوڵەمەندەکانی "شێوە دەوڵەتی". دوای ئاشکرا بوونی هەندێک بەڵگە، دەرکەوتووە کە سادق لاریجانی سەرۆکی پێشووی دەسەڵاتی دادوەری کە وەکوو کەسێکی دەوڵەمەند ناسراوە، خاوەن ٦٣ ژمارە بانکی بە بڕی ٣١٢ میلیۆن دۆلارە (کۆی پارەی نێو ژمارە بانکی‌یەکان نزیکەی ٢٠ میلیارد دۆلاڕە)[1]. بە پێی ئەو بەڵگانە، نزیک بە ٢٣٠ ژمارەی بانکی کە زۆربەیان دادوەرن، ئاڵوگۆڕی پارەیان لەگەڵ ٦٣ ژمارە بانکی‌یەکەی سادق لاریجانی کردووە. بوارەکانی گەندەڵی لە ئێران جۆراوجۆرن، وەکوو : کڕینو فرۆشتنی زەویو زار، هەناردەو هاوردە کردن، فرۆشی نەوت، وەرگرتنی قەرزی دەوڵەتی، کڕینو دەستبەسەرداگرتنی پشکەکانی دامەزراوەو کۆمپانیا حکوومی‌یەکانو کۆمەڵێک بواری دیکە

[1] Solmaz IKDER, « Un rapport des comptes personnels et anonymes de Sadegh Laridjani », *Iran global*, <www.iranglobal.info>, 19 mars 2019, consulté le 20 mai 2019.

لە بەرژەوەندی دامەزراوەکانی سەر بە وەلی فەقیهو سوپای پاسداران لە دەرەوەی پرۆسە یاسایی‌یەکان.

❊❊❊

لە ڕژێمە ئۆتۆریتەرەکاندا، ئازادیو پلۆڕالیزم سنووردارن، ئایدۆلۆژیای حیزبی دەسەڵاتدار یان حکوومەت بە سەر تەواوی کۆمەڵگادا ناسەپێندرێ[1]. سەبارەت بە ئێران، ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی کە تایبەتمەندی‌یەکی ڕژێمە تۆتالیتەرەکانە لەگەڵ شێوەیەکی زۆر لاواز لە پلۆڕالیزم کە دەکرێ ناوی بنێین باڵبەندی، بوونیان هەیە. هەر بۆیە ژوان لەنز پێیوایە کە پلۆڕالیزم لەگەڵ ئەوەشدا کە تایبەتمەندیی ئۆتۆریتاریزمە، بەڵام جۆرێک لەو پلۆڕالیزمە دوای لەناوبردنی ڕکەبەرە سیاسی‌یەکانی لایەنی دەسەڵاتدار، لە هەندێک لە ڕژێمە تۆتالیتەرەکانیشدا بوونی هەیە. لە ڕژێمی سیاسی ئێراندا، پلۆڕالیزم تەنیا بۆ لایەنەکانی نزیک لە دەسەڵات ڕێگەی پێدراوە نەک هەموو حیزبو لایەنەکان[2]. بە وردبوونەوە لە ناوەرۆکی کۆماری ئیسلامی ئێران، دەردەکەوێ کە قەبووڵکردنی سیستەمی چەندحیزبی‌و فرەڕەنگی لە لایەن دەوڵەتەوە ئەستەمە، چونکە بە پێی ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیی (ویلایەتی فەقیه)، "تەنیا یەک حیزب، ئەویش حیزبی خودا" هەیە کە وەلی فەقیه ڕێبەرایەتیی دەکا. ئەو ڕوانگە ئایدۆلۆژی‌یە لە لایەن دەوڵەتەوە بە کردەوە جێبەجێ کراوە. پلۆڕالیزمو فرەحیزبی‌و فرەڕەنگی تەنیا ئەو لایەنانە دەگرێتە خۆ کە لە سەر یەک هێڵی ئایدۆلۆژین. ئەو لایەنانە زۆر جار بە ئاسانی لێک جیا ناکرێنەوە، چونکە هەر کامیان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە باشتر ڕێگاو ڕێبازی خومەینی درێژە

---

[1] « Lectures », *Pôle Sud*, Vol. 26, no. 1, 2007, pp. 91-107.
[2] Ergun ÖZBUDUN, *Ibid.*, pp. 3-4

پێدەدەن. هیچ هێزێک، ڕێکخراوێک یان مێدیایەکی ئۆپۆزیسیۆن لە دەرەوەی ئەو دوو باڵە لە نێوخۆی ئێران بوونی نییە.

لە بواری ئابووریدا، چەشنێک لە تالآنکردنی سامانی گشتی لە لایەن گرووپی دەسەڵاتدارو دامەزراوە ئایینیەکانەوە دەبینرێ کە هەموویان سەر بە وەلی فەقیهن. لەگەڵ ئەوەشدا کە سیستەمی ئابووریی ئێران سیستەمێکی دەوڵەتییەو زیاتر لە ٨٠ لە سەدی ئابووری ئێران لە ژێر دەسەڵاتی کەرتی گشتی دایە، بەڵام دامەزراوەو لایەنی بەهێزی ئابووریو سیاسی هاوتەریب هەن کە نە تەنیا لە کەرتی گشتی بەهێزترن، بەڵکوو خۆ لە دانیماڵیات بە حکوومەتیش دەبوێرنو حکوومەتیش زانیارییەکی ئەوتۆی لە سەر کاروچالاکیو داهاتی ئەو دامەزراوانە نییە. داهاتی ئەو دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی"یانە لە لایەن ڕیبەری کۆماری ئیسلامیو دامەزراوە ئایینیو نیزامییەکانەوە بۆ مەبەستی سیاسیو پەرەپێدانی ئایدۆلۆژیاو هەناردەکردنی شۆڕش بۆ دەرەوەی سنوورەکان خەرج دەکرێتەوە. سەرۆکی بەهێزو ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی، دوو لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکانن کە لە بەشی دووهەمدا شیکردنەوەی وردی لە سەر دەکرێ.

بەشی سێهەم

تایبەتمەندی‌یەکانی تۆتالیتاریزم لە رێژیمی سیاسیی ئێراندا

ژوان لەنز لە کتێبەکەیدا (تۆتالیتاریزمو ئۆتۆریتاریزم[1])، بەو ئەنجامە گەیشتووە کە سێ تایبەتمەندیی سەرەکی هەن، کە رێژیمێکی تۆتالیتەر لە رێژیمە نادێمۆکراتەکانی دیکە جیا دەکەنەوە، ئەویش بریتین لە ئایدۆلۆژیا، تاک‌حیزبیو سەرۆکێکی بەهێز، بەڵام بۆ ئەوەی رێژیمێک وەکوو تۆتالیتەر ئەژمار بکرێ، دەبێ هەر سێ تایبەتمەندی‌یەکە پێکەوە لەنێو رێژیمەکەدا بوونیان هەبێ، لەبەر ئەوەی هەر کام لەو سێ تایبەتمەندییانە بە جیا لە رێژیمی دیکەی نادێمۆکراتدا بوونیان هەیە. هانا ئارێنت پێیوایە کە رێژیمی تۆتالیتەر، هەموو نەریتە سیاسیو یاساییو کۆمەڵایەتی‌یەکان لەناو دەباو دامەزراوەی نوێ دروست دەکاتەوەو سیاسەتێکی دەرەکی بۆ زاڵبوون بە سەر جیهاندا دەگرێتە بەر. رێژیمی تۆتالیتەر هەوڵدەدا لە رێگەی "هێنانە کایەی دادوەری لە جیهاندا، " رەوایی بە خۆی ببەخشێ[2]. ئارێنت پێداگری‌یەکی زۆر لە سەر مۆدێرن بوونی تۆتالیتاریزم دەکاتەوەو پێیوایە کە نابێو ناشێ تۆتالیتاریزم لە گەڵ رێژیمە دیکتاتۆرەکانی پێشوودا تێکەڵ بکرێ. لەو دیاردە نوێیەدا، چینەکانی کۆمەڵگا دەگوازرێنەوە بۆ جەماوەرو هەوڵ دەدرێ هەر جۆرە بەستراوەی‌یەکی سیاسی لە تاکەکان دابماڵدرێو هەموویان لە دەوری ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی کۆ ببنەوە. رێژیمی تۆتالیتەر دەیهەوێ کۆنترۆڵی تەواوی بە سەر ژیانی کەسیی تاکەکانەوە هەبێ. بۆ ئەو مەبەستەش، دەسەڵاتو

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*
[2] Hannah ARENDT, *Les systèmes totalitaires*, *op. cit.*, pp. 203-205.

ڕێگەکانی هێزو زۆرەملێ لە ئەرتەشەوە دەگوازرێتەوە بۆ نێو پۆلیس. بۆ ئارێنت، تۆتالیتاریزم پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ تۆقاندن هەیە[1]. یەکێک لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی تۆتالیتاریزم، هەبوونی ئایدۆلۆژیای دەوڵەتییە کە تۆتالیتاریزم بە شێوەی تیۆریو کردەیی پاساو دەدا. ئایدۆلۆژیا ، رابردووو داهاتوو بۆ لایەنگرانو شوێنکەوتووانی روون دەکاتەوە[2]. لە ڕێژیمی تۆتالیتەردا، سەرۆک هەم کەسێکی پڕوپاگەندایییەو هەم کەسێکی کردەییە، چونکە "هەم دەبێ پەرە بە ترسو تۆقاندن بدا، هەم بە ئایدۆلۆژیا"[3].

کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ دامەزراوە کە هەڵقوڵاوی شیعەگەری دوازدە ئیمامییەو دوو قۆناغی مێژوویی لە خۆ دەگرێ : قۆناغی یەکەم، بە سیاسیکردنی ئیسلام بەر لە شۆڕشی ١٩٧٩، قۆناغی دووهەم، بە ئیسلامیکردنی سیاسەت دوای شۆڕشی ١٩٧٩. قۆناغی دووهەم لە لایەک، ئاوێتەیە لەگەڵ تەیار کردنی جەماوەر لە دەوری ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهو لە لایەکیتریش، لەگەڵ ترسو تۆقاندن، سەرکوتی نارازییانو گوشار بۆ سەر کۆمەڵگا، بە مەبەستی هەبوونی کۆنترۆڵی تەواو بە سەر کۆمەڵگادا. ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ کە لە لایەن وەلی فەقیهەوە نوێنەرایەتی دەکرێ، تەنیا بۆ نێو سنوورەکانی ئێران دانەڕێژراوە، بەڵکوو جیهانگیرەو هەوڵدەدا جیهان بگۆڕێو دادەوریی ئاسمانی لە سەر زەوی جێگیر بکا. بۆ ئەو مەبەستەش هێزێکی ئایدۆلۆژیکی بە ناوی سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی پێکهێندراوە کە جگە لە نێوخۆی ئێران، چالاکییەکانی لە دەرەوەی سنوورەکانی ئێرانیش پەرە پێدەدا. لەو بەشەدا هەوڵدەدرێ تایبەتمەندییەکانی تۆتالیتاریزم لە نێو ڕێژیمی سیاسیی ئێران، بە وردی شیکردنەوەیان بۆ بکرێ.

---

[1] Hannah ARENDT, *Ibid.*, pp. 203-232.
[2] Hannah ARENDT, *Ibid.*, p. 230.
[3] Hannah ARENDT, *Ibid.*, pp. 203-232.

١. ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیه

تۆتالیتاریزم، لە ئایدۆلۆژیا، دەسەڵاتێكی تاكڕەوو تەیاركردنی جەماوەرەوە چەكەرە دەكا. ئایدۆلۆژیا یەكێك لە سێ تایبەتمەندی‌یە سەرەكی‌یەكەی تۆتالیتاریزمە كە پاوانخوازو سەربەخۆیەو بەشێوەی هزری پەرەی پێدراوە. لایەنی دەسەڵاتدار ئایدۆلۆژیا بە مەبەستی پاساودانو ڕەوایی سیاسەتەكانی بەكار دێنێو هەر جۆرە تێپەڕ بوون یان ترازانێك لە سنوورەكانی ئایدۆلۆژیا، وەكوو لادان سەیر دەكرێ. ئایدۆلۆژیا واتایەكی تەواو دەخاتە ڕوو، هەستێك لە بەرچاوەكی‌یەتی[1] مێژوویی‌و لێكدانەوەی واقیعی كۆمەڵایەتی[2]. لایەنی دەسەڵاتدار، بناغەی ڕەوایی‌و سیاسەتی خۆی لە سەر بنەمای تێگەیشتنێكی هۆلیستی لە مرۆڤ‌و لە كۆمەڵگا داناوەو بە بێ مانا كردنەوەو شیكردنەوەی بەردەوامی میراتە ئایدۆلۆژیكیەكەی، سیستەمی تۆتالیتەر ناتوانێ بوونی هەبێ[3]. چوار مێكانیزمی ئایدۆلۆژیكی كە لایەنی دەسەڵاتدار كەڵكیان لێ وەردەگرێ ئەوانەن : ١) بە سیاسی‌كردنی جەماوەر، ٢) دامەزراندنی نوخبەی نوێ، ٣) كۆنترۆڵی ئەو دامەزراوانەی كە لەوانەیە لە داهاتوودا سەربەخۆ بن، وەكوو هێزی نیزامیی وڵات، ٤) كۆنترۆڵی ڕێكخراوەكانی كۆمەڵگەی مەدەنی لە ڕێگەی بەشداریكردنەوە.

پرەنسیپی ویلایەتی فەقیه وەكوو ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیی كۆماری ئیسلامی ئێران، هەڵقوڵاوی بە سیاسی‌كردنی مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامی‌یە كە لە لایەن خومەینی‌یەوەو بە كەڵك وەرگرتن لە شارەزایانی ئایینیی پێش خۆی داڕێژراوەتەوە. ئەو ئایدۆلۆژیایە لە دوای ساڵی ١٩٧٩وە بە تەواوەتی چووەتە نێو دەستووری بنەڕەتیی ئێرانەوە. هەروەها، چوارچێوەی سەرەكیی سیاسەتەكانی دەوڵەت، یاسا، ڕێسا، كۆمەڵگا، تاك‌و هەروەها سیاسەتەكانی دەرەوەی پێكهێناوە.

---

[1] عینیت، objectif

[2] Juan LINZ, Régimes Totalitaires et Autoritaires, *op. cit.*, p. 41.

[3] Juan LINZ, *Ibid.*, p. 49-50.

١-١. لە "بە سیاسیکردنی ئیسلامەوە" هەتا "بە ئیسلامیکردنی سیاسەت"

ئـ. شیعەگەری

شیعە (بە عەرەبی : شوێنکەوتووەکان، هاوڕێیان) یەکێک لە دوو لقە سەرەکی‌یەکەی ئایینی ئیسلامە (سوننەو شیعە) کە لە مێژوودا زیاتر لەوەی لقێکی ئیسلام بێ، وەکوو ڕەوتێکی دژ بە زۆرینەی سوننە دەرکەوتووە، بەڵام وردە وردە خۆی وەکوو لقێکی سەرەکیی ئیسلام نیشان داوە. دووبەرەکیی نێوان شیعەو سوننە دەگەڕێتەوە بۆ یەکەم ڕۆژەکانی دوای کۆچی دوایی پێغەمبەری ئیسلام ، کاتێک بەشێک لە موسوڵمانان وەفاداری خۆیان بۆ تایفەی پێغەمبەر نیشان داو لەگەڵ ئەوە دابوون کە عەلی ئامۆزای پێغەمبەر ببێتە خەلیفەی موسوڵمانان، لە کاتێکدا کە بەشێکی دیکە لە موسوڵمانان ئەبووبەکری هاوڕێی پێغەمبەریان وەکوو خەلیفە دەستنیشان کرد. ململانێی نێوان ئەو دوو بەرەیە تا ئێستاش هەر بەردەوامەو زۆر شەڕی خوێناوی لێ کەوتونەتەوەو تا دێ گەورەتر دەبێتەوە. بە گوێرەی ڕێسای مەزهەبی شیعە، بنەماڵەی پێغەمبەری ئیسلام، ڕەوایی‌یەکی ئاسمانییان هەیەو تەنیا ئەوان دەتوانن جێنشینی ڕاستەقینەی پێغەمبەر بن. شیعەکان وەکوو سوننەکان، بە سەر چەندین لقی دیکەدا دابەش دەبنو هەر لقێک شوێنکەوتووی ژمارەیەکی دیاریکراو لە ئیمامەکانی دوای پێغەمبەرە : شیعەی زەیدی (چوار ئیمام)، شیعەی ئیسماعیلی (حەوت ئیمام)، شیعەی عەلەوی (یازدە ئیمام)، شیعەی دوازدە ئیمامی (دوازدە ئیمام)[1]. شیعەکانی وڵاتانی ئیران، عێراق، لوبنانو وڵاتانی کەنداو، شیعەی دوازدە ئیمامین. بە پێی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی، مەهدی، ئیمامی دوازدەهەم، ماوەیەک دوای لەدایکبوونی، لەبەر چاوان ون بووەو ڕۆژێک دەگەڕێتەوە

[1] Pour les sunnites, l'imam est le desservant d'une mosquée.

بۆ ئەوەی جیهان لە زوڵم رزگار بکا. کەوابوو تا ئەو رۆژەی دووبارە دەگەڕێتەوە، کەس بۆی نیە جێگەی ئەو بگرێتەوە[1]. فەقیهـ یان مەرجەعەکانی شیعە بۆیان هەیە هەتا گەڕانەوەی مەهدی نوێنەرایەتی ئایینی شیعە لە نێو کۆمەڵگادا بکەن، بەڵام بۆیان نیە حکوومەت بکەن، چونکە ئەوان رەوایی ئاسمانی یان خوداییان بۆ حکوومەتکردن پێ نەدراوە. بە دامەزراوەیی کردنەوەی شیعەگەری دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٥٠١، کاتێک شا ئیسماعیلی سەفەوی، خانەدانی سەفەوی دامەزراندو ئایینی شیعەی وەکوو پێناسەی ئایینیی ئیمپڕاتۆری سەفەوی دیاری کرد، بۆ ئەوەی کاریگەری‌یەکانی ئیمپڕاتۆری عوسمانی بەسەر کۆمەڵگای زۆرینە سوننەی ئەوکاتی نیو سنوورەکانی ئیمپڕاتۆر کەم بکاتەوە.

بە گوتەی جاک لاگرۆی، لە دامەزراوە ئایینی‌یەکاندا، هەر لایەنێک هەوڵدەدا روانگەیەکی شەرعیترو دروستتر لەوانیتر، لە خودا پێشان بدا، چونکە هەر کامیان لێکدانەوەی جیاوازی هەیەو چەشنێک لە ململانێ لە نێو هەر دامەزراوەیەکی ئایینی بوونی هەیە[2]. بە پێی پۆلێن بەندی نەریتیی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی، ئایەتوڵڵا لە پلە هەرە بەرزەکانی ئەو ئایینەیە کە بۆی هەیە ببێ بە مەرجەعی تەقلید، واتە لێکدانەوەی تایبەت بە خۆی لە ئایین هەبێ[3]. هەر کام لە مەرجەعەکان بە هۆی شێوەی لێکدانەوەکەیان، کۆمەڵێک شوێنکەوتوویان لە نێو کۆمەڵگادا هەیە. جیاوازیی تێگەیشتنو لێکدانەوەی مەرجەعەکان لە سەر هەندێک بابەت، زۆر جار بووە بە هۆی کێشەو ململانێ لە نێوانیاندا. یەکێک لەو بابەتە گرنگانەی کە بووە بە هۆی کێشە، پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهە کە بەشێک لە مەرجەعەکان پێیانوابوو دژایەتی لەگەڵ بنەماکانی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی هەیە. لەبەر ئەوەی پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهـ رێگە دەدا کە ئیمامی دوازدەهەم جێ نشینی هەبێو حکوومەتیش بکا. تا شۆڕشی ١٩٧٩، زۆرینە یان نزیک بە تەواوی مەرجەعەکان دژایەتی ویلایەتی فەقیهیان دەکرد، بەڵام دوای

---

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, *op. cit.*, pp. 91-95.
[2] Jacques LAGROY, *La vérité dans l'église catholique*, Paris : Belin, pp. 32-48.
[3] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, Ibid.

هاتنە سەر کاری کۆماری ئیسلامی لە ژێر گوشاری دەوڵەت، دەنگی دژبەرانی ویلایەتی فەقیهـ بەرە بەرە کپ کرا. بیرۆکەی ویلایەتی فەقیهـ، لە ساڵەکانی **١٩٦٠**و **١٩٧٠**دا لە لایەن خومەینی، دامەزرێنەری کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە داڕێژراوەتەوە، لەکاتێکدا، لەو سەردەمە لە ناو شیعەکاندا کەم کەس هەبوو کە بڕوای بە ویلایەتی فەقیهـ هەبێ.

ب. ویلایەتی فەقیهـ

میشێل کرۆزیێو ئێرهارد فریدبێرگ پێیانوایە کە، هەرچەندە نۆڕمەکانو ڕێساکانی هەر کۆمەڵگایەک زۆر پێشتر بۆ ئەو کۆمەڵگا داڕێژراونو چوارچێوەیان بۆ دیاریکراوە، بەڵام ئەکتەرەکانی کۆمەڵگا تەنیا وەرگرو شوێنکەوتوویەکی ناچالاکی فەرمانەکانی ئەو نۆڕمو ڕێسایانە نین، بەڵکوو ستراتیژیی تایبەت بە خۆیان هەیەو لەگەڵ ڕێساو نۆڕمەکان کایە دەکەن[1]. ئەحمەد نەڕاقی (١٧٦٤-١٨٢٤) یەکەم کەسایەتیی ئایینیی سەردەمی نوێیە کە لە کتێبەکەیدا بە ناوی *ایاد الأیام*، پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهی تیۆریزە کردووە. دواتر چەندین کەسی دیکە بیرۆکەکەیان داڕشتۆتەوە، بەڵام تا هاتنە سەر کاری کۆماری ئیسلامی ئێران، نەک هەر لایەنگرێکی ئەوتۆی نەبوو، بگرە دژبەریشی زۆر بوو. بیرۆکە سیاسیيەکانی خومەینی دەرئەنجامی کاریگەریيەکانی دوو بیرمەندی ئایینین: یەکەمیان، نەواب سەفەوی (**١٩٢٣-١٩٥٥**) کە یەکەم کەس بوو بیرۆکەی دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە شێوەی کۆماری هێنایە ئاراوە. دووهەمیان، سەید ئەبو عەلا مەولوودی (**١٩٠٣-١٩٧٩**) بیرمەندی ئایینیی پاکستانیيە کە پێیوابوو ئیسلام هەر تەنیا ئایین نیيە، بەڵکوو ئایدۆلۆژیاشە، هەر بۆیەش پێیوابوو کە دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامیی سەردەمیانە، واتە *تێئۆ-دێمۆکراسی* شەشەمین کۆڵەکەی ئیسلامە. خومەینی لە ساڵی **١٩٦٣**دا چاوی بە مەولوودی دەکەوێو دواتر بیرۆکەی

[1] Michel CROZIER et Erhard FRIEDBERG, *L'Acteur et le système*, Paris : Le Seuil, 1977, p. 100.

هەردوو بیرمەند تێکەڵ بە یەکتر دەکاو ویلایەتی فەقیهی لێ بەرهەم دێنێ، واتە بیرۆکەی کۆمارە ئیسلامی‌یەکەی نەواب سەفەوی‌و *تێئۆ-دێمۆکراسی‌یەکەی* عەلا مەولوودی[1].
پرەنسیپی ویلایەتی فەقیه، دوو دەسەڵات بە فەقیه دەبەخشێ : دەسەڵاتێکی ئایینی بە سەر کۆمەڵگای موسوڵماناناو دەسەڵاتێکی سیاسی بە سەر دەوڵەتدا. خومەینی کە بیرۆکەکەی لە تاراوگەو بەر لە گەیشتنی بە دەسەڵات پەرە پێدا، دەیویست ئەو کێشە کۆنەی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی چارەسەر بکا، کە دوای ونبوونی ئیمام مەهدی، رێگە لە دروستبوونی هەر چەشنە حکوومەتێکی ئایینی دەگرێ‌و بە ناڕەوای دەزانێ‌و رێگە نادا کەسیش جێگەی مەهدی بگرێتەوە، چونکە ئیمامەت لەگەڵ ونبوونی مەهدی کۆتایی پێ دێ. بە پێی نەریتی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی، دوای ونبوونی مەهدی، لە دوو رەهەندی سیاسی‌و ئایینی، تەنیا رەهەندی ئایینی ئیمام مەهدی لە کۆمەڵگادا بوونی، ئەویش خۆی لە کۆی مەلاکاندا دەبینێتەوە. خومەینی وەکوو وڵامێک بۆ دووفاقی‌یەتی نێوان دەسەڵاتی سیاسی‌و دەسەڵاتی ئایینی، پەرەی بە پرەنسیپی ویلایەتی فەقیه دا. تیۆریزە کردنی ویلایەتی فەقیه، بە چەندین تیۆری ئایینی پاساو دراوە کە هەوڵ دەدەن دەسەڵاتێکی سیاسی بنیات بنێن‌و رێبەرێکی ئایینی دروست بکەنەوە کە تا بکرێ لە تایبەتمەندی‌یەکانی ئیمام مەهدی‌یەوە نزیک بێ[2]. خومەینی لە تیۆریزە کردنەوەو داڕشتنەوەی ویلایەتی فەقیه دوو مەبەستی سەرەکی هەبوو : یەکەمیان، پێکهێنانی مۆدێلێکی نوێ لە حکوومەت لەسەر بنەمای یاساو رێسا ئیسلامی‌یەکان. دووهەم، دروستکردنی بەربەست لە بەرامبەر سێکۆلاریزە کردنی کۆمەڵگاو لە بەرامبەر پەراوێز خستنی مەلاکان لە لایەن رێژیمی پاشایەتی‌یەوە[3].

خومەینی، کەسایەتیی خۆی وەکوو رێبەرێکی ئایینی، لە دوای ساڵەکانی ١٩٦٠ـەوە بە چوونە نێو چالاکی‌یە سیاسی‌یەکان دروستکرد. ئەو هەوڵی دەدا بە دروستکردنی وێنەیەکی سیاسییانە لە ئایینی شیعە، ئایدۆلۆژیایەکی تەیارکەر تیۆریزە بکا. بە گوتەی ئەحمەد

[1] Jérôme FABIANI, *Le Guide, op. cit.*, pp. 40-41.
[2] Jérôme FABIANI, *Ibid.*, pp. 23-25.
[3] Jérôme FABIANI, *Ibid.*, p. 30.

سەلامەتیان (ڕاوێژکاری پێشووی خومەینی)، خومەینی بەر لەوەی کەسایەتی‌یەکی ئایینی بێ، ڕێبەرێکی سیاسی بوو، چونکە لە ڕێگەی چالاکی‌یە سیاسی‌یەکانیەوە پلە ئایینی‌یەکانی بەرز کردەوە. لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٦٠ـەوە، ڕەوتە چەپە ئیسلامی‌یەکان لە ئێران پێگەی جەماوەرییان بەهێز بوو، بەتایبەت لە نێو خوێندکاراندا. ئەو ڕەوتانە خەباتیان لە دژی محەممەد ڕەزا شا وەکوو ڕژێمێکی پاشایەتیو لایەنگری ڕۆژئاوا دەکرد. یەکێک لە تیۆریسیەنەکانی ڕەوتی چەپی ئیسلامی، عەلی شەریعەتی‌یە کە مارکسیزمی شۆڕشگێڕانەی تێکەڵ بە شیعەگەری کردووە. هەرچەندە ئەو ڕەوتە لە لایەن مەزهەبی‌یە بناژووخوازەکانی ئەو کات دژایەتی دەکرا، بەڵام خومەینی ئیلهامی لەو ڕەوتە وەرگرت، بە تایبەت لە ڕەهەندە دژە ئیمپریالیستی‌یەکەی. ئایینی شیعە لە ئێران لە ڕێگەی ڕەوتی چەپی ئیسلامی‌یەوە بە سیاسی کراو ڕژێمی پاشەیەتیش لە لایەن ئەو ڕەوتانەوە وەکوو لایەنگری ئیمپریالیزمو دوژمنی ئیسلام دیاریکرا. ئەوەش بوو بە فاکتەرێکی گرنگی تەیارکردنی جەماوەر[1]. دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ١٩٧٩، لەگەڵ ئەوەشدا کە ژمارەیەکی زۆر حیزبی ڕاستو چەپ لە ئێران بوونیان هەبوو، بەڵام خومەینیو لایەنگرانی توانیان ڕوانگەی ئایدۆلۆژیکی خۆیان بەسەر دەستووری نوێو وڵاتدا بسەپێنن (بڕوانە بەشی یەکەم). بە گوتەی ئەمیر ئەرجومەند، سێ فاکتەری گرنگ هەن کە ڕۆڵێکی گرنگیان لە بزووتنەوەکانی دژی شاو شۆڕشی ١٩٧٩ بەخشی‌یە مەزهەبی‌یەکان: ئەو سێ فاکتەرەش بریتین لە "پلەبەندیی ئایینی، دوکترینی ئایینیو هەروەها، سەربەخۆیی ئابووری[2]و سیاسی رووحانیەتی شیعە لە ئێران"[3].

لە دژی ئەو ململانێیەو ڕوانگە جیاوازانەی لە نێو ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامیدا لەسەر جێگرەوەی مەهدی هەیە، دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی هەر لە دوای شۆڕشەوە

---

[1] Jérôme FABIANI, *Ibid.*, pp. 33-34.

[2] زەکاتو خومسو یارمەتی دیکەی ئایینی کە تا ئێستاش لە کۆمەڵگای موسوڵماناندا هەر باوەو لە کۆنترۆڵی مەلایەکان دایەو هیچ پەیوەندییەکی بە ماڵیاتی دەوڵەتییەوە نییە.

[3] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 94.

هەوڵ دەدەن ئەو لایەنو ڕوانگە جیاوازانە ڕێک بخەنو بیرۆکراتیزەی بکەن. دەوڵەت لە ڕێگەی جیاوازەوە هەڵ دەدا تەنیا یەک وێنە لە شیعە نیشان بدا، بە تایبەت لە بەرامبەر سوننەکانو کەمینە ئایینی‌یەکانی دیکەی ئێراندا. بۆ ئەو مەبەستەش، تۆڕێکی گەورەی خوێندنگای نوێی ئایینی لە سەرانسەری ئێران دروست کردووە بۆ ڕکابەریکردنی هەردوو خوێندنگەی نەریتی مەشهەدو قوم (حەوزە یان ناوەندی ئایینی شاری قوم کە بە پێتەختی ئایینی ئێران ناسراوە، لە لایەن عەبدولکەریم حائیری، کەسایەتیی ئایینی شیعەوە بنیات نراوە. حائیری بەوە ناسراوە کە بە توندی دژی ئەوە بووە کە کەسانی ئایینی لە سیاسەتدا بەشداری بکەن[1].). لەگەڵ ئەوەشدا کە حکوومەت هەوڵی داوە لە ڕێگەی جۆراوجۆرەوە، ڕۆڵی خوێندنگا ئایینی‌یەکانی دوای شۆڕشی ١٩٧٩ پڕڕەنگتر بکاو ڕۆڵی خوێندنگا نەریتی‌یەکان کەمڕەنگتر بکاتەوە، بەڵام خوێندکارە نوێیەکان بە تەواوی گرێدراوی سەرچاوە ئایینی‌یەکانی قومو مەشهەدن. لە دوای ساڵی ١٩٧٩ـەوە، ژمارەیەکی زۆر لە کەسایەتی‌یە ئایینی‌یەکانی شیعە بە هۆی دژایەتی کردنی ویلایەتی فەقیهەوە لە لایەن دەوڵەتەوە پەراوێز خراون یان زیندانیو تەنانەت تیرۆریش کراون. بابەتێکی دیکەی گرنگ کە لەناو ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهەوە تیۆریزە کراوە، "پان ئیسلامیزم" یان جیهانگیر بوونی شیعەگەری‌یە. بۆ گەیشتن بەو ئامانجەش، خومەینی پێشنیاری هەناردە کردنی شۆڕشی ئیسلامی دەکا کە ڕێگە خۆشکەرە بۆ ئەنجامدانی هێرش لە دەرەوەی سنوورەکانی ئێران[2]. یەکەم هەنگاو بۆ کردەیی کردنی ئەو ئامانجە، دروستکردنی سوپایەکی ئایدۆلۆژیکی بەهێزە کە سەربەخۆیی تەواوی لە بواری نیزامیو داراییو تەنانەت سیاسیش هەبێ. ئەو سوپایە، لە لایەکەوە دەبێ بەرگری لە کۆماری ئیسلامی بکاو لە لایەیەکیترەوە، شۆڕشی ئیسلامی بۆ تەواوی جیهان هەناردە بکا.

---

[1] Hossein Bashirieh, *la sociologie politique*, Téhéran 2003, p. 241.
[2] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 97.

١-٢. سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی : سوپایەکی ئایدۆلۆژیکی

"لە سیستەمە تۆتالیتەرە جێگیرەکاندا، ئەو دامەزراوانەی وەکوو دامەزراوەی پیشەیی، ئایینیو نیزامی کە پێشتردا بوونیان هەبووە، ڕۆڵی سەرەکی لە ململانێ سیاسیی‌یەکاندا ناگێڕن. [...] بەڵکو تەنیا خەڵک بۆ پشتیوانیکردنی ڕێبەرێک یان گرووپێک لە نێو نوخبە سیاسیی‌یەکان تەیار دەکەن." هەروەها کاریگەری دەخەنە سەر هەندێک بڕیاری سیاسی. بە دەگمەن توانای ڤێتتۆ کردنیان هەیە [...]. یەکێک لەو تایبەتمەندی‌یانەی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان لە ڕێژیمە نادێمۆکراتەکانی دیکە جیا دەکاتەوە، ملکەچی هێزی نیزامی‌یە."

ژوان لەنز[١]

یەکێک لەو تایبەتمەندی‌یانەی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان لەوانیتر جیا دەکاتەوە، بنیاتنانەوەی ئەو دامەزراوانەن کە پێشتردا بوونیان هەبووە (واتە میراتی ڕێژیمەکانی پێشووترن)، ئەوەش لە ڕێگەی پڕ کردنەوەییان بە نوخبەی نوێ[٢]. لە ماوەی شۆڕشی ١٩٧٩دا، بەشێک لە ئەرتەشی ئێران هەڵوەشایەوەو بۆشایی‌یەکی نیزامی لە هەندێک بەشی ئێران دروست بوو. هەندێک گرووپی وەکوو ڕێکخراوی موجاهیدەکانی شۆڕشی ئیسلامی، پاسەوانانی شۆڕشو پاسەوانانی زانکۆ، بەشێوەی خۆڕسکو بە مەبەستی پاراستنی شۆڕش پێک هاتن. بارودۆخەکە ئەو هەلەی بۆ خومەینی ڕەخساند کە هێزێکی دیکەی هاوتەریب لەگەڵ ئەرتەش پێک بێنێ. خومەینی کاتێک سەرقاڵی ڕێکخستنەوەی ئەرتەش دەبێ، لە هەمانکاتدا خەریکی کۆ کردنەوەو تێکەڵ کردنەوەی چەندین گرووپی مەزهەبی خۆڕسک دەبێ کە بە شێوەی ئایدۆلۆژیکی لە خوی بەسترابوونەوە. خومەینی هەموو ئەو گرووپانە لە چوارچێوەی سوپایەکدا

---

[1] Juan LINZ. *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 40.
[2] Juan LINZ, *Ibid.*, p. 40.

ڕێک دەخا بە ناوی سوپای پاسدارانی (پاسەوانانی) شۆڕشی ئیسلامی[1]. ڕۆڵی گرنگی ئایدۆلۆژیا لە گوتاری هاودامەزرێنەرانی سوپای پاسداران بە روونی دەردەکەوێ :

"ئێمە دوو ڕێگامان لە پێشە : یەکەمیان شەهید بوون‌و چوون بەرەو ئاسمان، دوهەمیشیان، سەرکەوتن بەسەر دوژمنانی ئیسلام‌و دامەزراندنی حکوومەتێکی دادوەریی ئیسلامی. هەر بۆیە، ترسمان لە هیچ نی‌یە. نە ترسمان لە سوپای ئەمریکا هەیە نە لە سوپای سۆڤیەت. ترسمان لە هیچ دەسەڵاتێک نی‌یە، چونکە بڕوامان بە ژیانی دونیای دیکە هەیە، بڕوا بە ڕۆژی قیامەت‌و بڕوا بە دیداری خودا. چونکە تەنیا بڕوامان بە دوای مردن هەیە، دەچینە پاڵ ئەسحابەو پێغەمبەران‌و بڕواداران. ترسمان لە مردن نیەو وڵاتەکەمان دەکەینە گۆڕستانی سەربازە بیانی‌یەکان.[2]"

عەباس ئاغازەمانی، ناسراو بە ئەبو شەریف، یەکەم فەرماندەی سوپای پاسداران، یەکێک لە ڕێبەران‌و دامەزرێنەرانی حیزبوڵڵا[3]و ڕێکخراوی موجاهیدەکانی شۆڕش، ١٩٨٠.

لە ئێران دوو هێزی نیزامی بوونیان هەیە، یەکێکیان ئەرتەشە، کە لە لایەن بنەماڵەی پەهلەوی‌یەوە پێک هێنراوەو دوای شۆڕشی ١٩٧٩ڕێکخرایەوە. ئەرکی ئەرتەش تەنیا پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئێرانەو دەستێوەردان نە لە کاری سیاسی‌و نە لە کاری ئابووریدا ناکا. گرنگترین هێزی نیزامی لە ئێران، سوپای پاسدارانە کە نە تەنیا هێزێکی نیزامی‌یە، بەڵکوو هێزێکە کە قورسایی بە سەر سیاسەت‌و ئابووری‌و کۆمەڵێک بواری دیکەدا هەیە. هەروەها، سوپای پاسداران لقێکی دەرەکی هەیە بە ناوی سوپای قودس کە لە دەرەوەی سنوورەکانی ئێران کارو چالاکی دەکا. سوپای پاسداران ریشەی لە زۆربەی دامەزراوە دەوڵەتی‌و نادەوڵەتی‌یەکاندا داکوتاوەو وەکوو دەوڵەتێکی هاوتەریب کار دەکا. ئەو دەسەڵاتانەی کە سوپای

[1] Éric GAUVRIT, « Les forces armées conventionnelles de l'Iran : état des lieux », *Outre-Terre*, vol. 28, no. 2, 2011, pp. 109-139.
[2] Abu Sharif, *Payam-e Enqelab*, N° 5, mars 1980, pp. 36-38.

پاسداران هه‌یه‌تی، له‌ لایه‌ن وه‌لی فه‌قیهه‌وه‌ پێی دراوه‌. سوپای پاسداران له‌ بواری ئابووری‌و نیزامی‌یه‌وه‌ سه‌ربه‌خۆیه‌و جگه‌ له‌ وه‌لی فه‌قیه‌، هیچ دامه‌زراوه‌یه‌کی حکوومی ده‌سه‌ڵاتی ڕاسته‌وخۆی به‌ سه‌ریه‌وه‌ نیه‌. هه‌روه‌ها خاوه‌ن جه‌ماوه‌ری تایبه‌ت به‌ خۆیه‌تی‌و له‌ هه‌موو چین‌و توێژه‌کانی کۆمه‌ڵگادا، ئه‌ندام‌و لایه‌نگری هه‌یه‌. بنکه‌ نیزامی‌یه‌کانی سوپای پاسداران نه‌ک ته‌نیا له‌ سه‌رانسه‌ری ئێران، به‌ڵکوو له‌ هه‌ندێک وڵاتی ده‌ره‌وه‌ی ئێرانیش بوونیان هه‌یه‌. پرسیار ئه‌وه‌یه‌، خومه‌ینی به‌ چ مه‌به‌ستێک بڕیاری دا سوپایه‌کی ئایدۆلۆژیکیی له‌ ته‌نیشت ئه‌رته‌ش دامه‌زرێنێ‌و ڕۆڵی ئه‌رته‌ش وه‌کوو سوپای میللی ئێران که‌مڕه‌نگ بکاته‌وه‌؟

خومه‌ینی به‌ دوو مه‌به‌ست سوپای پاسدارانی پێکهێنا : یه‌که‌میان، بێ متمانه‌یی به‌ ئه‌رته‌ش بوو، چونکه‌ خومه‌ینی زانیاری له‌سه‌ر ڕۆڵی هێزه‌ نیزامی‌یه‌کان له‌ یه‌کلا کردنه‌وه‌ی کێشه‌ نێوخۆیی‌یه‌کان هه‌بوو، به‌ تایبه‌ت له‌ ئێران. ئه‌و پێیوابوو که‌ سێناریۆی ئه‌رته‌ش له‌ ڕێژیمی پێشوو له‌وانه‌یه‌ بۆ کۆماری ئیسلامیش دووپات بێته‌وه‌و ئه‌رته‌ش له‌ داهاتوودا له‌ کاتی ناڕه‌زایه‌تی‌یه‌کاندا له‌گه‌ڵ خه‌ڵک بکه‌وێ‌و پشتی حکوومه‌ت بر بدا. هه‌ر بۆیه‌ خومه‌ینی ده‌یویست ڕۆڵی سه‌ره‌کیی ئه‌رته‌ش له‌ ئه‌گه‌ری هه‌ جۆره‌ ناڕه‌زایه‌تی‌یه‌ک سڕ بکا. له‌ وتووێژێکدا له‌گه‌ڵ گۆڤاری *فیگارۆی* فه‌ڕانسی له‌ ساڵی ١٩٧٨دا، خومه‌ینی چه‌ند مانگێک به‌ر له‌ گه‌ڕانه‌وه‌ی بۆ ئێران جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ئه‌رته‌شی ئێران جێگه‌ی بڕوا نیه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ لایه‌ن ئه‌مریکاوه‌ ڕێبه‌رایه‌تی‌و ڕاهێنانی بۆ ده‌کرێ،:

"[...]

فیگارۆ : "له‌گه‌ڵ هه‌مووی ئه‌وانه‌، شا ده‌توانێ حیساب له‌سه‌ر ئه‌رته‌ش‌و هێز بکا، ئه‌وه‌ ئه‌گه‌رێکه‌."

خومه‌ینی : "له‌ هێزی نیزامیدا، ڕێبه‌رایه‌تی‌و پله‌به‌ندی‌یه‌که‌یه‌تی که‌ دیاریکه‌ره‌. تا ئێستاش ڕێبه‌رایه‌تی ئه‌رته‌ش له‌ لایه‌ن ئه‌مریکاوه‌ به‌ڕێوه‌ ده‌برێ، ته‌نانه‌ت له‌ ئاستی سه‌ره‌وه‌ش. ئه‌و هێزه‌ له‌ لایه‌ن ڕاوێژکارو تێکنیککاره‌ ئه‌مریکی‌یه‌کانه‌وه‌ ڕێک ده‌خرێ‌و ڕێبه‌رایه‌تی ده‌کرێ. [...]. تا ئه‌و کاته‌ی ئه‌رته‌شی ئێران له‌ ژێر ڕێبه‌رایه‌تی ئه‌مریکا بێ، ئه‌و بارودۆخه‌ تراژیکه‌ هه‌ر به‌رده‌وام ده‌بێ".

خومەینی، وتووێژ لەگەڵ گۆڤاری *فیگارۆ*، پاریس، ١٤ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٨[1].

بە پێکهێنانی سوپای پاسداران، خومەینی نەک هەر سوپایەکی هاوتەریبی دروستکرد، بەڵکوو جێگرەوەیەکی بۆ ئەرتەشی ئێران دروست کرد. سوپایەک، کە نەک هەر لە بواری سیاسیی و یاسایی‌یەوە، بەڵکوو لە بواری هزریی و ئایدۆلۆژیشەوە گرێدراوی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی‌یە.

"[...] من لە ئێوە رازیم، ئەگەر سوپای پاسداران نەبا، وڵاتیش نەدەبوو، [...]. ئێوە تەنیا بنەمای ئیسلامیتان هەیە. [...]"

خومەینی، شاری قوم، ٢٠ی ئووتی ١٩٧٩ [2].

مەبەستی دووهەمی خومەینی لە پێکهێنانی سوپای پاسداران، سڕ کردنی هەموو ئەو تاقمو گرووپە نیزامیی و ڕکەبەرانە بوو کە لە ماوەی شۆڕشدا سەریان هەڵدابوو. لە سەرەتای شۆڕشدا، حەوت گرووپی نیزامی بە شێوەی خۆڕسک بۆ یەک مەبەستی هاوبەش سەریان هەڵدابوو، ئەویش بەرگری کردن لە شۆڕش بوو. بەرە بەرە خەریک بوو لە نێوان ئەو گرووپانە ململانێ‌و تێکهەڵچوون پەرەی بستێنێ، هەر بۆیەش خومەینیی‌و سەرکردایەتیی زۆربەی گرووپەکان یەکگرتنی نێوانیانیان بە پێویست دەزانی، تەنیا کەسێکیش کە پەسندی هەموو لایەک بوو، خومەینی بوو. هەرچەندە ئەو گرووپانە هەموویان گوێڕایەڵی خومەینی بوون، بەڵام خومەینی متمانەی تەواوی پێ نەبوون، هەر بۆیە بە تواندنەوە وتێکەڵ کردنی ئەو گرووپانە لە نێو ڕێکخراوێکدا، خومەینی پێشی بە هەر جۆرە ڕکەبەریی‌و بە هێزبوونیان لە داهاتوودا گرت. هەندێک لە ڕێبەرانی ئەو گرووپانە لە لوبنانو فەلەستین ڕاهێنانیان پێ کرابووو لە شەڕە

[1] Khomeiny, « Entretien avec Figaro », *Sahifeyeh Imam*, Livre IV, *op. cit.*, p. 04.
[2] Khomeiny, Célébration des CGRI, *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *Ibid.*, p. 314.

نێوخۆیی‌یەکانی ئەو وڵاتانە بەشدار ببوون. ئەو گرووپانە ڕۆڵێکی گرنگییان لە لەناوبردنی حیزبو لایەنە ڕکابەرەکانی خومەینی لە دوای شۆڕشدا بینیبوو[١].

شەڕ لە کۆردستان (ڕۆژهەڵاتی کوردستان)و شەڕی ئێران-عێراق هەلێکی ڕەخساند کە بووە هۆی پەیوەست بوونی تاقمو گرووپە بچووکەکانی دیکەو بەهێز بوونی بناغەکانی سوپای پاسداران. لە ماوەی شەڕدا کە ناوی نرابوو "بەرگری پیرۆز"، سوپای پاسداران، خەڵکی خوبەخشی لە سەرانسەری ئێران پەیوەست بە ریزەکانی خۆی دەکردو لە شەڕدا بەشداری پێ دەکردن. ئەوەش بووە هۆی ئەوەیکە لە ماوەیەکی کورتدا، پێگەی خۆی لە بواری نیزامیدا بەهێز بکا. بە پێی مادەی ١٥٠ی دەستووری ئێران، ئەرکی سەرەکی سوپای پاسداران، بەرگری لە شۆڕشی ئیسلامی‌یە. لەگەڵ ئەوەشدا، سوپای پاسداران بەرە بەرە خۆی خزاندە نێو بوارەکانی دیکەوەو دەستێوەردانی لە بوارەکانی مەدەنی، سیاسی، ئابووری، وەرزشو ژمارەیەک بواریتردا کرد. ئەمڕۆکە، لە هەموو هاوکێشەکانی نێوخۆی ئێرانو ناوچەکەدا، سوپای پاسداران ئیتر هەر تەنیا ئەکتەرێکی گرنگی نیزامی نیە، بەڵکوو ئەکتەرێکی سەرەکیی سیاسیو ئابووریشە. هەروەها، نەک تەنیا ڕۆڵی ئەرتەشی سڕ کردووە، بەڵکوو دەسەڵاتی هەموو دامەزراوە سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتی‌یەکانیشی سڕ کردووە. لە بواری پڕوپاگەنداوە، سوپا ڕێبەرایەتیی تۆڕێکی گەورەی ڕاگەیاندنو پێگەیاندن دەکا، بە مەبەستی بەهێزکردنی وەفاداری بۆ کۆماری ئیسلامیو ئامادەکردنی هاوڵاتییان بۆ بەرگری لێی.

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne*, *op. cit.*, p. 228.

پێگەی سوپای پاسداران لە سیستەمی سیاسی و ئابووری ئێراندا

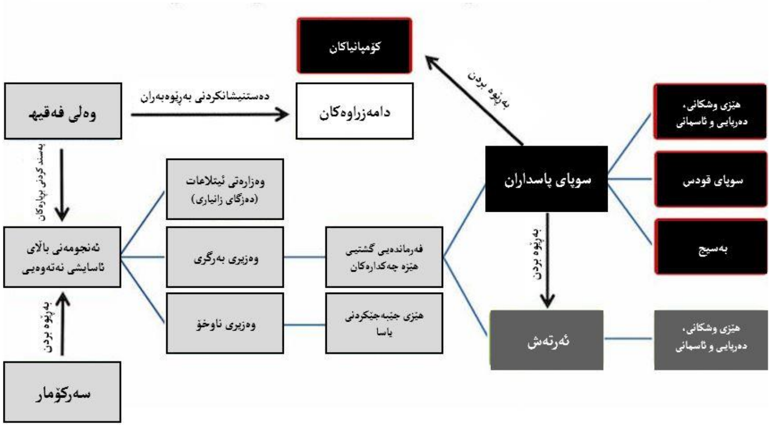

سەرچاوە : *RAND Corporation*

لە بواری ئابووریدا، سوپای پاسداران، ئەکتەرێکی سەرەکییە کە رێبەرایەتی تۆڕێکی گەورەی پیشەسازی ستراتیژیکو خزمەتگوزاری بازرگانی وەکوو بیناسازی، رێگەوبان، بەرهەمهێنانو هەروەها، چالاکیی نایاسایيو قاچاخ دەکا[1]. سوپای پاسداران، گەمارۆ ئابوورییەکانی ئەمریکاو کۆمەڵگای نێونەتەوەیی بۆ سەر ئێران، لە بەرژەوەندی لە بەرژەوەندی خۆی قۆستەوە، چونکە بەشێکی گرنگ لەو پرۆژە گەورە ئابوورییانەی کە کۆمپانیا گەورەکانی جیهان جێیانهێشتبوون، سوپای پاسداران بە تێچوویەکی کەمتر سەرمایەگوزاری تێدا کردن[2]. لە ماوەی سەرۆکایەتی مەحموود ئەحمەدینەژاددا، رۆستەم قاسمی، سەرۆکی

[1] Frederic WEHREY (dir.), *The Rise of the Pasdaran*, Santa Monica (California): RAND, 2009, p. 11.
[2] Kaveh Omidvar, « Le CGRI prend le contrôle la richesse de l'État ? », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 28 mai 2012, consulté le 12/01/2012.

دامەزراوەی *خاتم الأنبیاء*، کە دامەزراوەیەکی گەورەی بازرگانیو پیشەسازیی سەر بە سوپای پاسدارانەو گەورەترین پەیمانکاری پرۆژە حکوومی‌یەکانە، کرا بە وەزیری نەوتو ئەوەش بووە هۆی ئەوەیکە سوپای پاسداران پێی بخاتە نێو کەرتی نەوتو گازەوە.

هەروەها، پێگەی سوپای پاسداران لە نێو سیستەمی سیاسیی ئێرانیشدا بەهێزە، لەو رووەوە کە سەرکۆمار، بەشێکی گرنگ لە کابینەی حکوومەت، ژمارەیەکی زۆر لە نوێنەرانی پاڕلمانو بەڕێوەبەرانی ناوچەیی وەکوو پارێزگار، فەرماندارو بەخشدارەکان، لە ئەندامانی ئێستا یان پێشووی سوپای پاسداران پێکهاتوون. چالاکی‌یە سیاسی‌یەکانی سوپای پاسداران لە ناو حکوومەتی ئەحمەدینەژاددا بەرچاوتر بوو، چونکە لە ماوەی چوار ساڵی یەکەمی سەرۆکایەتیی ئەودا (٢٠٠٥-٢٠٠٩)، لە ٢١ ئەندامی کابینەی حکوومەت، ١٤ کەسیان لە فەرماندەکانی پێشووی سوپای پاسداران بوون[١]. لە حەوتەمین هەڵبژاردنی پاڕلمانیشدا، ژمارەی نوێنەرانی سەر بە سوپای پاسداران بەرز بوونەوەیەکی بەرچاوی بە خۆیەوە بینی. ساڵی ٢٠٠٤، لە ٢٩٠ کورسی پاڕلمان، ئەندامانی سوپای پاسداران ٨٠ کورسییان وەدەستهێنا[٢]. بەشداریی ئەندامانی سوپای پاسداران لە دەسەڵاتە هەرێمی‌یەکانی وەکوو پارێزگاو فەرمانداریو بەخشداری‌یەکانیشدا زۆر بەرچاوە.

لە ئاستی نێونەتەوەییدا، جیهانگیر بوونی ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ هەمیشە وەکوو ئامانجێکی سەرەکیی دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی سەیر کراوە. بە پێی پڕەنسیپی ویلایەتی فەقیهـ، شۆڕشی ئیسلامی ئێران بەردەوامەو لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئێراندا کورت نەکراوەتەوە، بەڵکوو دەبێ هەناردەی دەرەوەی سنوورەکانیش بکرێو ئەرکی کۆماری ئیسلامی ئێران، هەناردەکردنی شۆڕشە بۆ سەرتاسەری جیهان. بە پێی ئەو ئایدۆلۆژی‌یە، کۆماری ئیسلامی ئێران دەبێ جیهان بۆ هاتنەوەی ئیمامی دوازدەهەم (مەهدی)و هێنانە کایەی

[1] BBC, « Les ministres d'Ahmadinejad, ceux qui sont allés, ceux qui sont restés », <www.bbc.com/persian>, 3 août 2013, consulté le 12/01/2019.

[2] Morteza Kazemian, « Retour sur huit élections législatives en République islamique », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 23 décembre 2011, consulté le 12/01/2019.

دادوەری‌یەکی ئاسمانی ئامادە بکا. زۆرێک لە دەسەڵاتدارانی ئێران هیچکات ئەو بیرۆکەیان لە گوتارەکانیاندا نەشاردۆتەوە. هەبوونی نەخشەی گۆی زەوی‌و تفەنگ‌و بەشێک لە ئایەی ٦٠ی سوورەی ئەنفال لە سەر لۆگۆی سوپای پاسداران‌و نەبوونی ناوی ئێران بە کۆتایی ناوی ئەو ڕێکخراوەوە، نیشاندەری ڕەهەندی جیهانگیری‌و ڕەهەندی چەکداریی ئەو ڕێکخراوەیەن کە لە ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهەوە سەرچاوە دەگرێ. هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی دوای شۆڕشەوە، کۆماری ئیسلامی بۆ بەرەوپێش ئامانجەکانی، لە پەرەپێدانی بواری نیزامی‌و یارمەتیی ئەو گرووپە چەکدارانە نەوەستاوە کە لە دەرەوەی وڵات لە دژی وڵاتانی ڕۆژئاواو وڵاتە سوننە مەزهەبەکان لە شەڕ دان[1]. سوپای قودس کە لقی دەرەوەی سوپای پاسدارانە، بە مەبەستی ڕێبەرایەتی‌و یارمەتی دارایی‌و نیزامی بزووتنەوە چەکداری‌یەکانی دەرەوەی ئێران دروستکراوە. سوپای قودس لە ماوەی شەڕی ئێران-عێراقدا دروستکرا کە ئێستا وەکوو باڵی نادیپلۆماتیکی کۆماری ئیسلامی‌یە کە کاریگەریی دەخاتە سەر سیاسەتە نێودەوڵەتی‌یەکانەوە. بەشێک لەو کردەوانەی سوپای قودس ئەنجامیان دەدا، بێجگە لە یارمەتی دارای‌و نیزامیی گرووپە توندڕەوەکان، دەتوانین ئاماژە بە کردەوەی تیرۆریستی، لەناو بردنی نەیارانی کۆماری ئیسلامی‌و پەرەپێدانی شیعەگەری لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا بکەین. بڕی یارمەتیی داراییی کۆماری ئیسلامی بۆ لایەنەکانی دەرەوەی ئێران ساڵانە زیاتر لە ٨ میلیارد دۆلار مەزندە کراوە[2]. لیستەی بەشێک لەو گرووپانەی کە لە لایەن سوپای پاسدارانەوە لە دەرەوەی ئێران یارمەتی دارایی‌و نیزامی دەدرێن تا ئامانجەکانی کۆماری ئیسلامی بەرەو پێش ببەن، بەو شێوەی خوارەوەیە[3]:

[1] Thierry COVILLE, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, p. 191.
[2] Mohammad AMIN, « De l'inextricable contradiction entre politique et économie en Iran », *Où va l'Iran, op. cit.*, pp. 126-128.
[3] Mohammad AMIN, « De l'inextricable contradiction entre politique et économie en Iran », *Où va l'Iran, op. cit.*, pp. 126-128.

وڵات	گرووپ
عێراق	سوپای *بدر* بزووتنەوەی *النجباء* *عصائب اهل حق* کەتائیبی *حزب الله* حیزبوڵڵای عێراق کتائیبی *امام علی* *سرایا الخراسانی* *سرایا السلام* کەتائیبی *سیدالشهدا* لیوای *ابوفاضل العباس* لیوای *ذوالفقار* بزووتنەوەی *البدال* ڕێکخراوی *حشدالشعبی* کە لە ٧٠ گرووپی سەر بە کۆماری ئیسلامی پێکهاتووە.
یەمەن	*انصارالله* (حووسی‌یەکان)
لوبنان	حیزبوڵڵا
بەحرەین	*طیار العمل الاسلامی* هاوپەیمانی ١٤ی فێڤرییە
فەلەستین	حەماس بزووتنەوەی جیهادی ئیسلامی بزووتنەوەی *الصابرین*
کەنداو	حیزبوڵڵای کەنداو
میسر	سوپای پاسدارانی میسر

کوێت	حیزبوڵلای کوێت
ئەفغانستان	گوردانی *فاطمیون*
پاکستان	گوردانی *زینبیون*

سوپای پاسداران هێزی مرۆیی خۆی لەو کەسانە دابین دەکرد کە پێشتر لە کۆمەڵگادا بە شێوەی هزری ڕاهێندراون، واتە بەر لەوەی ڕاستەوخۆ لە سوپای پاسداراندا دەست بە کار بن، لە لایەن ڕێکخراوی بەسیجەوە کە ڕێکخراوێکی ئایدۆلۆژیکیی‌و شێوە نیزامیی سەر بە سوپای پاسدارانە، ڕاهێنانی هزری‌و جەستەییان پێ دەکرێ.

١-٣. بەسیج : ڕێکخراوێکی ئایدۆلۆژیک بۆ تەیار کردنی جەماوەر

"[لە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا]، خەڵک لە لایەن دەسەڵات‌و ڕێکخراوەکانیەوە بە شێوەی چالاکانە تەیار دەکرێن، ئەوەش لە ڕێگەی هاندان بۆ بەشداری لە کارە هەرەوەزی‌یەکان‌و پاداشت کردنیان‌و ئاراستە کردنیان."

ژوان لەنز[١]

ژوان لەنز، دروستکردنی میلیشیای حیزبی بە یەکێک لە تایبەتمەندی‌یەکانی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان ئەژمار دەکا، بەو پێیە کە تاکەکان لە ڕێگەی لایەنی دەسەڵاتدارو گرووپەکانی سەر بەو لایەنە دادەمەزرێن، بۆ ئەوەی دزە بکەنە نێو کۆمەڵگاو لە نێوخۆی دامەزراوەکانی کۆمەڵگا کاریگەری دروست بکەن‌و بە پێوەری گەورە خەڵک تەیار بکەن[٢]. تەیار کردنی

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 41.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 72.

خەڵک، یان خۆبەخشانەیە، یان لە بەرامبەر پاداشتە. تەیارکردنی خەڵکی خۆبەخش، وێنەیەکی دیمۆکراتیک دەبەخشێتە ڕژێمی تۆتالیتەر، "بەو پێیە کە دیمەنێکی بەشداریی چالاکانەو پەیوەست بوونی هەموو ئەوانەی کە دەیانهەوێ بەشداری بکەن، پێشکەش دەکا، ئەوش لە جیاتی ئەوەی بەدوای ئامانجی دیکەوە بن، پەیوەست دەبن بە ئامانجی ڕێبەرانی دەوڵەتەوە[1] ". بە گوتەی میشێل فوکۆ، لە تایبەتمەندیی دەسەڵاتی سەردەمیانە لە نێو کۆمەڵگادا ئەوەیە کە دەسەڵات پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان ڕێک دەخا. دەسەڵات هەوڵ دەدا هێزی زیاتر لە کۆمەڵگادا دروست بکا، بۆ ئەوەی سەرچاوە مرۆییەکانی بگەیەنێتە ئاستترین بەرزو دەسەڵاتی خۆی بەهێزتر بکا. دەسەڵات بۆ ئەوەیە هێز بەرهەم بێنێ[2].

ڕێکخراوی بەسیج، ڕێکخراوێکی شێوە نیزامیی سەر بە سوپای پاسدارانە کە ئەرکی تەیار کردنی کەسانی خۆبەخشی لە نێو تەواوی چین‌و توێژەکانی کۆمەڵگادا لە ئەستۆیە. بەسیج بە واتای تەیار کردن یان تەیار بوون بۆ بەرگری لە شتێک، مەبەستێک یان ئامانجێک دێ. ڕێکخراوی بەسیج دوای شۆڕشی ١٩٧٩، بە مەبەستی ڕاکێشانی خەڵک بۆ خزمەتکردن بە شۆڕش دامەزرا[3]، بەڵام دوای دەست پێکردنی شەڕی ئێران-عێراق‌و چوونە نێو سوپای پاسداران، زیاتر بەرجەستە بوویەوە. چەند ساڵ دواتر ئەو ڕێکخراوە بە ڕەسمی بوو بە هێزی بەرگریی بەسیج. لە ماوەی شەڕی ئێران-عێراقدا، بەسیج ڕۆڵێکی گرنگی لە بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی لە شەڕدا گێڕا، چونکە لە ژێر ڕێبەرایەتیی سوپای پاسداران، خەڵکانێکی خۆبەخشی زۆری هێنایە بەرەکانی شەڕەوە. پرۆژەی تەیار کردنی جەماوەر بووە هۆی بەهێز بوونی سوپای پاسداران بەو چەشنەی ئەمڕۆ دەبیندرێ، بە جۆرێک کە تەواوی ئەندامانی سوپای پاسداران بە ڕێبەری کۆماری ئیسلامیشەوە ئەندامی بەسیجن. لە دوای کۆتایی هاتنی

[1] Juan LINZ, *Ibid.*, p. 45-46.
[2] Michel FOUCAULT, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris : Gallimard, 1975, p. 196.
[3] Farhad KHOSROKHAVAR, « Le modèle Bassidji », *Cultures & Conflits*, CCLS - Centre d'études sur les conflits liberté et sécurité, L'Harmattan 15 octobre 1998, [en ligne], < journals.openedition.org >, consulté le 10 mai 2019.

شەڕی ئێران-عێراق، بەسیج هەروا لە تەیار کردنی جەماوەر لە دەوری ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ بەردەوامە.

ئـ. ڕێکخراوێکی تەیارکەر

"بەسیج لە ڕاستیدا، بە واتای تەواوی گەلە"
عەلی خامەنەیی (ڕێبەری کۆماری ئیسلامی ئێران)[١]

بەسیج لە یەک کاتدا، ڕێکخراوێکی شێوە نیزامی، ڕێکخستنێکی سیاسیو شوێنێکی چالاکی‌یە مەدەنیو کۆمەڵایەتی‌یەکانە، کە بۆ کۆماری ئیسلامی وەکوو کۆڵەکەیەکی بنەڕەتیی پشتیوانیی جەماوری ئەژمار دەکرێ، لەبەر ئەوەی ئەندامانی ئەو ڕێکخراوە، ژیانی خۆیان فیدای پاراستنی کۆماری ئیسلامی دەکەن. بەسیجی‌یەکان (ئەندامانی بەسیج) لە نێو زۆربەی دامەزراوەکانی کۆمەڵگادا بوونی هەیە، لە دامەزراوەیەکی دەوڵەتی گەورەوە هەتا بنەماڵەیەک. هانا ئارێنت چەمکی "دیزۆلاسیۆن" یان "وێرانی" وەکوو لێک گرێدانی سێ فاکتەر بە کار دەهێنێ : تۆقاندن، ئایدۆلۆژیاو تەیارکردنی جەماوەر. تۆقاندن بە مەبەستی لەناوبردنی ئازادیی دەرەکی، ئایدۆلۆژیا بە مەبەستی لەناوبردنی ئازادیی دەروونی، لە کۆتاییدا، لە ناوچوونی ئەو دوو ئازادی‌یە دەبێتە هۆی تەیار کردنی جەماوەر بە شێوەیەکی زۆر ئاسان. بە بێ هەبوونی ئایدۆلۆژی، تەیار کردنی تاکەکان بۆ چالاکی‌یە خۆبەخشی‌یەکانی وەکوو بەشداری لە کۆڕو کۆبوونەوەکانو بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندا لە نزیکەوە، کارێکی دژوارە.

---

[١] بڕوانە پاشبەندی ٢

بەسیج ڕێکخراوێکی بە تەواوی ئایدۆلۆژیکە. ئەندامانی بەسیج، لە هەمان کات کە هێزێکی شێوە نیزامی وەکوو پۆلیسی مەدەنی پێک دێنن، ئەندامی دەزگا زانیاری‌یەکانی کۆماری ئیسلامیشن، بە تایبەت لە شوێن ژیانو کاری خۆیان وەکوو، گەڕەک، گوند، زانکۆ، خوێندنگا، مزگەوتو هتد. گرووپە بەسیجی‌یەکان بە پێی شوێن، بەرنامەو پرۆژەیان بۆ چاودێری‌و کۆنترۆڵی تاکەکان هەیە. هەروەها بەسیجی‌یەکان بەرگری لە کۆمەڵگایەکی نەریتی دەکەنو بە مەبەستی خۆ نزیک کردنەوە لە خەڵک، لە کاتی ڕوودانی کارەساتی سروشتی، هەوڵ دەدەن بەشێوەی خۆبەخشانە یارمەتی خەڵک بدەن، هەر نەبێ بۆ خۆنیشاندان ئەو کارە دەکەن. هەروەها بە توندی بەرگری لە بەها ئایینیەکان دەکەنو وەکوو پۆلیسی ئەخلاق لە کۆمەڵگادا کار دەکەن[1]. لە ڕوانگەی دەسەڵاتو لایەنگرانی کۆماری ئیسلامی‌یەوە، بەسیجی بوون وەکوو خاڵێکی ئەرێنی سەیر دەکرێ. بەسیجی‌یەکان بۆ چوونە زانکۆو دامەزرانییان لە ئۆرگانە دەوڵەتی‌یەکان، شانسێکی زۆرتر لە خەڵکیتریان هەیەو زۆربەی پۆستە ئیداری‌یەکان هەر پێشتر بۆ ئەندامانی بەسیج دانداروان. هەر بۆیە، جگە لە ئایدۆلۆژیاو بەها ئایینی‌یەکان، بەرژەوەندی‌یە تاکەکەسی‌یەکانیش لە پەیوەستبوون بەو ڕێکخراوە ڕۆڵیان هەیە. ڕێکخراوی بەسیج خاوەن سیستەمێکی پلەبەندی‌یە کە تاکە جیاوازەکانی کۆمەڵگا بە پێی شێوەو ئاستی چالاکی‌یەکانیان دەتوانن جێگەو پێگەی خۆیان لە نێو دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکان قایم بکەن[2]. لێرەدا هەوڵ دەدرێ بۆ وردتر ناسینی ئەو ڕێکخراوە، شیکردنەوە بۆ فۆرمێکی ئەندامەتیی بەسیج بکرێ (بڕوانە پاشبەندی ٢).

---

[1] Farhad KHOSROKHAVAR, « Le modèle Bassidji », *Cultures & Conflits*, *op. cit*.

[2] Hossein BASTANI, « Les non dites de l'organisation *Bassidj* », *BBC Persian*, , < www.bbc.com/persian >, 30 novembre 2011consulté le 10/05/2019.

ب. تەیار کردنی خەڵک بۆ مەبەستێکی دیاریکراو

لە ڕێکخراوە جەماوەری‌یەکانی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا، ئەندامگرتن سنووردارو لە سەر بنەمای کۆئۆپتاسیۆن نی‌یە. سنووردار نەبوونی ئەندامبوون، وادەکا ڕێکخراوەکە زۆر بە خێرایی‌و بە ئاسانی گەورە بێتەوە. ئەندامبوون لە بەسیجدا بە شێوەی ناڕاستەوخۆو لە چەشنی دامەزراوە مەدەنی‌یەکانو پیشەیی‌یەکانی وەکوو سەندیکا نی‌یە[1]. بۆ ئەندامبوون لە بەسیجدا، پێشینەو پیشەی تاک ڕێگر نین لە بەردەمیداو پێویست ناکا کەس یان کەسانێکی دیکە لە ڕێکخراوی بەسیج بیناسێنن، بەڵکوو ڕاستەوخۆ دەتوانێ بە بێ هیچ بەر بەستێک بچێتە ریزی ئەو ڕێکخراوەوە، چونکە ئەو جۆرە ڕێکخراوانە تاکەکانیان سەر لە نوێ بەرهەم دەهێننەوەو پێشینەی تاکەکانیان زۆر بۆ گرنگ نی‌یە. بە کۆ کردنەوەی تاکەکان لە چینو توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵگا بۆ مەبەستێکی تایبەتو بە کەڵکوەرگرتن لە مێکانیزمی پاداشتکردنو مووچە پێدان، ڕێکخراوی بەسیج هەوڵ دەدا چەشنێک هاوکاری لە نێوان بەشە جیاوازەکانی کۆمەڵگا دروست بکا. دەیهەوێ بەشێوەی ئەستوونی (تەمەنە جیاوازەکانو پلە جیاوازەکانی کۆمەڵگا)و ئاسۆیی (توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵگا) تاکەکان لێک گرێ بداو لە ئەنجامدا هەموویان بخاتە خزمەت ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی. فاکتەری سەرەکیی تەیارکردنی کۆمەڵگا لە لایەن ئەو ڕێکخراوەوە پاراستنی بەهاکانی شۆڕشو پەرەپێدانیانە[2]. ڕێکخراوی بەسیج هەوڵ دەدا زۆرترین ژمارەی تاک تەیار بکاو بە دروستکردنی پەیوەندی لە نێوانیاندا،کۆمەڵگایەکی تایبەت بە خۆی پێک بێنێو بە ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی دووبارە پەروەردەیان بکاتەوە. ناوەندی ڕێکخراوەکە گرێدراوی وەلی فەقیهە کە وەکوو ژێدەری هەرە گرنگی ئایدۆلۆژیکی ئەژمار دەکرێو گوتارەکانی دەبن بە دروشمی ڕێکخراو. بۆ نموونە، ڕستەی "**بەسیج لە ڕاستیدا، بە واتای تەواوی گەلە**"،کە لە لایەن خامەنەیی‌یەوە گوتراوە، وەکوو دروشمێکی گرنگی بەسیج کەڵکی لێ وەردەگیرێ.

---

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires, op. cit.*, p. 52
[2] Farhad KHOSROKHAVAR, « Le modèle Bassidji », *Cultures & Conflits, op. cit.*

پەیوەندی گرتن بۆ ڕێکخراوی بەسیج زۆر گرنگە، هەر بۆیەش هەوڵ دەدا تۆڕیکی هاوڕێیەتی لە نێوان ئەندامانی دا دروست بکا، بە تایبەت لە نێوان ئەندامانی سەر بە یەک توێژی کۆمەڵگا، وەکوو مامۆستایان، خوێندکاران، فەرمانبەرانو هتد. هەر تاکێک کە دەچێتە ریزی بەسیجەوە، پێشتر هەندێک سەرمایەی سەمبۆلیکو باکگراوندی ئایینی یان کۆمەڵایەتی تێدا هەن. لە سەر ئەو سەرمایەو باکگراوندانەیە کە ڕێکخراو هەوڵ دەدا بە تێکەڵ کردنی تاک بە کولتووری ڕێکخراوەیی، مرۆڤێکی نوێی لە بواری هزرییەوە لێ بەرهەم بێنێ[1]. هەر چۆن بە فۆڕمی ئەندامەتی بەسیجەوە دیارە (بڕوانە پاشبەندی ٢)، ڕێکخراو وردترین زانیارییەکانی تاک بەر لە ئەندامبوون داوا دەکا. ئەو زانیارییە وردانە پێویستن بۆ ئەوەی ڕێکخراو بتوانێ بە ئاسانی کەسایەتییەکی نوێی بە گوێرەی جێگەو پێگە کۆمەڵایەتییەکەی، لێ بەرهەم بێنێ. جێگەو پێگەی کۆمەڵایەتیو چالاکییە مەدەنییەکانی تاک بەر لە ئەندامبوونی، نەک هەر بەربەست نین، بەڵکوو گرنگییەکی زۆریشیان بۆ ڕێکخراوی بەسیج هەیە. وەکوو هەر ڕێکخراوێکی دیکە، گرنگییەکی زۆر بەو کەسانە دەدرێ کە جێگەو پێگەی باشیان لە کۆمەڵگادا هەیە.

پەیوەست بوون وەکوو ئەندامێکی ئاساییو سەرەتایی، قۆناغی چوونە نێو هەندێک چالاکیو ڕاهێنانی مەدەنیو بەشدارییە لە کاری هاوبەش لە بواری خۆیدا. جگە لە بوونی وەکوو ڕێکخراوێکی تەیارکەر بۆ بەرگریکردنو پاراستنی بەهاکانی شۆڕش، ڕێکخراوێکی پلەبەندی کراو یان هیرارشیکە کە تاکەکان وەکوو سەکۆیەکی فڕین بەرەو پۆستە گرنگە حکوومییەکان کەڵکی لێ وەردەگرن. دانییێل گاکسی پێیوایە، کە هەر بە تەنیا پاڵنەرێکی ئایدۆلۆژیکی لە پشت ئەندامبوونی تاکەکانەوە نییە، بەڵکوو کۆمەڵێک فاکتەری مادیو سەمبۆلیکیش ڕۆڵ دەگێڕن. گاکسی جەخت لەوە دەکاتەوە کە بە پێچەوانەی ئەو شێوازەی

[1] Hossein BASTANI, « Les non dites de l’organisation *Bassidj* », *op. cit.*

ڕێکخراوەکان چالاکی‌و کردەوەکانیان پێشکەش دەکەن، گومان هەیە کە چالاکیی ڕێکخراوەیی لە لایەن تاکەکانەوە تەنیا بۆ بەرگریکردن لە مەبەستێکی هزری‌و ئایدۆلۆژیکی بێ[١].

ج. بەرژەوەندی‌یە تاکەکەسی‌یەکانی ئەندامبوون

لە ڕێکخراوی بەسیجدا، بە کۆبوونەوە لە دەوری پێناسەیەکی کۆیی، تاکی ئەندام بە دوای بەرژەوەندی‌یە کەسی‌یەکانیشیدا دەگەڕێ، چونکە بەرە بەرە پلەکانی بەرز دەبنەوە، وەکوو ئەندامی چالاک یان کادری ڕێکخراو، کە جگە لە پلەیەکی نیزامی، پۆستێکی گرنگی سیاسی‌و تەنانەت ئابووریشە. بەرز بوونەوەی پلەی ئەندامەتی، هەم هەلێکە بۆ ئەندام‌و هەم لە بەرژەوەندی ڕێکخراوەکە دایە، چونکە ڕێگر دەبێ لە ڕۆیشتنی ئەندام‌و بچووک بوونەوەی ڕێکخستنەکەی. تاکێک کە دەچێتە ریزی ڕێکخراوی بەسیجەوە، هەنگاو بە هەنگاو دەستی بە هەندێک سەرچاوەی نێو ڕێکخراوەکە دەگا، وەکوو ئایدۆلۆژی، جێگەو پێگەو شێوەیەکی نوێ لە ڕەوایی کەسیی، چونکە ماکس وێبێر پێیوایە، ڕەوایی تەنیا ڕێگە بە دروستکردن‌و قایم کردنی پێگەی لایەنی زاڵبوو نادا، بەڵکوو ڕێگە بە دروستبوونی جێگەو پێگەی ئەندامێکی ئاساییش دەدا[٢]. ڕێکخراوی بەسیج چەشنێک لە ڕکابەری‌و پلە بەندی ئەندامەتی تێدایە کە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەندام بۆ هەمیشە تێیدا بمێنێتەوە. لە ڕێکخراوی بەسیجدا، دوو جۆر لە بەستراوەیی ئایدۆلۆژیک‌و بەستراوەیی مادی بوونیان هەیە کە ڕێکخراوەکە هەوڵ دەدا بۆ پێشگرتن لە ڕۆیشتنی ئەندام، هەر دووکیان بپارێزێ. ڕێکخراوی بەسیج لە لایەن فەرماندەیەکی نیزامی سەر بە سوپای پاسدارانەوە بەڕێوە دەبرێ، واتە جۆرێک لە پلەبەندیی نیزامی تێیدا بوونی هەیە، هەر بۆیەش وەکوو ڕێکخراوێکی شێوە نیزامی ئەژمار دەکرێ. ئەوەی لە ژێرەوەیە،

---

[1] Daniel GAXIE, « Économie des partis et rétributions du militantisme », *Revue française de science politique*, 27e année, n°1, 1977. p. 128.

[2] Guillaume COURTY, « sociologie des organisations », 2017, université de Lille. (Cours universitaire)

دەبێ گوێڕایەڵی ئەوەی سەرەوە بێ. ملکەچیی بۆ فەرمانەکانی سەرەوە، لە ڕێکخراوی بەسیجدا زۆر بەرچاوەو هەمووئەندامان دەبێ فەرمانەکانی فەرماندەی باڵا جێبەجێ بکەن. فەرماندەکانی بەسیج ڕاستەوخۆ لە لایەن سوپای پاسدارانەوە دیاری دەکرین. ئەزموونی ڕێکخراوەیی، چ لە نێو بەسیجداو چ لە نێو سوپای پاسداراندا، ڕۆڵی سەرەکی لە بەرز بوونەوەی پلەی ئەندام دەگێڕن. هەروەها، لە بەر ئەوەی ڕێکخراوی بەسیج ڕێکخراوێکی بە تەواوی ئایدۆلۆژیکە، ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی، فاکتەرێکی زۆر گرنگە، هەم بۆ ئەندامبوونو هەم بۆ بەرز کردنەوەی پلەی ئەندامەتی. بۆ نموونە، کەسێک کە ئایینێک یان مەزهەبێکی جیاوازتر لە مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامی هەیە، زۆر زەحمەتە بگاتە کادری سەرەوەی ڕێکخراوی بەسیج، چونکە ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهـ لە سەر بنەمای شیعەی دوازدە ئیمامی‌یە. بۆ ئەوەی ئەندام بگا بە پۆستە هەستیارەکان، دەبێ وەکوو فەرماندەکانی سوپای پاسداران، پلە نیزامی‌یەکانیش ببڕێ.

لە کۆتاییدا، بە پێی خوێندنەوەی مایۆ[1] لە سەر ڕێکخراوەکان بە گشتی، ڕێکخراوی بەسیج سێ ڕەهەندی هەیە: ڕەهەندێکی ئایدۆلۆژیکی یان سیستەمێکی بڕوایی، ڕەهەندێکی فەرمی یان ڕێسای ڕێکخراوەیی، ڕەهەندێکی نافەرمی یان هەڵسوکەوتی ئاسایی نێوان تاکەکانو گرووپەکان. ڕێکخراوی بەسیج هەوڵ دەدا مرۆڤێکی نوێو پێناسەیەکی هاوبەشی نوێ بەرهەم بێنێتەوە، بە جۆرێک کە تاک هەم جڤاتی‌یەو هەم کەسەکی.

[1] Elton MAYO (1880-1949).

٢. زۆر لێکردن، سەرکوتو تۆقاندن

زۆر لێکردن لە زانستی سیاسیدا، بریتی‌یە لە جێبەجێ کردنی دەسەڵات لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە بەسەر کەسانی ژێر دەسەڵاتدا. واتا، کردەی ناچار کردنی کەسانی ژێر دەسەڵات بە پەیڕەوی کردن لە دەسەڵات، ئەگەر پێویست بکا لە ڕێگای توندوتیژی‌یەوە[1]. ماکس ویبێر پێیوایە کە، زۆر لێکردن بە شێوەی جۆراوجۆر لە نێو کارگەیەکی زاڵێتی، بۆ سەپاندنی ملکەچی لە لایەن کەسانی زاڵەوە بە سەر کەسانی ژێردەستەوە بە کار دەهێنرێ. ئەو زۆر لێکردنە دەتوانێ زۆری فیزیکی بێ یان دەستکاری هزری[2]. سەرکوت بریتی‌یە لە کردەوەیەک کە لە لایەن دەمەزراوەیەکی دەوڵەتی وەکوو سوپا، پۆلیس، دەزگای دادوەری، دەزگا زانیاری‌یەکان یان هێزە تایبەتەکانی دیکەوە بەرامبەر بە یەک یان چەندین چینو توێژی کۆمەڵگا وەکوو کەمینە ئایینی‌و نەتەوەیی‌یەکان، ئەو بیرمەندانەو نووسەرانەی وەکوو مەترسی دەبینرێن، دژبەرە سیاسی‌یەکانو بزووتنەوە نارەزایەتی‌یەکان، بە مەبەستی مانەوەی ڕێژیم بە کار دێ[3]. شێوەکانی سەرکوت جیاوازن، وەکوو شێوازی توندو تیژی وەک ئەشکەنجە، لە نێوبردنی فیزیکی‌و بەکارهێنانی هێزی چەکدار لە دژی خۆپێشاندانەکانو هەروەها شێوازی سزادانی یاسایی، وکوو چاودێریی پۆلیسی، هەڕەشەی دارایی، دور خستنەوە لە پۆستە حکوومی‌یەکان، ئازاردانو گوشار بۆ سەر خزمو کەسان[4]. کاتێک ئاستی بەکار هێنانی هێز بەرز دەبێتەوە، پێشگیری دەگوازرێتەوە بۆ تۆقاندن. ڕێژیمە نادێمۆکراتەکان هەوڵ دەدەن وا پێشان بدەن کە بە تێرۆریزمی دەوڵەتی ڕێز لە مافەکانی مرۆڤ دەگرن، ئەوەش تەنیا بۆ بەردەوامبوونی ڕێژیمەکانیانە. ئەو ڕێژیمانە لەگەڵ ئەوەشدا کە دەزانن لە دژی ئیرادەی خەڵک دەجووڵێنەوە، بەو حالەش هەوڵ دەدەن ئیرادەی خۆیان بەسەر خەڵکدا بسەپێنن[5]. ژوان لەنز پێیوایە، ئایدۆلۆژیای دەسەڵاتداران،

---

[1] Oliver NAY, *Lexique de sciences politiques*, *op. cit.*, pp. 84-85.
[2] Oliver NAY, *Ibid*.
[3] Oliver NAY, *Lexique de sciences politiques*, *op. cit.*, p. 535.
[4] Oliver NAY, *Ibid*.
[5] Yves Bonnet, « Les gardiens de la révolution, une force terroriste ? », *Où va l’Iran ?, op. cit.*, p. 73-74.

ویستی خۆ سەپاندنو پاوانخوازی دەسەڵاتدارانو ترسی دەسەڵاتداران لە لەدەستدانی دەسەڵات، سێ فاکتەری سەرەکین کە حکوومەتێکی تۆتالیتەر هان دەدەن سەرکوتو تۆقاندنی بەردەوام لە کۆمەڵگادا ئەنجام بدا. لە نەبوونی جێگرەوە بۆ دەسەڵات، ڕێژیمی تۆتالیتەر ناچار دەبێ مافەکانی مرۆڤ پێشێل بکاو خەڵک لە ئازادی‌یەکان بێبەش بکا. بۆ ئەو جۆرە ڕێژیمانە، ئامانج پاساودەری ئامرازەو هیچ بەربەستێکی یاساییش لە بەرامبەر کارو کردەوەکانیاندا بوونی نی‌یە[1].

یەکێک لە جیاوازی‌یەکانی نێوان ڕێژیمی پاشایەتیی‌و کۆماری ئیسلامی ئەوەیە کە، ئەو زۆر لێکردنەی لە لایەن ڕێژیمی پاشایەتی‌یەوە لە هەندێک چینو توێژی کۆمەڵگای ئێران دەکرا، لە کۆماری ئیسلامیدا بوون بە گشتی، واتا لە کۆماری ئیسلامیدا زۆر لە هەموو چینو توێژەکانی کۆمەلگای ئێران دەکرێ. هیچ چینو توێژێک لە ئێران بەدی ناکرێ کە ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیی ئێرانی بە کردەوە بەسەردا جێبەجێ نەکرابێ. هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی دوای شۆڕشەوە، ڕێژیمی نوێ، دەستی بە قەدەغە کردنو داخستنی ئەو شوێنانە کرد کە لەگەڵ شیعەگەری‌یەوە نەدەگونجان، وەکوو شوێنی مەیخواردنەوە، سینەما، ناوەندو دامەزراوەکانی سەر بە کەمینە ئایینی‌یەکان، مێدیاو کتێبخانەو هتد. ڕێساکانی ئایینی شیعە بوون بە ڕێسای دەوڵەتی‌و دامەزراوەکانی کۆمەڵگا. ئەو ڕێسایانە بەسەر هەموو تاکێکدا سەپێنرانو بە کردەوە جێبەجێکران، تەنانەت کەمینە ئایینی‌یەکانی دیکەش دەبوایە بە زۆر خۆیان لەگەڵ شیعەگەری دەوڵەتیی گونجاندبا. بۆ نموونە سەرپۆش بۆ هەموو ژنانی ئێران زۆرەکی‌یە، تەنانەت ناموسوڵمانەکانیش. لەگەڵ ئەوەشدا کە واتای جیاواز لە شیعەو شیعەگەری هەیە، بەڵام خومەینی واتای خۆی لە شیعەگەری بە سەر کۆمەڵگای فرەڕەنگی ئێراندا سەپاندووە. چەمکی وەکوو "خەباتی چینایەتی"، نارەزایەتیی کۆمەڵایەتی"، ئازادی‌یە بنەڕەتی‌یەکان"، "سەروەریی خەڵکی"و "دێمۆکراسی" وەلا نراون. دەوڵەت دەستێوەردان لە هەموو بوارەکانی گشتی‌و

[1] Yves Bonnet, « Les gardiens de la révolution, une force terroriste ? », *Où va l'Iran ?*, *op. cit.*, pp. 74-75

تایبەتدا دەکاو هەوڵ دەدا لە ڕێگەی ورد کردنو هەڵوەشاندنەوەی هەر جۆرە ڕێکخستنو ڕێکخراوێک، تاک لە هەر چەشنە بەستراوەیی‌یەک بێ بەشی بکاو تەریکی بخاتەوە. هانا ئارێنت ناوی ئەوە دەنێ "ئەتۆمیزاسیۆنی کۆمەڵگا" (هەڵوەشاندنەوەو بەش بەش کردنی دامەزراوەو ڕێکخراوەکانی نێو کۆمەڵگا). سیاسەتە زۆرە ملێیەکانی کۆماری ئیسلامی هاوڕێن لەگەڵ سەرکوتی چڕو تۆقاندنی گشتی. دوای زیندانیو لە سێدارە دانی بەرپرسانی ڕێژیمی پاشایەتی، گوتاری خومەینی لە ١٧ی ئووتی ١٩٧٩ لە شاری قوم[١]، حوکمی فەتوای بۆ بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی هەبوو، هەر بۆیەش خرایە بواری جێبەجێ‌کردنەوەو لە ڕۆژی دواترەوە دەستکرا بە قەدەغە کردنو لە نێو بردنی حیزبە چەپو راستەکانو هەروەها هەر جۆرە حیزبو لایەنێک کە وەکوو سێکۆلار سەیر دەکرا. بەشێکی زۆر لە ئەندامو ڕێکخستنەکانی ئەو حیزبانە لە سێدارە دران یان حوکمی قورسیان بۆ دەرچوو. لەسێدارەدان، تێرۆری نوخبەکان، ڕاوانو ئەشکەنجە کردن، بووە بە کاری ڕۆژانەی دامودەزگاکانی کۆماری ئیسلامی.

٢-١. سیاسەتی زۆرەملێی کۆماری ئیسلامی

زۆر لێکردن، لە نێو تەواوی حکوومەتە نادێمۆکراتەکاندا بوونی هەیە، بەڵام ئەوەی ڕێژیمێکی تۆتالیتەر لە ڕێژیمە نادێمۆکراتەکانی دیکە جیا دەکاتەوە، بە گشتیکردنی زۆر لێکردنە، بەو پێیە کە لە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا، زۆر لە تەواوی کۆمەڵگا بە هەموو چینو توێژەکانی‌یەوە دەکرێ. بە پێچەوانەوە، لە ڕیژیمە ئۆتۆریتەرەکاندا، تەنیا زۆر لە یەک یان چەند چینو توێژی تایبەت دەکرێ[٢]. لە ئێرانی دوای شۆڕشی ١٩٧٩، کۆمەڵگای ئێران کە کۆمەڵگایەکی فرەڕەنگە، کرا بە ئامانجی سیاسەتی زۆرەملێی دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی، بە چەشنێک کە ڕەنگە جیاوازەکانی کۆمەڵگا دەبێ بە زۆر خۆیان لە گەڵ شیعەگەریی دەوڵەتی‌دا

[1] Khomeiny, « si nous avions agi de façon révolutionnaire… », *Sahifeyeh Imam*, Livre IX, *op. cit.*, pp. 281-284.
[2] David ALCAUD (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, *op. cit.*, p. 18.

هاوڕەنگ کردبا. لایەنی دەسەڵاتدار دەیهەوێ تەنیا یەک شوناس لە هەموو ئێرانییەکان پێشان بدا، ئەویش شوناسی ئێرانی شیعەیە. هەر بۆیە، هەوڵ دەدرێ هەموو جیاوازییە ئایینیو نەتەوەییەکان لە ڕێگای دەستور، یاساو سیاسەتەکانی دەوڵەتەوە لە نێو یەک شوناسی ئێرانی-شیعی دا بتوێندرێنەوە.

ئـ. شۆڕشی کولتووری : بە ئیسلامیکردنی سیستەمی خوێندن

"دەبێ شۆڕشێکی کولتووری بۆ پالاوتنی پێکهاتەی ئەو مامۆستایانەی گرێدراوی ڕۆژهەڵات یان ڕۆژئاوان، لە نێو هەموو زانکۆکانی ئێران دەست پێ بکاو دەبێ زانکۆ ببێ بە ژینگەیەکی خاوێن بۆ خوێندنی باڵای ئیسلامی".

خومەینی، ساڵی ١٩٧٩[1]

هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی دوای شۆڕشی ١٩٧٩ـەوە، کۆماری ئیسلامی هەوڵی هێنانە ئارای سیتەمێکی خوێندنی دەدا کە لەسەر بنەمای یاساو ڕێسای شیعەگەریدا بێ. یەکەم هەنگاوی ئەو پڕۆژەیە، شۆڕشی کولتووریيە، ئۆپەراسیۆنێک بۆ پالاوتنی سیستەمی خوێندن. شۆڕشی کولتووری زنجیرەیەک ڕووداو دەگرێتە خۆ کە پەیوەندییان بە سیستەمی خوێندنەوە هەیە (لە نێوان ساڵەکانی ١٩٧٩و ١٩٨٢)، بە مەبەستی داماڵینی زانکۆ لەو مامۆستاو خوێندکارو ئەو سەرچاوانەی خوێندن کە وەکوو "بە ڕۆژئاوا کراو" ئەژمار دەکران. دوای شۆڕش، بەشێک لە دەسەڵاتداران پێیانوابوو کە دەبێ شۆڕشی ئیسلامی، سیستەمی خوێندن بە تایبەت زانکۆکانو سەرچاوە زانستییەکانیش بگرێتەوە. دوای تاقیکردنەوەکانی مانگی ژوئەنی ١٩٨٠، زانکۆکانی ئێران بە فەرمی لە لایەن ئەنجومەنی شۆڕشی کولتوورییەوە داخران.

[1] Reza Khojasteh RAHIMI, « La révolution culturelle en Iran et ses marges », *DW persian*, <www.dw.com>, 10/12/2006, consulté le 05/05/2019.

ئەنجومەنی شۆڕشی کولتووری وەکوو بەرپرسیاری پەروەردە کردنی مامۆستایانو دەستنیشان کردنو هەڵبژاردنی کەسانی شیاو بۆ وانە گوتنەوە لە زانکۆکان، دەستنیشانکردنی خوێندکاران، بە ئیسلامی کردنی ژینگەی زانکۆکانو گۆڕینی پرۆگرامی خوێندن لە زانکۆکان هاتە کایەوە. بە گوتەی عەبدولکەریم سرووش، زانای شیعیو یەکێک لە ئەندامانی ئەنجومەن، "ئەوانەی زانکۆکانیان داخستن، دەیانویست زانکۆکان هەتا ٢٠ ساڵ بە داخراوی بمێننەوە، بۆ ئەوەی بتوانن هەموو گۆڕانکاری‌یە پێویستەکان ئەنجام بدەن، بەڵام لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٢داو دوای ئەوەی ژمارەیەک مامۆستاو خوێندکار دەرکران، زانکۆکان دووبارە کرانەوە[١]". ئەو کەسانەی بەرگرییان لە شۆڕشی کولتووری دەکرد، پێیانوابوو کە زانستەکان کاریگەریی کولتووری ڕۆژئاواییان لە سەرەو دەبێ گۆڕانکارییان تێدا بکرێ، بۆ ئەوەی سوژەو ئۆبژەو شێوازەکانی لێکۆڵینەوە لە زانستە کۆمەڵایەتی‌یەکاندا بپاڵێورێن. بۆ ئەوان، "زانستە نەپاڵێوراوەکان" وەکوو هێرشی کولتووری ئەژمار دەکران. ساڵی ١٩٨٤، ئەنجومەنی شۆڕشی کولتووری دەبێتە ئۆرگانێکی دەوڵەتی بە ناوی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری، بۆ ئەوەی ئامانجەکانی شۆڕشی کولتووری ١٩٧٩ وەدی بێنێ (واتە داماڵینی هەموو زانستو سەرچاوە زانستی‌یەکانی ڕۆژئاواو جێگرتنەوەی بە زانستی ئیسلامی).

ئەمڕۆکە، ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری لە شێوەی دامەزراوەیەکی یاسادانانە. ئەندامەکانی هەڵبژێردراو نینو دیاری دەکرێن. دانانی پێوەرە بۆ دامەزراندنی ناوەندە زانستی وکولتووری‌یەکان، دانانی پێوەری دەستنیشانکردنی مامۆستایان، چاودێری کردنی سەرچاوەو کتێبە زانستی‌یەکانو هەروەها، هەڵسەنگاندنی ئامانجەکانی شۆڕشی ئیسلامی، لە ئەرکە سەرەکی‌یەکانی ئەو ئەنجومەنەن[٢]. هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی شۆڕشی کولتووری‌یەوە، سیستەمێکی دەستنیشانکردنی مامۆستایانو خوێندکاران لە زانکۆکاندا هاتە کایەوە. لەو

---

[1] Mohammad GHAWAM, « Révolution culturelle: les décideurs d'hier, les opposants d'aujourd'hui », *BBC persian*, < www.bbc.com/persian>, 13 décembre 2009, consulté le 05/05/2019.

[2] Reza Khojasteh RAHIMI, « La révolution culturelle en Iran et ses marges », *op. cit.*

کاتەوە، مامۆستایان بە پێی دوو پێوەر دادەمەزرێن : پێوەری یەکەم زانستی‌یەو پێوەری دووهەم ئایدۆلۆژی‌یە. مامۆستایانی زانکۆ دەبێ سوێند بدرێن بۆ ئەوەی دڵنیایی بدەن کە لایەنگری کۆماری ئیسلامین. خوێندکاران بۆ ئەوەی لە زانکۆ وەربگیرێن، بە تایبەت لە ئاستە بەرزەکان، دەبێ بە هەندێک تاقیکردنەوەدا تێپەڕ بنو سازگارییان لەگەڵ ئایینی ئیسلامو خوێندنی ئیسلامی بسەلمێنن. لە نێو زانکۆکانیشدا، بەشێک هەیە بۆ چاودێری خوێندکارانو مامۆستایان بە ناوی پاسەوانی (*حراست*) کە لە نێو زۆربەی دامودەزگا دەوڵەتی‌یەکانیش بە هەمان شێوە ئەرکی چاودێری کارمەندانی لە ئەستۆیە. هەروەها کۆمیتەی چاودێری لە زانکۆکان بوونیان هەیە کە لە کۆمەڵێک مامۆستاو خوێندکار پێکهاتوونو ئەرکی چاودێری مامۆستاو خوێندکارانیان لە کاتی خوێندن لە ئەستۆیە. خوێندکاران، دوای تەواو کردنی خوێندن، بۆ وەرگرتنەوەی بەڵگەنامەی کۆتایی خوێندنو هەروەها دامەزرانیان، دەبێ بە شێوەی فەرمی رەزامەندی ئەو کۆمیتانە وەربگرن. ئەو کۆمیتانە لە لایەن تۆڕەکانی بەسیجەوە یارمەتی دەدرێن. کۆنترۆڵو چاودێری تەنانەت لە دوای خوێندنیش هەر بەردەوامە، چونکە دۆسیەی خوێندکار دەنێردرێتە چەند شوێنی دیکەی کۆنترۆڵ وەکوو دەزگای زانیاری خوێندنی نیشتمانیو وەزارەتی ئیتلاعات[1].

ب. ژنان، گەورەترین توێژی کۆمەڵگا کە بووەتە ئامانجی سیاسەتە زۆرەملێیەکان

"هەموو کەس لە بەرامبەر یاسادا یەکسانە "و [...]"لە لایەن یاساوە پارێزراوە" [...] "بە رێز گرتن لە رێساکانی ئیسلام"

مادەی ١٠و ٢٠ی دەستووری ئێران

---

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 153.

لەو کاتەوە کە دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای پرەنسیپە ئایینی‌یەکانەوە نووسراوەتەوە، ستاتۆو مافەکانی ژنان بە پێی پێوەرە ئایینی‌یەکانەوە پێناسە کراون. دوای ئەوەی لایەنە ئایینی‌یەکان بە دەسەڵات گەیشتنو شیعەگەریی دەوڵەتییان بەسەر کۆمەڵگادا سەپاند، ژنان ئەو مافە زۆر کەمەی لە سەردەمی شادا وەدەستییان هێنابوو، ئەویشیان لێ زەوت کرا. بندەستیو چەوسانەوەی ڕەگەزی مێینە کە لە نەریتی ئایینی شیعەدا بوونی هەبوو، فۆڕمێکی یاسایی بە خۆیەوە گرتو ژیانی هەموو ژنانی ئێرانی هێنایە ژێر سێبەری ڕێسا ئایینی‌یەکان. لە ڕاستیدا شۆڕشی ئێران، لە ڕوانگەی مافەکانی ژنانەوە "شۆڕشێکی باوکسالارانە" بوو. ئەو جۆرە شۆڕشە، ژنان پەراوێز دەخاو بە هەموو شێوەیەک ڕێگری لە سەربەخۆبوونیان دەگرێو ناتەبایە لەگەڵ پێناسەکانی سەربەخۆیی، ئازادیو ئازادبوون، هەروەها پەیوەندی‌یەکی ئایدۆلۆژیکی لە نێوان بەهاکانی باوکسالاری، نەتەوەپەرستیو سیستەمی ئایینی دروست دەکا. لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، جەخت لە ستاتۆی بەرزی بنەماڵە دەکرێتەوەو ڕۆڵی ژن تەنیا لە نیو چوارچێوەی بنەماڵەدا زۆر گرنگ وەسف دەکرێ. لە پێشەکیی دەستووری ئێران، ژنان بەو شێوە پێناسە کراون:

"ژنان پێناسەی ڕاستەقینەی خۆیانو ئەو مافانەی لە سەردەمی شادا لێیان زەوت کرابوو، وەدەستیان هێنایەوەو بنەماڵە، یەکەی بنەڕەتیی کۆمەڵگاو خاڵی گەشە کردنی مرۆڤە". بەو شێوە ڕوانینە لە بنەماڵە، ژن لە شێوەی "کەرستە بوون"و بە ئامراز کرانی لە خزمەت پەرەپێدانی بەکارهێنەریگەریو چەوسانەوە دێتە دەرەوە"[١].

[١] پێشەکیی دەستووری بنەڕەتیی ئێران

دەستووری بنەڕەتی ئێران، جگە لە ئامانجی هینانە کایەی بنەما ئیسلامی‌یەکان، دان بە پێناسەی بنەڕەتی‌و مافە بنەڕەتی‌یەکانی ژنان دانانێ. لەو رووەوە، مافەکانی ژنان بە شێوەی سەربەخۆ هیچ گرنگی‌یەکیان نیە، بەڵکوو ژن تەنیا وەکوو پێداویستی‌یەکە بۆ ئەوەی دەسەڵاتداران بە ئامانجەکانیان بگەن. بە پێی ئەو روانگەیە، ژن تاکێکە کە تەنیا لە بنەماڵەدا بەهای هەیەو هەموو مافـو ئەرکەکانیشی تەنیا لەو چوارچێوەدا گرنگییان هەیە. رۆڵی ژن وەکوو دایک پێناسە کراوە کە ئەرکی پەروەردرکردنی مرۆڤی لە نێو ماڵدا لە ئەستۆیە. دەستووری ئێران دژی ئەوەیە کە ژن‌و پیاو لە سەر بنەمای رەزامەندی‌و بە ئارەزووی خۆیان پەیوەندییان پێکەوە هەبێ، بەڵکوو پەیوەندیی نێوانیان بە رێسا ئایدۆلۆژیکەکان سنووردار دەکاتەوە. لە لایەک، مادە جۆراوجۆرەکانی وەکوو مادەی ١٠و مادەی ٢٠ی دەستوور، جەخت لەوە دەکەنەوە کە "ژن‌و پیاو لە بەرامبەر یاسادا یەکسانن" یان "لە لایەن یاساوە پارێزراون"، بەڵام لە لایەکیترەوە، جەخت لە رێزگرتن لە نەریتەکانی ئیسلام دەکاتەوە. ئەو بنەماڵەی کە دەستووری ئێران پێناسەی دەکا، بنەماڵەی نەریتی‌یە کە لەودا تاکەکان یەکسان نین‌و رۆڵی ژنانیش تەنیا لە چوارچێوەی ماڵەوەدا سنووردار کراوە. بە پێی ئەو نەریت‌و رێسا ئایینییانەی کە یاساکانی ئێران بە سەر خەڵکدا دەیانسەپێنن، ژن لەگەڵ پیاو یەکسان نیە[١]. بۆ نموونە، سزای کوشتنی مرۆڤ بۆ ژن‌و پیاو یەکسان نی‌یە. ئەگەر پیاوێک بە دەستی ژنێک بکوژرێ، ژنەکە بە سزای قەساس کە دەکاتە کوژرانەوە، حوکم دەدرێ، کەچی ئەگەر ژنێک بە دەستی پیاوێک بکوژرێ، پیاوەکە تەنیا بە سزای پێدانی دیە یان بەهای خوێن حوکم دەدرێ.

بابەتێکی گرنگی دیکە، سەرپۆشی زۆرەکی‌یە کە تەواوی ژنانی ئێرانی کردۆتە ئامانج. دوای رووخانی رێژیمی پاشایەتی، رێبەرانی ئایینی کۆماری ئیسلامی، یەک لە دوای یەک، پێداگرییان لە سەر زۆرەکی بوونی سەرپۆش دەکردەوە. بە گوتەی رێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، بێ سەرپۆشی (*بی حجابی*) لە ئێران لە لایەن یاساوە بە نایاسایی‌و لە

---

[١] مادەی ٣٠٠ی یاسای سزادانی ئیسلامی.

هەندێک بوار دا وەکوو تاوان ناسێندراوەو دەستەواژەی "خراپ خۆ داپۆشین" (بد حجابی)ی بۆ بەکار دەهێنرێ. لە مادەی ٦٣٨ی یاسای سزادانی ئیسلامی لە ئێران، حوکمی هەتا ٢ مانگ بۆ ئەو ژنو کچانە دیاری کراوە کە تەمەنیان لە سەرووی ٩ ساڵانەو لە شوێنە گشتی‌یەکان بە بێ سەرپۆش دەردەکەون. لە کردەوەدا، سەرپۆش لە ٧ ساڵی‌یەوە زۆرەکی‌یە، چونکە کچان هەر لە ٧ ساڵی‌یەوە کە دەچنە خوێندنگەی سەرەتایی دەبێ سەرپۆشیان هەبێ. ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی رایدەگەیەنێ کە ژنان رۆژانە ئازار دەدرێنو لە لایەن پۆلیسو کەسانی توندڕەوی لایەنگری دەسەڵاتەوە بە بیانووی سەرپۆش هێرشیان دەکرێتە سەر. بە گوتەی فیلیپ لوتێر، بەرپرسی بەشی رۆژهەڵاتی نێوەراستو ئەفریقای ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، "یاساکانی ئێران بۆ سەرپۆش ، نەک تەنیا بە توندی سووکایەتی بە ژنان دەکەنو شێوەیەکن لە هەڵاواردن، کەچی، بۆ پاساودانی توندو تیژی لە دژی ژنان لە سەر شەقامیش کەڵکیان لێ وەردەگیرێ". لەو ساڵانەی دواییدا، سەرکوتی ژنان لە لایەن ناوەندە حکوومی‌یەکانەوە پەرەی سەندووە، بە تایبەت ئەو ژنانەی بە شێوەی مەدەنییانە لە نێو شەقامەکاندا لە دژی یاساکانی سەرپۆشی زۆرەملێیانە ناڕەزایەتی دەردەبڕن. بۆ نموونە، نەسرین ستودە، پارێزەرو چالاکی بواری ژنان، سەرەتای مانگی مارسی ٢٠١٩، بە هۆی دژایەتیی یاسای سەرپۆشو پشتیوانی لە بزووتنەوەکانی ژنان، بە ٣٣ ساڵ زیندانو ١٤٨ قامچی سزا درا.

بابەتێکیتری توندوتیژی دژی ژنان بریتی‌یە لە "بەردبارانکردن" کە لەسەر ئەو ژنو پیاوانە ئەنجام دەدرێ کە پەیوەندی سێکسی‌یان لە دەرەوەی ژیانی هاوبەشەوە هەبووە. ئێران یەکێک لەو دەگمەن وڵاتانەیە کە بەردبارانکردن لە یاسای سزادانەکەیدا بوونی هەیە. بە پێی مادەی ٨٣ی یاسای سزادانی ئیسلامی لە ئێران، سزای بەردبارانکردن بە سەر ئەو کەسانەدا جێبەجێ دەکرێ کە ژیانی هاوبەشیان پێکهێناوە بەڵام پەیوەندیی سێکسی‌یان لەگەڵ کەسێکی‌تری جیا لە هاوسەرەکەیان هەیە. یاسای سزای مردن جۆرو قەبارەی ئەو بەردانە دیاری دەکا کە لەو شێوە سزای لەسێدارەدانە کەڵکیان لێ وەردەگیرێ. بە پێی مادەی ١٠٢، بۆ لەسێدارەدان بەشێوەی بەردباران، پیاوەکە دەبێ هەتا نێوقەدو ژنەکەش هەتا سینگ لە زەوی

بنرێن. بە پێی مادەی ١٠٤، بەردەکان نە دەبێ هێندە گەورە بن کە تاوانبارەکان زوو بمرن، نە هێندەش بچووک بن کە نەتوانرێ ناوی بەردیان لێ بنرێ. ئامانجی ئەو یاسایانەو سزای بەردبارانکردن ئەوەیە کە قوربانی‌یەکان زوو گیان لەدەست نەدەن، بەڵکوو لە پێشدا بە پرۆسەیەکی دوورو درێژی پڕ لە ئێشو ئازاردا تێپەڕ بن، ئینجا بمرن. پیاوان، بۆ خۆ دەرباز کردن لە سزای بەردبارانکەدن، هەندێک فێڵی یاساییان لەبەر دەست دایە، چونکە پیاوێک کە خەیانەتی لە هاوسەرەکەی کردبێ، بە شێوەی یاسایی دەتوانێ لە هاوسەرەکەی جیا ببێتەوەو لەگەڵ ژنێکی دیکە ژیانی هاوبەش پێک بێنێ، بەڵام ژنێک کە بە تۆمەتی خەیانەت دەگیرێ، بە سزای مردن بە شێوەی بەردبارانکردن حوکم دەدرێ[1]. ئێران یەکێک لە واژووکەرانی پەیماننامەی نێونەتەوەیی مافە سیاسی‌و مەدەنی‌یەکانە، بەڵام بە گوتەی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، ئێران سەرەکیترین مادەکانی ئەو پەیماننامەیە بە بەردەوامی پێشێل دەکا، وەکوو "قەدەغە کردنی سزای لە سێدارە دان بەشێوەی بەردبارانکردن، مادەی ٦ (مافی ژیان)و مادەی ٧ (قەدەغەی ئەشکەنجەو ئەو سزاو هەڵسوکەوتانەی بێ بەزەییانەو نامرۆڤانەن یان سووکایەتی پێکردنن).

ج. کەمینە نەتەوەیی‌یەکان لە ژێر سێبەری "فارسیزم"دا

ئێران لە خەڵکانی جۆراوجۆر پێکهاتووە. پێکهاتەی ئیتنیکی ئێران چەندین کەمینەی جیاوازی وەکوو ئازەری، کورد، عەرەب، بەلووچ‌و لۆڕو چەندین نەتەوەو زمانی دیکەی لە خۆ گرتووە. بەر لە هاتنە سەر کاری بنەماڵەی پەهلەوی لە ١٩٢٦دا، هەرێمەکانی ئێران دەسەڵاتی زیاتر لە ئەمرۆیان هەبووە. بەڵام ڕەزاخان کە زۆر لە ژێر کاریگەریی مستەفا کەماڵ ئەتاتورک (دامەزرێنەری تورکیای نوێ)و سیاسەتەکانی (یەک وڵات، یەک نەتەوە، یەک زمان) بوو، هەوڵی دەدا زیاتر لە جاران دەسەڵاتی ناوەند بەهێز بکاو هەموو دانیشتوانی ئێران تەنیا یەک شوناسیان هەبێ. هەر بۆیەش ساڵی ١٩٣٥، ناوی وڵات (فارس)، لە لایەن ڕەزاخانەوە کرا بە

[1] Simin NOURI, « Les droits humains en Iran », *Où va l'Iran ?, op. cit.*, p. 175.

ئێران، وەکوو ژێدەرێک بۆ هەموو نەتەوە جیاوازەکان. لە ئێرانی نوێدا، هەموو ئەو یاسایانەی لە بەرژەوەندی هەرێمەکاندا بوون، وەلا نرانو وڵات بەرەو فارسیزم ڕۆیشتو دەسەڵاتە هەرێمییەکان هەرچەندە زۆر کەمیش بوون، لە نێو چوون. بنەماڵەی پەهلەوی هەتا ڕووخانیان، لە هەوڵەکانیان بۆ تواندنەوەی هەموو نەتەوەکان لە نێو یەک شوناس بە نێوی ئێرانی-فارسی بەردەوام بوون، کە هەمووی لە بەرژەوەندی نەتەوەی فارسدا بوو[1]. دوای شۆڕشی ١٩٧٩، کۆماری ئیسلامی بە شێوەیەکی چڕترو جدیتر بەردەوامیی دا بە هەمان سیاسەت. لە دەستووری بنەڕەتیی ئێراندا، نەتەوە جیاوازەکانی ئێران وەکوو یەکەیەک ئەژمار کراون کە هەموویان یەکسانو پێکەوە نەتەوەی ئێران پێک دێنن[2]، بەڵام بە شێوەیەکی دژبەیەک، لە مادەکانی دیکەی دەستووردا، نەتەوە نافارسەکان لە مافە بنەڕەتییەکانیان بێبەش کراون. نەتەوە نافارسەکانی ئێران تەنیا بۆ بەجێ گەیاندنی ئەرکەکانیان یەکسانن نەک بۆ مافەکانیان.

> **مادەی ١٥** [زمانی فەرمی] : "زمانو خەتی فەرمیو هاوبەشی خەڵکی ئێران فارسییە. بەڵگەو نووسینە فەرمییەکانو کتێبە دەرسییەکان دەبێ بەو زمانو خەتە بن، بەڵام کەڵکوەرگرتن لە زمانە ناوچەییو قەومییەکان لە بڵاوکراوەو مێدیاکانو خوێندنی ئەدەبیاتەکەیان لە خوێندنگاکان، لە تەنیشت زمانی فارسی ئازادە.[3]"

سەبارەت بە بەشی یەکەمی مادەی ١٥ی دەستوور ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە تەنانەت ڕێژیمی پەهلەویش هیچکات زمانی فارسی وەکوو زمانی فەرمی ئێران پەسند نەکردو

[1] Pierre EMMERY, « Nation et minorités en Iran : face au fait minoritaires, quelle réponse institutionnelle ? », *Les clés du Moyen-Orient* <www.lesclesdumoyenorient.com>, 01/04/2016, consulté le 03/01/2019.
[2] Pierre EMMERY, *Ibid.*

[3] مادەی ١٥ی دەستووری بنەڕەتیی ئێران.

هیچ زۆرێکیش بۆ فارسیبوونی بەڵگە فەرمییەکان بوونی نەبووە[1]. بەشی دووهەمی مادەکەش نەک هەر هیچکات جێبەجێ نەکراوە، بەڵکوو ئەو کەسو لایەنانەی کە داوای جێبەجێکردنی مادەکە بە تەواوی دەکەن، مۆرکی جیاخوازیو هاوکاریی دوژمنایان لێ دەدرێ[2].

سیاسەتێکی دیکە کە نەتەوەکانو هێما نەتەوەیییەکانی ئێران دەکاتە ئامانج، گۆڕینی ناوی شوێنە جوگرافییەکانە. ئەو سیاسەتە گوێ بە پێناسەی نەتەوەیی هەرێمەکانو شارەکان نادا. ڕۆژی ٢٤ی ژانویەی ١٩٨٩، ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری بڕیاری خوارەوەی پەسند کرد :

"شارەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەبێ هەر کامیان مێژووو جوگرافیاو شارستانییەتی ئیسلامی پێشکەش بکەن. لەو ڕووەوە، بەرپرسانی ناو لێنان دەبێ کەڵک لە هێما کولتووری، ئەدەبیو زانستییەکانی مێژووی شارستانییەتی ئیسلامی وەرگرن. هەروەها، دەبێ کەڵک لە ناوی شارەکانو شوێنەکانی ئەو سەدەیە وەربگیرێ."[3]

بەیاننامەی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری، ١٩٩٧[4]

دەسەڵاتی یاسادانانی کۆماری ئیسلامی، نەک تەنیا هیچ مافێکی بۆ نەتەوەکانی ئێران دیاری نەکردووە، بەڵکوو هەبوونی نەتەوەکانیش ڕەت دەکاتەوەو کەمینە نەتەوەییو ئێتنیکیو زمانییەکان وەکوو "دابەشکردنی ساختە" ئەژمار دەکا. بە پێی یاسای ڕاگەیەنەکان، "رووماڵکردنی سنووره ساختەو بە کێشەکان، هەروەها دانانی چینو توێژێک لە پێش ئەوانیتر،

---

[1] Ibrahim RASHIDI, « La langue et l'autorité des minorités nationales dans le droit iranien », *BBC Persian* <www.bbc.com/persian>, 21 mars 2018>, consulté le 03/01/2019.
[2] Jean-Paul BURDY, « Minorités ethniques et intégration nationale », blog *Questions d'orient, questions d'occident,* < sites.google.com>, consulté le 03/01/2019.
[3] Le Conseil suprême de la révolution culturelle (Iran), « La politique de dénomination des rues et des lieux publics et des institutions », Session N° 179, Résolution N° 3766, <ms. farhangoelm.ir>, 24 janvier 1989, consulté le 03/01/2019.
[4] Ibrahim RASHIDI, « La langue et l'autorité des minorités nationales dans le droit iranien », *BBC Persian, op. cit.*

وەکوو پۆلێن کردنی تاکەکان بە پێی ڕەگەز، زمان، دابو نەریتە ناوچەیی‌یەکان، بە تاوان ئەژمار دەکرێ". لە ڕاستیدا، ئەو یاسایەو زۆر یاسای دیکە، بە مەبەستی نەهێشتنی جیاوازی لە نێوان نەتەوەو چینو توێژەکانی ئێران دانەنراون، بەڵکوو بۆ بێدەنگ کردنو شاردنەوەی هەبوونی ئەو جیاوازی‌و نایەکسانییە کە لە لایەن دەسەڵاتدارانی ئێرانەوە بە سەر نەتەوەو چینو توێژەکانەوە جێبەجێ دەکرێ. دامەزراندنی کەمینەکان لە دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکان بە توندی کۆنترۆڵی لە سەرەو کەسانێک کە ئینتمای نەتەوەییان بەهێزە، بە ئاسانی ناتوانن پۆستە ئیداری‌یەکان بگرنە دەست. بەربژێری پۆستە ئیداری‌یەکان، نابێ هیچ جۆرە پەیوەندی‌یەکی ڕێکخراوەیی‌و بنەماڵەییان، نە لە ئێستاو نە لە ڕابردوودا لەگەڵ حیزبە قەدەغە کراوەکان هەبێ. پۆستە سیاسی‌یەکان لەو ناوچانە کە زۆرینە فارس نین، تەنیا بۆ ئەو کەسانەیە کە هەم ڕابردووو هەم ئێستا بە تەواوی لە خزمەت لایەنی دەسەڵاتداردا بوونەو لە لایەن دەسەڵاتی ناوەندی‌یەوە بۆ ئەو پۆستانە دادەنرێن. کەسانێک کە بۆ پۆستە سیاسی‌یە هەستیارەکانی وەکوو پارێزگار دەستنیشان دەکرێن، بێجگە لە پارێزگا فارس نشینەکان، ئەوانیتر خەڵکی ناوچەکە نینو هەم لەبواری نەتەوەیی‌و زمانی‌یەوەو هەم لە بواری ئایینی‌یەوە، لە خەڵکی ناوچەکە جیاوازنو زۆربەی پارێزگارەکان، هیچ جۆرە پەیوەندی‌یەکی کولتووری‌و زمانی‌و ئایینییان بە خەڵکەکەوە نی‌یە. لەگەڵ ئەوەشدا، زۆربەیان کەسانی کۆنی نیزامی سەر بە سوپای پاسدارانن[١]. خزمەتی نیزامی بە کۆماری ئیسلامی بۆ هەموو پیاوێکی سەروو ١٨ ساڵ زۆرەکی‌یە، بەڵام گەیشتن بە پلە نیزامی‌یە باڵاکان بۆ هەموو ئێرانی‌یەکان یەکسان نی‌یەو ئەو کەمینە نەتەوەیی‌و ئایینییانەی کە جیاوازن لە نەتەوەی فارسو ئایینی شیعە، جگە لە چەند پلەی سەرەتایی، ناتوانن بگەنە پلەو پۆستە باڵا نیزامی‌یەکان[٢].

[1] Pierre EMMERY, « Nation et minorités en Iran : face au fait minoritaires, quelle réponse institutionnelle ? », *Les clés du Moyen-Orient, op. cit.*

[2] *Refworld*, « Iran : information sur le service militaire, y compris sur l'âge du recrutement, la durée du service, les motifs d'exemption, la possibilité d'effectuer un service de remplacement et le traitement réservé par les autorités aux personnes qui refusent de faire leur service militaire ; information indiquant si des sanctions sont imposées aux objecteurs de conscience », < www.refworld.org>, 28 March 2014, consulté le 03/01/2019.

د. کەمینە ئایینی‌یەکان لە ژێر دەسەڵاتێکی شیعەگەریی دەوڵەتیدا

ئامارێکی وردو بڕوا پێکراو لە سەر کەمینە ئایینی‌یەکان لە ئێران بڵاو نەکراوەتەوە، بەڵام بە پێی هەندێک لە ئامارە حکوومیو ناحکوومی‌یەکان، دوای شۆڕشی ١٩٧٩، ڕێژەی هاوڵاتییانی کەمینە ئایینی‌یەکان بە بەراورد لەگەڵ ڕێژەی تەواوی دانیشتووانی ئێران، بە شێوەیەکی بەرچاو کەمی کردووەو زۆرینەی دانیشتووانی ئێران لە ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی پێکهاتووە. جگە لە سوننەکان کە وەکوو کەمینەیەکی موسوڵمان ئەژمار دەکرێن، چەندین کەمینەی ئایینی ناموسوڵمانیش وەکوو مەسیحی، زەردەشتی، جوولەکە، بەهاییو یارسان لە ئێران بوونیان هەیە[1]. بە پێی ئامارە دەوڵەتی‌یەکان، لە ساڵی ١٩٩٧ـەوە هەتا ساڵی ٢٠١٧، ڕێژەی موسوڵمانانی ئێران، ٢/٥ هێندە زیادی کردووە. ئەوە لە حاڵێکدایە ڕێژەی ناموسوڵمانەکان لەو ماوەیەدا گۆڕانکاری‌یەکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە. پرسیارەکە ئەوەیە کە، دۆخی کەمینە ئایینی‌یەکان لە کۆماری ئیسلامیدا کە لەسەر بنەمای شیعەگەری دامەزراوە، چلۆنە؟ لە ئێران، کەمینە ئایینی‌یەکان بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەبن : یەکەمیان، ئەو ئایینانەی لە لایەن دەوڵەتەوە بە فەرمی ناسراون، دووهەمیان، ئەو ئایینانەی کە لە لایەن دەوڵەتەوە بە فەرمی نەناسراون.

ئایینە بە فەرمی ناسراوەکان : لە دەستووری بنەڕەتیی ئێراندا، جگە لە سوننەکان، سێ کەمینەی ئایینی ناموسوڵمانی مەسیحی، جوولەکەو زەردەشتی بە فەرمی ناسراونو دوو کورسیی پاڕلمانیان بە شێوەی سەمبۆلیک بۆ تەرخان کراوە. بە فەرمی ناسینیان لە لایەن دەوڵەتەوە بەو واتایە نیە کە ئازادیی تەواویان لە بەجێ گەیاندنی ئەرکە ئایینی‌یەکانیان هەیە، بەڵکوو چالاکی‌یە ئایینی‌یەکانیان چوارچێوەیەکی لە لایەن دەوڵەتەوە بۆ دیاریکراوە. بە پێی

[1] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l’Iran, op. cit.*, pp. 30-31.

ئامارەکانی ناوەندی ئاماری ئێران، لە نێوان ساڵەکانی **١٩٥٧**و **٢٠١٧**دا، ژمارەی دانیشتووانی ئایینە نامسوڵمانەکان بەو شێوە کەمی کردووە : مەسیحی ٪**٧٣**، جوولەکە ٪**٩٧**، زەردەشتی ٪**٧٠**و ئەوانیتر بە ڕێژەی ٪**٦١** کەمیان کردووە[١].

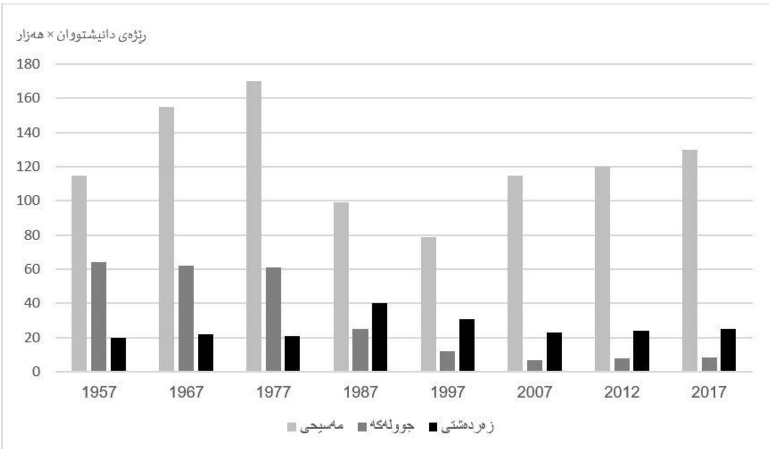

ژمارەی دانیشتووانی نامسوڵمان لە ئێران، لە نێوان ساڵەکانی ١٩٥٧و ٢٠١٧دا. **سەرچاوە :** ناوەندی ئاماری ئێران

بە پێی ئەو گرافیکەی سەرەوە، لە دوای شۆڕشی **١٩٧٩**ـەوە، ژمارەی دانیشتووانی نامسوڵمان کەمی کردووە، لە کاتێکدا، ژمارەی تەواوی دانیشتووانی ئێران، دوو هێندە زیادی کردووە. هۆکاری سەرەکیی دابەزین یان بەرز نەبوونەوەی ڕێژەی دانیشتووانی کەمینە ئایینی‌یەکان دەگەڕێتەوە بۆ کۆچکردن بە هۆی سیاسەتی زۆرەملێ‌و سەرکوتی دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی دەرهەق بە کەمینە ئایینی‌یەکان. هەر لە سەرەتای شۆڕشەوە ژمارەیەک

[١] ئەنجامی سەرژمێریی گشتیی دانیشتوانو نیشتەجێبوونی ساڵی ١٣٩٥، ناوەندی ئاماری ئێران، <www.amar.org.ir>.

قەشە (پیاوی ئایینی مەسیحی) تیرۆر کران. بۆ نموونە هووسپیان مێهر (١٩٩٣ لە کەرەج تیرۆر کرا)، مێهدی دیباجو تەتهیس میکائیلیان (ساڵی ١٩٩٤ تیرۆر کرانو تەرمەکانیان بە ورد کراوی لە نێو بەفرگردا دۆزرایەوە). هەروەها بە سەدان مەسیحی ڕەوانەی زیندانەکان کرانو ژمارەیەکی زۆر کتێبی ئینجیلو نووسراوەو بەڵگەنامەی ئایینی سووتێندران. بڵاوکراوە مەسیحی‌یەکان قەدەغە کرانو بەشی خزمەتگوزاریی کەنیسەکان داخران. هەرچەندە ئەمڕۆکە ژمارەیەک کەنیسە لە ئێران دەرگایان کراوەیە، بەڵام کارو چالاکی‌یەکانیان لە لایەن دەوڵەتەوە سنووردار کراوە. زۆربەی ئەو ئێرانییانەی ئایینی خۆیان لە ئیسلامەوە گۆڕیوە بۆ ئایینەکانی دیکە، بەرەوڕووی توندترین سزا بوونەتەوەو زۆربەیان بە سزای لەسێدارەدان حوکم دراون، چونکە لە ڕوانگەی حکوومەتەوە گۆڕینی ئایین لە ئیسلامەوە بۆ ئایینێکی‌تر بە هەڵگەڕانەوە ئەژمار دەکرێ، بەڵام گۆڕینی ئایین لەوانیترەوە بۆ ئیسلام، بە کارێکی پیرۆز دادەنرێ. دوای گوتاری خامەنەیی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی لە ساڵی ٢٠١٠دا، ژمارەی دەستگیرکراوانو لە سێدارە دراوانی کەمینە ئایینی‌یەکان بەرز بوویەوە. بە گوتەی خامەنەیی، "دوژمنی ئیسلام هەوڵ دەدا بە زیادبوونی ژمارەی کەنیسە خۆماڵی‌یەکان[١]و هەندێک ئایینی دەستکرد، ئایینی ئیسلام لاواز بکا"[٢]. بە گوێرەی ڕاپۆرتی ساڵانەی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی بۆ ساڵی ٢٠١٩، زیاتر لە ١٧١ مەسیحی نوێ (ئەوانەی لە ئیسلامەوە چوونەتە سەر ئایینی مەسیح)، ساڵی ٢٠١٨ لە لایەن حکوومەتی ئێرانەوە دەستبەسەر کرانو سزا دراون[٣].

ژمارەی جوولەکەکانی ئێران زیاتر لە ژمارەی هەموو جوولەکەکانی وڵاتانی عەرەبی جگە لە ئیسرائیلو فەلەستینە[٤]، چونکە مێژووی هەبوونی جوولەکە لە ئێران دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە ٢٧٠٠ ساڵ پێش ئێستا[٥]، بەڵام ژمارەیان ڕۆژ بە ڕۆژ لە ئێران بەتایبەت دوای شۆڕش

[١] کڵێسەی خۆماڵی، بریتییە لەو کڵێسە بچووکانەی مەسیحییەکان لە ترسی حکوومەت بە نهێنی لە ماڵەکاندا دروستیان دەکەن.

[2] *VOA Persian*, « la peine de mort pour les nouveaux chrétiens et, la peur du développement de la conversion », 24 février 2012, <ir.voanews.com >, consulté le 12/05/2019.

[3] Amnestie Internationale, « Iran 2017/2018 », rapport annuel publié en février 2019.

[4] Amnestie Internationale, *Ibid.*, p. 45.

[5] Mireille HADAS-LEBEL, « Le judaïsme prend forme au retour de l'exil », *Histoire du Proche-Orient*, Le Monde Hors-série 2018, pp. 52-53.

لە کەمبوونەوە دایە. کۆماری ئیسلامی، ناوی جوولەکە یان *یەهودی* گۆڕیوە بۆ کەلیمی‌و بە "کەلیمی‌یەکان" ناویان دەهێنێ. زۆرینەی جوولەکەکانی ئێران، بەرەو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئیسرائیل کۆچیان کردووە. لە ئێران جوولەکەکان بوونەتە قوربانیی کێشەکانی نێوان کۆماری ئیسلامی‌و دەوڵەتی ئیسرائیل، چونکە هەر چەشنە پەیوەندی‌یەکی ئەو جوولەکانە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسرائیل، سزای زۆر قورسی بە دواوەیە. بە گوتەی ئەنجومەنی جوولەکەکانی تاران، ئەمڕۆکە، "هەرچەندە سەرکوتێکی چری جوولەکەکان لە ئێران بوونی نی‌یە، بەڵام هەندێک بەر بەست بوونیان هەیە"[١].

ئایینی زەردەشتی، نزیک بە ٣٠٠٠ ساڵ دەبێ لە نێو ئێرانی‌یەکاندا دەرکەوتووەو بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ ئێران لە سەدەی حەوتەمی زایین، ئایینی سەرەکیی ئێرانی‌یەکان بووە. لەگەڵ ئەوەشدا کە کۆمەڵگای زەردەشتی‌یەکان لە پاڕلمانی ئێران نوێنەری هەیە، بەڵام زەردەشتی‌یەکان لە ژیانی ڕۆژانەیاندا، بەرەوڕووی هێرش‌و سووکایەتی‌و ئازار دەبنەوە. جیاوازی‌و هەڵاواردنی یاسایی، یەکێک لەو کێشانەیە کە زەردەشتی‌یەکان لە ئێران بەرەوڕووی دەبنەوە[٢]. بۆ نموونە، ئەگەر لە بنەماڵەیەکی زەردەشتی‌دا، یەک کەس ئایینی خۆی بگۆڕی بۆ ئیسلام، مافی ئەوەی هەیە بە تەنیا ببێتە خاوەنی هەموو میراتی بنەماڵەکە. هەروەها، ئەگەر کەسێکی زەردەشتی بە تۆمەتی کوشتنی موسوڵمانێک حوکم بدرێ، بە پێی یاسای ئێران، دەبێ قەساس وەربگرێ، واتە سزای مردن، بەڵام ئەگەر موسوڵمانێک بە تومەتی کوشتنی زەردەشتی‌یەک حوکم بدرێ، بە مردن سزا نادرێ. ڕێساکانی ئایینی شیعە کە پەیوەندی‌یەکانی نێوان ژن‌و پیاو ڕێک دەخەن‌و کردەوە توندو تیژی‌یەکانی ئەو ڕێسایانە کە لە لایەن هێزەکانی پۆلیس‌و ئاسایشی کۆماری ئیسلامی‌یەوە جێبەجێ دەکرێن، لە ڕوانگەی زۆربەی زەردەشتی‌یەکانی ئیران، پێشێل

[1] Larry COHLER-ESSES, « How Iran's Jews Survive in Mullahs' World ? », 18 août 2015, *Forward*, <www.forward.com>, consulté le 12/05/2019.
[2] Na'imeh DOUSTDAR, « Les zoroastriens en Iran et le défi d'être une minorité », *Radio Zamaneh*, <www.radiozamaneh.com >, 05 juillet 2013, consulté le 12/05/2019.

کردنی مافە بنەڕەتی‌یەکانی ئەوانە، بۆ ئەوەی بە زۆر نەریتو ڕێساکانی ئایینی ئیسلامیان بە سەردا بسەپێ.

هەڵاواردنی ئایینی، تەنیا ناموسوڵمانان ناکاتە ئامانج، بەڵکوو هەموو ئەو کەمینە موسوڵمانانەش دەکاتە ئامانج کە شیعەی دوازدە ئیمامی نین. سیاسەتە کولتووری‌یەکانی دەوڵەت وەکوو بەربەستێکن لە بەرامبەر هەموو ئەوانەی لەگەڵ شیعەی دوازدە ئیمامی سازگار نین.

ئایینە بە فەرمی نەناسراوەکان : ئەو ئایینانەی دەستووری بنەڕەتیی ئێران بە فەرمی نایانناسێ، نەک تەنیا کارو چالاکی‌یەکانیان قەدەغەیە، بەڵکوو بەردەوام سەرکوت دەکرێن. ئایینە بە فەرمی نەناسراوەکانی وەکوو بەهاییو یارسانو ژمارەیەک کەمینەی دیکە، لە روانگەی دەسەڵاتەوە وەکوو هەڵگەڕاوە سەیر دەکرێنو نەک تەنیا لە لایەن دامودەزگا دەوڵەتییاکانەوە بەڵکوو لە لایەن کۆمەڵگاشەوە بە بێ هیچ هۆکارێک بەرەوڕووی هەڵاواردنو توندوتیژی دەبنەوە. شوێنکەوتووانی ئەو ئایینانە لە زۆربەی خزمەتگوزاری‌یە حکوومی‌یەکانی وەکوو خوێندنو دامەزراندن بێ بەش دەکرێن[1]. ئایینی بەهایی یەکێک لەو ئایینانەیە کە بەشێوەیەکی چڕ کراوەتە ئامانجی سیاسەتە زۆرەملێیەکانی کۆماری ئیسلامی. هەرچەندە ئامارێکی فەرمی لەسەر ژمارەی شوێنکەوتووانی ئایینی بەهایی لەبەر دەست دا نیە، بەڵام بە پێی ئامارە نافەرمی‌یەکان، ژمارەی شوێنکەوتوانی ئەو ئایینە بە ٣٥٠ هەزار کەس بەراورد دەکرێ. دەستبەسەر کرانو لە سێدارە دانی ژمارەیەک بەهایی لە دوای شۆڕش، بووە هۆی شەپۆلێکی گەورەی کۆچکردنی بەهایی‌یەکان[2]. دەستبەسەر کردنی خۆسەرانە، سزای قورسی زیندان، ئەشکەنجەو رەفتاری ناشایست، داخستنی کارگەو کارخانەکانیان، دەست بەسەردا

[1] Matthieu ANQUEZ, *Histoire de l’Iran, op. cit.*, p. 46.
[2] Ali QADIMI, « La révolution islamique a-t-elle précipité les minorités religieuses d’Iran ? », *BBC persian*, <www.bbcpersian.com/persian>, consulté le 14/03/2019.

گرتنی ماڵو سامانیان، قەدەغە کردنی کار کردن لە کەرتی گشتیو بێبەش کردنیان لە خوێندنی زانکۆ، لەو سیاسەتانەن کە لە لایەن حکوومەتەوە لەسەر بەهایی‌یەکان جێبەجێ دەکرێ. دەسەڵاتدارانی ئێران، بەهایی‌یەکان وەکوو خەڵکێکی "پیس" ئەژمار دەکەن[1]. دوای شۆڕش، نزیک بە تەواوی خوێندکارو مامۆستایانی بەهایی لە زانکۆکانی ئێران دەر کرانو خوێندکارو مامۆستا نوێیەکانیش ئیتر لە زانکۆکان وەرنەگیران. بە پێی حوکمێکی نهێنیی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتوری، بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بەهایی‌یەکان، "نیزام دەبێ بە شێوەیەک ڕەفتار لەگەڵ بەهایی‌یەکان بکا، کە ڕێگەی گەشە کردنیان لێ بگیرێ"و "لە کاتی ناونووسین لە زانکۆکانو لە ماوەی خوێندن دا، کاتێک دەرکەوت کە ئەو کەسانە بەهایین، دەبێ لە خوێندن بێبەش بکرێن"(بڕوانە پاشبەندی ١). جگە لە بەهایی‌یەکان، ژمارەیەکی دیکەی کەمینەی ئایینی وەکوو یارسان (ئەهلی هەق)، دەروێشە گۆنابادیی‌یەکان کە لقێکی شیعەنو بێ بڕواکان لە ئێران بوونیان هەیەو بە هەمان شێوەی بەهایی‌یەکان بوونە بە قوربانیی سیاسەتی هەڵاواردنی سیستەماتیکی دەوڵەتی. هەرچەندە لە سەردەمی ڕێژیمی پاشایەتیش، زۆرێک لەو کەمینە ئایینیانە وەکوو بەهایی‌یەکان، لە هەمان دۆخی ئەمڕۆدا بوون، بەڵام کۆماری ئیسلامی بە شێوەیەکی جدیترو سیستەماتیکتر کەمینە ئایینی‌یەکانی کردوەتە ئامانج، بە تایبەت لە بواری خوێندنو کار کردندا. کەمینە ئایینی‌یەکان بە هۆی بە جێ گەیاندنی مەڕاسمە ئایینی‌یەکانیانەوە، بەردەوام بەرەوڕووی سزا دەبنەوە، لە سەر کارەکانیان دەر دەکرێنو منداڵەکانیان لە خوێندن بێبەش دەکرێن. بێ‌بڕواکان کە بڕوایان بە هیچ ئایینێک نیە، ئەگەر بە ئاشکرا رایبگەیەنن کە بێ‌بڕوان، بە توندترین شێوە سزا دەدرێن. بە پێی راپۆرتی ڕێکخراوی لێبووردنی نێونەتەوەیی، بێ‌بڕوایان بەردەوام مەترسی ئەوەیان لەسەرە کە بە بیانووی هەڵگەڕانەوە بگیرێن، ئەشکەنجە بکرێنو بە توندترین شێوە سزا بدرێن.

[1] Amnistie Internationale, « Iran 2017/2018 », rapport annuel publié en février 2019.

٢-٢. تۆقاندنی کۆمەڵگا

"پەیوەندییەک کە لە سەر بنەمای توندوتیژی بنیات نرابێ، کار لە سەر جەستەو لە سەر شت دەکا : زۆر دەکا، دادەهێنێ، دەشکێنێ، وێران دەکا؛ هەموو ئەگەرەکان دادەخا؛ کە وابوو جگە لە ناچالاکبوونی پەیوەندییەکە هیچیتر ناهێڵێتەوە، ئەگەر ڕووبەڕووی بەرگریش بوویەوە، هیچ بژاردەیەکی جگە لە دامرکاندنەوەی لەبەر دەستدا نییە."

میشێل فوکۆ[١]

میشێل فوکۆ پێیوایە، "هیچ دەسەڵاتێک بێ بەرگری نییە". ئەگەر بەرگری هەیە، نیشانەی ئەوەیە کە سووژەکانی دەسەڵات، گوێڕایەڵی لە دەسەڵات ڕەت دەکەنەوە. سیاسەتو ئامرازە زۆرەملێیەکانی دەوڵەت، هەمیشە لە لایەن تەواوی کۆمەڵگاوە پەسند ناکرێن. یەکێک لە فاکتەرەکانی پێناسەی دەوڵەتی مۆدێرن، بەکارهێنانی هێزە کە دەوڵەت بە تەنیا لەدەست خۆی ناوە. بەڵام دەوڵەتێکی تۆتالیتەر، ئەو هێزە ڕەوایە بە شێوەیەکی نادروست بەکار دێنێو بۆ سەرکوتی خەڵک کەڵکی لێ وەردەگرێ. لە حکوومەتێکی تۆتالیتەردا، هیچ چەشنە کۆنترۆڵێک بۆ سنووردار کردنی هێزەکانی پۆلیسو ئاسایش بوونی نیەو بۆ دانپێدانانو وەدەستهێنانی زانیاری لە گیراوان، کەڵک لە ئەشکەنجە وەردەگیرێ. لە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا، تاکەکان بە بێ ئەوەی تاوانبار بوونیان سەلمێندرابێ، دەستگیر دەکرێنو بە شێوەی تاک یان گرووپ، بە بێ دادگایی کردن یان بە شێوەی دادگاییکردنێکی خێرا لە شوێنی دەستگیر کرانیانو بە بێ هەبوونی هەلی بەرگریکردن لە خۆیان، لە سێدارە دەدرێن. سزاکان بە شێوەی نابەجێو بە گوێرەی کردەوەی تۆمەتبارانن[٢]. بۆ هانا ئارێنت، "تۆتالیتاریزم، شێوەیەکە لە حکوومەت کە لەودا تۆقاندن بنەچەو پرەنسیپی کارو هەروەها کاراکتەری

[1] Michel FOUCAULT, « Le sujet et le pouvoir », in Dits et écrits II, texte n°306, p. 1041-1062. (extrait).

[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 81.

لۆژیکیی بیری ئایدۆلۆژییە"[1]. تۆقاندن لە ترساندن جیاوازە، چونکە ترساندن شتێکی کاتییەو زوو تەواو دەبێ، بەڵام تۆقاندن بە ترساندنێکی بەردەوام دەگوترێ کە کۆتاییەکەی دیار نییەو مرۆڤ لە بازنەیەکی ترسدا زیندانی دەکاو بەردەوام لەگەڵیدایە. لە سیستەمێکی تۆتالیتەردا، سزاکان ڕێکخراوو بەشێوەی سیستەماتیک، بە پێوەری گەورەو بە بێ پرۆسەی دادوەری جێبەجێ دەکرێن. توقاندن لە ڕێژیمە تۆتالیتەرەکاندا کە بە ناوەندێتی ئایدۆلۆژی ئەنجام دەدرێ، بەردەوام لە لایەن حکوومەتو لایەنگرەکانییەوە پاساوی بۆ دەهێندرێتەوە[2]. دەزگای دادوەریی لە جیاتی کردەوەی تاکەکان، مەبەستی تاکەکان سزا دەدا، واتا تاکەکان بۆ کردەوەیەک سزا دەدرێن کە هێشتا ئەنجامیان نەداوە، چونکە حکوومەتی تۆتالیتەر، لە جیاتی ئەوەی سەرنج بداتە کارو کردەوەی تاکەکان، سەرنج دەداتە بنەچەی کۆمەڵایەتیی تاکەکان. لەو سیستەمانەدا، دادگا ئاساییەکان سەربەخۆ نینو لە لایەن ڕێژیمەوە بە سیاسی کراون (واگنێر ١٩٨٦)، بەڵام بە پێچەوانەو، لە سیستەمە ئۆتۆریتەرەکاندا، سەربەخۆیی نەریتیی دادگاکان وەکوو خۆی دەمێنێتەوە، هەرچەندە لەوانیشدا دۆسیە سیاسییەکان دەبرێنە دادگا نیزامییەکان.

ژوان لەنز پێیوایە، لە سیستەمێکی تۆتالیتەردا، ١٠ تایبەتمەندیی زۆرەملێ بوونیان هەیە[3]:

"١. ئاستێکی لە ڕادە بە دەر لە زۆر لێکردن
٢. بەکار هێنانی لە دژی چینو توێژەکانی کۆمەڵگا بە شێوەی گشتی، بە بێ ڕەچاو کردنی تایبەتمەندی
٣. بێ نرخ بوونی پرۆسە یاساییەکان، ڕواڵەتی پرۆسەکەو ئیمکانی بەرگری لە خۆ کردن لەو کاتەدا کە سزایەک دەسەپێندرێ.
٤. ئەخلاقی ریاکارانەو ئەو پڕوپاگەندایەی کە دەوری دەدا
٥. پەرە سەندنی تۆقاندن بۆ سەر ئێلیتەکانیش
٦. پەرەسەندن بۆ ئەندامانی بنەماڵەی تۆمەتبار، تەنانەت ئەگەر دەستیشیان لە تاوانەکەدا نەبێ

[1] Hannah ARENDT, *Les origines du totalitarisme*, *op. cit.*, p. 474.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, pp. 86-90.

[3] Juan LINZ, *Ibid.*, p. 83.

٧. سەرنجدان بە مەبەستو تایبەتمەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی تۆمەتبار، لە جیاتی سەرنجدان بە کردەوەکانی

٨. بەکار هێنانی دامەزراوە دەوڵەتی و/یا حیزبی‌یەکان لە جیاتی ئەوانەی بە رواڵەت کۆنترۆڵ ناکرێن(وەکوو هێزی نیزامی)و هەروەها قەبارەو ئاڵۆزیی ئەو دامەزراوانە.

٩. راودوونان یان بەرزبوونەوەی تۆقاندن دوای جێگیر بوونو بەهێز بوونی ڕژێم

١٠. بێبەش نەکردنی سەرۆکایەتیی هێزە نیزامی‌یەکان لە سیاسەتی سەرکوت."

ژوان لەنز لە پێناسە کردنی تۆتالیتاریزمدا، تۆقاندن وەکوو تایبەتمەندی‌یەکی سەرەکیی ئەژمار ناکا، بە تایبەت لە ڕژێمە جێگیرەکاندا، بەڵام پێیوایە لە هەندێک ڕژێمدا، تۆقاندن یەکێکە لە تایبەتمەندی‌یە گرنگەکان[1]. پێناسەی تۆقاندن بۆ ئەلکساندر دالینو جۆرج دەبلێیو برەسلۆوێر، بریتی‌یە لە " زۆر لێکردنی لە رادە بە دەر ، لە لایەن ئۆرگانێکی دەسەڵاتی گشتی‌یەوە لە دژی تاکو گرووپەکانی کۆمەڵگاو هەڕەشە کردنو لە نێو بردنی خۆسەرانەی ئەم یان ئەو تاکو گرووپە[2]".

ئـ. لە سێدارە دان، چەکی تۆقاندن

بە پێی راپۆرتی ساڵانەی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، لەسەر ژمارەی لە سێدارە دراوانی جیهان کە بۆ ساڵی **٢٠١٩** ئامادە کراوە، ئێران دوای وڵاتی چین، بە دووهەم وڵات دێ کە زۆرترین کەس تێیدا لە لایەن حکوومەتەوە لە سێدارە دراوە، بەڵام بە پێی ڕێژەی دانیشتووان، ئێران یەکەم وڵاتە، چونکە ڕێژەی دانیشتووانی وڵاتی چین لە **١,٣٨٦** میلیارد پێکهاتووە، کەچی ڕێژەی دانیشتووانی ئێران نزیکەی٨٠ میلیۆن کەسە. بە پێی هەندێک سەرچاوەی

[1] Juan LINZ, *Ibid*., p. 83.
[2] Alexander DALLIN et George W. BRESLAUER, « Political Terrot in communist sytems », Stanford: *Stanford University Press*, 1970, p. 7.

نافەرمی، ژمارەی ئەو کەسانەی سزای لەسێدارەدانیان بۆ دەرچووەو لە چاوەڕوانی جێبەجێ‌کردنی سزاکەدان، ٤٥٠٠ کەسە، کە بەشێکیان مێر مندالًن[١]. تەنیا جیاوازی لە نێوان پێگەیشتووانو مێرمندالان بە نیسبەت سزای لەسێدارەدان ئەوەیە کە مێرمندالان دەبێ تا تەمەنی ١٨ ساڵی لە بەندیخانە چاوەڕێ بکەن، واتە کەسێکی تەمەن ١٥ سالان ئەگەر سزای لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو، دەبێ لە ١٨ ساڵیدا لە سێدارە بدرێ، بۆیە سێ ساڵ دەبێ لە بەندیخانە چاوەڕێی مردن بێ (لە ئێران، تەمەنی بەرپرسیارەتیی بۆ سزادان بۆ کچان لە ٩ ساڵی‌یەوە دەستپێدەکاو لە ١٣ ساڵی جێگیر دەبێ، بۆ کوڕانیش بە بێ دەستپێکردن لە ١٥ جێگیر دەبێ[٢]). بە پێی ئاماری ڕێکخراوە نێونەتەوەیی‌یەکانی وەکوو کۆمیسیۆنی بالای مافەکانی مرۆڤی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێکخراوی چاودێری مافەکانی مرۆڤ (Human Rights Watch)و یەکیەتیی ئەورووپا، لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٠ـەوە تاکوو ئێستا، ٩١ مێرمندال لە ئێران لە سێدارە دراون[٣]. لەگەڵ ئەوەشدا کە گوشاری نێونەتەوەیی لە سەر حکوومەتی ئێران بۆ وەستاندنی لەسێدارەدانی مێرمنادالان لە ئارا دایە[٤]، بەلام بە گوتەی ڕێکخراوی چاودێریی مافەکانی مرۆڤ، ئێران هێشتا یەکێک لەو چوار ولاتانەیە کە سزای لە سێدارە دانی مێر مندالان تێیاندا جێبەجێ دەکرێو بە گوتەی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، سزای لە سێدارە دانی مێر مندالان لە ئێران زیادی کردووە[٥]. تا ئێستا، ئامارێکی ورد لە سەر ژمارەی لە سێدارەدراوان لە ئێران لە بەردەستدا نی‌یە، بە تایبەت ژمارەی لە سێدارە دراوانی سیاسی، چونکە زۆرینەی ئەو کەسانەی لە سێدارە دراون، لە شوێنێکی نادیاردا نێژراون. هەندێک ڕێکخراوو دامەزراوەی ناحکوومی وەکوو کۆمیتەی بەرگری لە مافەکانی مرۆڤ لە ئێران، بەیارمەتیی

[1] *Cornell Law School*, « Death Penalty Database », < www.deathpenaltyworldwide.org>, consulté le 02/01/2019.
[2] Simin NOURI, « Les droits humains en Iran, ouvrage collectif », *Où va l'Iran ?, op. cit.*, p. 172.
[3] La peine de mort dans le monde, « Iran — Exécutions de mineurs au moment des faits », *La peine de mort* < www.peinedemort.org >, 14 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.
[4] *ONU Info*, « l'ONU demande aux autorités de cesser d'exécuter des délinquants juvéniles », < news.un.org>, 16 février 2018, consulté le 02/01/2019.
[5] *Amnistie Internationale*, « Iran. Les exécutions de mineurs se multiplient », 2 février 2017, < www.amnesty.org>, consulté le 02/01/2019.

ڕێکخراوە نێونەتەوەیی‌یەکانی بەرگریی لە مافەکانی مرۆڤ، بەردەوام لە هەوڵی وەدەست خستنی زانیاری لە سەر قوربانییانی لە سێدارە دانن لە ئێران. هەندێک سەرچاوە، ژمارەی لە سێدارە دراوانی ئێرانیان لە نێوان ٦٠ هەزار بۆ ٨٠ هەزار کەس بەراوردە کردووە، بەڵام بە پێی بەراورد کردنو کۆ کردنەوەی هەندێک ژمارەی پەرشو بڵاو، ژمارەی لە سێدارە دراوانی ئێران بە زیاتر لە ٥٠ هەزار کەس بەراورد دەکرێ کە ئەگەر ژمارەی ئەو کەسانەشی لەگەڵدا بێ کە سزای لە سێدارە دانیان بۆ دەرچووەو هێشتا لە سێدارە نەدراون، ژمارەکە لە **٥٥**هەزار کەس تێدەپەڕێ[١]. ئەگەر ژمارەی لە سێدارەدراوانی ئێران لە ماوەی چل ساڵدا، بە سەر دوو ماوەی بیست ساڵیدا دابەش بکەین، دەردەکەوێ کە لە **١٩٧٩**ـەوە تا ئێستا هیچ گۆڕانکاریو کەمبوونەوەیەکی ئەوتۆ لە ژمارەی لە سێدارەدراوان لە ئێران ڕووی نەداوە (بڕوانە خشتەو گرافیکی ژێرەوە).

ساڵ	ژمارەی لە سێدارە دراوان	سەرچاوەکان
١٩٧٩-١٩٨٠	٤٣٨	ڕاپۆرتی ساڵانەی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی، کۆمیتەی بەرگریی لە مافەکانی مرۆڤ لە ئێران IRAN – SOS, Iran Archive, Iran Human Rights Monitor[2], ECPM[3], VOA Persian, Cornell Law School[4].
١٩٨١	٦٢٤	
١٩٨٢-١٩٨٥	١٤٧٩٤(زۆرینەیان لە ساڵی ١٩٨٢دا لە سێدارە دراون)	
١٩٨٥-١٩٩٩	١٢٢٨٠	
١٩٩٩-٢٠١٩	١٠١٦٠	
ژمارەی ئەو کەسانەی بە لەسێدارەدان سزا دراونو لە چاوەڕوانی جێبەجێ کردنی دان	٤٥٠٠	

[1] Les chiffres publiés par : *Amnistie internationale, IRAN – SOS, Iran Archive, Iran Human Rights (IHR), ECPM (Ensemble contre la peine de mort), Cornell Law School, Iran Human Rights Monitor.*

[2] *Iran Human Rights Monitor,* Annual Report, 2018, < iran-hrm.com>, consulté le 02/01/2019.

[3] *ECPM*, « Rapport sur la peine de mort en Iran en 2017 », < www.ecpm.org>, consulté le 02/01/2019.

[4] *Cornell Law School,* « Death Penalty Database », < www.deathpenaltyworldwide.org>, consulté le 02/01/2019.

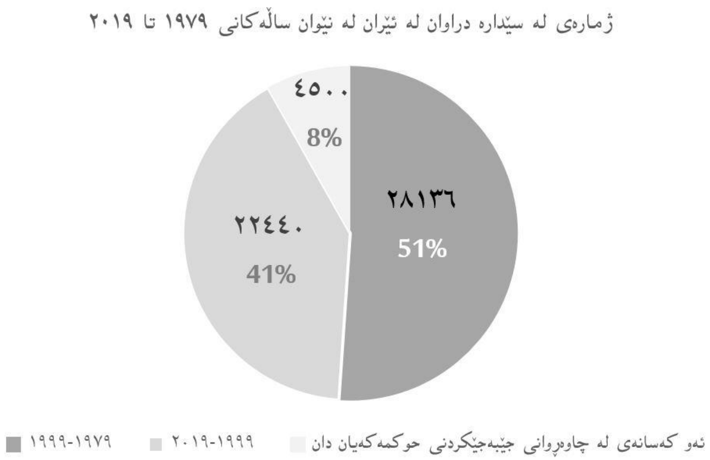

ب. لەسێدارەدانی خێرا بە دادگای سەحرایی

لە سیستەمێکی تۆتالیتەردا، دادگا ئاسایی‌یەکان سەربەخۆیی خۆیان لە دەست دەدەن، چونکە بە سیاسی کردنی دادگاکان دەبێتە ئامانجی ڕێژیم[1]. دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ١٩٧٩، خومەینی هەندێک کەسی ئایینی وەکوو دادوەری شەرع[2] بۆ دادگاییکردنو سزادانی ئەندامانی ئەو حیزبو گرووپانە دیاری کرد کە لە لایەن کۆماری ئیسلامی‌یەوە قەدەغە کرابوونو بۆ مانەوەی خۆیان بەرگرییان دەکرد. خومەینی پێیوابوو، ئەو کەسانەی کۆماری ئیسلامی ڕەت دەکەنەوە، تاوانبارنو پێویست ناکا دادگای فەرمییان بۆ دابنرێو پرۆسەی دادگایی‌کردنیان بۆ بەڕێوە بچێ، چونکە بە گوتەی ئەو، دادگای فەرمی بۆ ئەو کەسانە بەڕێوە دەچێ کە روون نی‌یە تاوانبارن یان نا. هەر بۆیە، ژمارەیەک دادوەری ئایینی دەستنیشان کرد بۆ ئەوەی

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, *op. cit.*, p. 90.
[2] Khomeiny, « Création du tribunal révolutionnaire islamique », *Sahifeyeh Imam*, Livre VI, *op. cit.*, p. 215.

تاوانباران بە بێ دادگای فەرمی سزا بدرێنو بە خێراییش سزایەکە جێبەجێ بکرێ. یەکێک لەو دادوەرە ئایینییانە بە ناوی سادق خەڵخاڵی[1]، بە جۆری دادگاییکردنو سزادانە سەحرایی‌یەکەی ناسراوە[2]. ئەو بە کۆمەڵ خەڵکی سزا دەداو خێرا لە سێدارەی دەدانو وێنەو فیلمەکانیشی لە مێدیاکاندا وەکوو سەرکەوتنی کۆماری ئیسلامی بڵاو دەکردەوە. قوربانی‌یەکان زۆرینەیان چالاکانی سیاسیو ئەندامانی حیزبە قەدەغە کراوەکان بوون. لە دوایین چاوپێکەوتنی‌دا، خەڵخاڵی پشتڕاستی کردەوە کە خەڵکانێکی زۆری کوشتووە :

"من دادوەری ئایینی بووم، زیاتر ٥٠٠ کەسی سەر بە ڕژێمی پاشایەتیم لە سێدارە داوە، هەروەها سەدان کەسم لە کوردستانو خوزستان لە سێدارە داوە. پەشیمان نیم لە هەموو ئەوانەی ئەنجامم داون. لە سەر ئەو بڕوایەم کە کەمم کوشتووە، چونکە زۆر کەس شایەنی مردن بوونو نەمتوانی راویان بکەم."

سادق خەڵخاڵی[3]

دادوەرێکی دیکەی ئایینی بە ناوی ئایەتوڵڵا مەحەللاتی کە شایەتحاڵی دیمەنی لەسێدارەدانی ١٤ کەسە، کە لە لایەن خەڵخاڵی‌یەوە ساڵی ١٩٨٠ لە شاری شیراز لە سێدارە دران، بەو شێوە رووداوەکە دەگێڕێتەوە :

"[...] لە سێدارە دراوەکانی شیراز، ئەو زیندانییانە بوون کە پێشتر دادگایی کرابوونو بە سزای زیندانیکردن حوکم درابوون، یان چاوەڕێی ئازاد کرانیان بوون. یەکێک لەوان ژنێکی دووگیانی

[1] Journal *Ettelaat* (archive), « Khalkhali est nommé par Imam comme juge religieux pour Kurdistan », 19 juin 1979, p. 1.
[2] *The Telegraph*, « Ayatollah Sadeq Khalkhali », < www.telegraph.co.uk >, Consulté le 02/01/2019.
[3] Kaveh GHOREISHI, « Les années 80 ; les kurdes sous le feu », *BBC Persian*, <www.bbcpersian.com>, 16 septembre 2013, consulté le 21 mai 2019.

جوولەکە بوو کە تەنانەت بەندیش نەکرابووو هەر لە بنەڕەتەوە هیچ دۆسیەیەکی دادگایی‌کردنی نەبوو، بەڵام لە لایەن خەڵخاڵی‌یەوە دەستگیر کرابووو کاتژمێرێک دواتر سزای لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو. ژنەکە بە بیستنی سزاکەی، هاواری کردو لە هۆش خۆی رۆیشت، بەڵام دوای وەهۆش هاتنەوەی، لە سێدارە درا. [...]"

ئایەتوڵڵا مەحەللاتی، ١٩٨١[1]

دادگایی‌کردنی سەحرایی شێوەیەکی ناسراوی دادگاییکردنو سزادانی ساڵەکانی دوای شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێرانە، بە تایبەت بۆ دادگایی‌کردنی چالاکانی سیاسی. شێوەیەکە لە دادگا کە ڕاستەوخۆ دوای دەستگیر کردنی تۆمەتبارە سیاسی‌یەکان، لە شوێنی گیرانیان، بە بێ تێپەڕ کردنی قۆناغەکانی پڕۆسەی دادگای فەرمی پێک دێو حوکمەکەش هەر لەوێ دەردەکرێو بە خێرایی جێبەجێ دەکرێ (بڕوانە وێنەی یەکەمو دووهەم). بە گوتەی جەهانگیر ڕەزمی، وێنەگری ڕۆژنامەی *اطلاعات* کە لەگەڵ چەند وێنەگرێکی دیکە کە هاوڕێیەتیی سادق خەڵخاڵیان دەکرد، بۆ دەسەڵاتدارانی ئەو کاتی کۆماری ئیسلامی، بڵاو کردنەوەی وێنەی دیمەنی لەسێدارەدان زۆر گرنگتر بوو لە خودی لەسێدارەدان. بە گوتەی ئەو، هێلی‌کۆپتەرێکی نیزامی، بە شێوەی تایبەت بۆ گواستنەوەی وێنەگرەکانی ڕۆژنامەکانی *اطلاعات*، *کیهان*و *جمهوری اسلامی* تەرخان کرابوو، تەنیا بە مەبەستی گرتنو بڵاو کردنەوەی وێنەکانی دیمەنی لەسێدارەدان. وێنەگرێکی دیکە بە ناوی خەلیل بەهرامی کە ئەویش وێنەگری ڕۆژنامەی *اطلاعات*ەو دیمەنی لە سێدارە دانی ١١ کەسی لە فڕۆکەخانەی شاری سنە لە ساڵی ١٩٧٩دا وێنە گرتووە، بەو شێوەیە ڕووداوەکە دەگێڕێتەوە(بڕوانە وێنەی ١) :

"لە هۆڵی چاوەڕێکردنی فڕۆکەخانە، لە پێش چاوی هەموو کارمەندەکان، ١١ کەسیان هێنان کە یەکێکیان لە سەر بڕانکارد بوو (بە ناوی ئەحسەن ناهید، خوێندکاری زانکۆ)و یەکێکیتر بە دەستێکی پانسمان کراو (بە ناوی ناسر سەلیمی)، دادوەر خەڵخاڵی، داوای لێکردن ناوو نازناوی

[1] Mohesn KADIVAR, *Au nom de l'islam font tout ce qu'ils veulent*, publication [en ligne], <www.kadivar.com>, 2018, p. 12.

خۆیان بڵێن، ۳۰ ده‌قه‌ دواتر، هه‌موویانی به‌ پیلانگێڕ تۆمه‌تبار كردو به‌ بێ هه‌بوونی هیچ به‌ڵگه‌و دۆكیۆمێنتێك، سزای له‌سێداره‌دانی بۆ ده‌ر كردن. به‌ پێش چاوی هه‌موو كارمه‌ندانی فڕۆكه‌خانه‌دا بردیانن بۆ زه‌وی‌یه‌كی خۆڵاوی له‌ ده‌ره‌وه. چه‌كداره‌كان جگه‌ له‌ یه‌كێكیان، هه‌موویان ده‌موچاویان داپۆشی‌و هه‌روه‌ها چاوی ده‌ستگیر كراوه‌كانیشیان به‌ستن. یه‌كێك له‌ گیراوه‌كان (به‌ ناوی عیسا پیروه‌لی) هاواری كرد كه‌ بێ تاوانه‌و كاسبی‌یه‌كه‌ی ته‌نیا بابۆڵه‌ فرۆشتنه‌و هیچ په‌یوه‌ندی‌یه‌كی به‌ سیاسه‌ته‌وه‌ نیه. نه‌یده‌توانی له‌ سه‌ر پێ ڕاوه‌ستێ، به‌ڵام به‌رزیان كرده‌وه. كاتێك كه‌ فه‌رمان دراو گولله‌باران كران، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا كه‌ هه‌موویان كه‌وتنه‌ سه‌ر زه‌وی، به‌ڵام پاسه‌وانی خه‌ڵخاڵی (به‌ ناوی عه‌لی كه‌ریمی) ده‌مانچه‌كه‌ی ده‌رهێناو گولله‌ی له‌ سه‌ر هه‌موویان دا."

خه‌لیل به‌هرامی، وێنه‌گری پێشووی ڕۆژنامه‌ی اطلاعات[1]

وێنه‌كانی خواره‌وه‌ به‌شێكن له‌ دیمه‌نی گولله‌بارانكردنی به‌ كۆمه‌ڵ له‌ لایه‌ن سادق خه‌ڵخاڵی‌یه‌وه‌ كه‌ ڕۆژی ۲۸ی ئووتی ۱۹۷۹ له‌ ڕۆژنامه‌ی *اطلاعات* بڵاو كراونه‌ته‌وه‌و ڕۆژی ۲۹ی ئووت له‌ ڕۆژنامه‌كانی *New York Times, Washington Post, spiegel, Daily Telegraph, Figaro, Paris Match* بڵاو كراونه‌ته‌وه. وێنه‌كان كه‌ له‌ دوو ڕۆژی جیاوازو دوو شوێنی جیاواز گیراون.

وێنه‌ی ۱ : وێنه‌ی خه‌ڵاتكراوی جه‌هانگیر ڕه‌زمی له‌ لایه‌ن پۆلیتزێره‌وه. فڕۆكه‌خانه‌ی شاری سنه، ۲۷ی ئووتی ۱۹۷۹، كاتژمێر ۱۷:۰۰، گولله‌بارانكردنی ۱۱ كه‌س. ناوی قوربانی‌یه‌كان : ئه‌حسه‌ن ناهید، شه‌هریار ناهید، جه‌میل یه‌خچاڵی، ناسر سه‌لیمی، عه‌بدوڵڵا فوولادی، موزه‌فه‌ر نیازمه‌ند، سیروس مه‌نووچێری، ئه‌سغه‌ر مۆبسێری، موزه‌فه‌ر ڕه‌حیمی، عیسا پیروه‌لی، عه‌تا زه‌ندی.
سه‌رچاوه : *www.pulitzer.org*

[1] www.equal-rights-now.com

وێنەی ٢ : نەخۆشخانەی مەریوان، ٢٥ی ئووتی ١٩٧٩، کاتژمێر ١٨:٣٠، گوللەبارانکردنی ٩ کەس. ناوی قوربانی‌یەکان : حوسێن مستەفا سوڵتانی، ئەمین موستەفا سوڵتانی، ئەحمەد پیرخزری، حوسێن پیرخزری، فایق عەزیزی، عەلی داستان، بێهنام ئەخزەری، جەلال نەسیمی، ئەحمەد قادرزادە.
سەرچاوە : *www.equal-rights-now.com*

بە گوتەی میشێل فوکۆ، بۆ هەر حکوومەتێک ئەوە گرنگە کە هێزی باڵادەستی‌و سەروەریی خۆی لە سەر جەستەی سووژەکانی پێشان بدا. دەوڵەت بە کەڵک وەرگرتن لە ترس‌و سزادان، بە زۆر سوژەکانی وا لێدەکا کە ڕێز لە دەسەڵاتی گشتی بگرن[1]. لە وێنەی **٢**دا ، بە گوتەی وێنەگرەکان، دەستگیر کراوەکان کارمەندانی نەخۆشخانەی شاری مەریوان بوون، کە لە نێو هەمان بینای نەخۆشخانەو لە پێش چاوی هاوپیشەکانیان بە تۆمەتی ئەوەی لە بواری پزیشکی‌یەوە یارمەتیی ئەندامانی حیزبە کوردی‌یەکانیان داوە، گوللەباران کران. ئەو کەسانە لە بەر ئەوە لە نێو بینای نەخۆشخانە گوللەباران کران، تا بە هاوپیشەکانیان نیشان بدرێ کە یارمەتیدانی نەیارانی کۆماری ئیسلامی، چ سزایەکی هەیە. ئەگەر لە لایەک، بڵاوکردنەوەی وێنەی گوللەبارانکردنی نەیارانی کۆماری ئیسلامی لە لایەن حکوومەتەوە، مەبەستی تۆقاندنی خەڵکی لە پشتەوە بووەو وەکوو سەرکەوتن بە سەر نەیاراندا ئەژمار دەکرا، بەڵام لە لایەکی‌ترەوە،

[1] Michel FOUCAULT (extrait), *Surveiller et punir, Paris, Gallimard, 1975, p. 9-12.*

بڵاو کردنەوەی ئەو وێنانە بووە هۆی ئەوەی کە ڕێکخراوە نێونەتەوەیی‌یەکانی بەرگریکاری مافەکانی مرۆڤ بۆ سەلماندنی تاوانە دەوڵەتی‌یەکانی کۆماری ئیسلامی کەڵکی لێ وەرگرن. بڵاو کردنەوەی دووبارەی ئەو وێنانە لە لایەن ئۆپۆزیسیۆنو هەروەها میدیا جیهانی‌یەکانەوە، بووە هۆی ڕاکێشانی سەرنجی کۆمەڵگای نێونەتەوەییو ڕێکخراوە نێونەتەوەیی‌یەکان. هەر بۆیەش، لەو کاتەوە، ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بەردەوام هۆشداری دەداتە ئێران لە دژی لەسێدارەدانی نەیارەکانی، بە تایبەت، لەسێدارەدانی بە کۆمەڵو لە شوێنە گشتی‌یەکان. بە گوتەی جەهانگیر ڕەزمی، خۆی وێنەی ٩٩ لەسەدی دیمەنەکانی لەسێدارەدانی لە ساڵەکانی دوای شۆڕش لە ئێران گرتووەو پێیوایە، بڵاوکردنەوەی وێنەی دیمەنی لەسێدارەدانەکان، تەنیا هۆکار بوو کە وایکرد گوشار بخرێتە سەر دەسەڵاتدارانی ئێران بۆ ئەوەی لەسێدارەدانی ئاشکرای چالاکانی سیاسی رابگرن، چونکە ئەو دیمەنانە، وێنەیەکی ڕاستەقینەیان لە بارودۆخەکە پێشان دەدا.

Kurdish rebels report 57 more executed by Iran

THE INCREDIBLE

"All the News That's Fit to Print"

The New York Times

LATE CITY EDITION

NEW YORK, THURSDAY, AUGUST 23, 1979

U.S. PROPOSES SHIFT OF 3 POWER PLANTS IN THE CITY TO COAL

Carter Cautious On Chrysler Bid For Federal Aid

Loan Guarantees Linked to Management Shifts

STRAUSS ANNOUNCES PRESIDENT'S BACKING FOR MIDEAST POLICY

U.S. MEASURE IN U.N. DROPPED

Khomeini Offers Money to Kurds In Apparent Effort to End Uprising

PRESIDENT OF INDIA SETS FALL ELECTION

Police Hold Man They Say Admits

بڵاوبوونەوەی وێنەی دیمەنەکانی لەسێدارەدان لە ئێران، لە ڕۆژنامی نیویورک تایمزی ئەمریکی، ساڵی ١٩٧٩

سەرچاوە : ئارشیڤی ڕۆژنامەی *New York Times* ی ئەمریکی.

دوای ساڵی ١٩٨٢، لەسێدارەدانی چالاکانی سیاسی بە شێوەی ئاشکرا کەمبوونەوەی بە خۆیەوە بینی، بەڵام بە شێوەی نەهێنیو لە ژووری زیندانەکان رووی لە زیادبوون کرد. نموونەیەکی بەرچاو، لەسێدارەدانی ژمارەیەکی زۆر لە بەندکراوە سیاسی‌یەکان بوو کە لە

هاوینی ساڵی ١٩٨٨دا ڕوویدا[١]. لەو ڕووداوەدا، بە فەتوایەکی خومەینی، چەندین هەزار بەندکراوی سیاسی لە ماوەی چەند مانگدا بە شێوەی نەهێنی لە سێدارە دراننو تەرمەکانیشیان لە گۆڕە بەکۆمەڵەکانو لە شوێنە نادیارەکاندا خرایە ژێر گڵەوە. بە پێی سەرچاوە جۆراوجۆرەکان، ژمارەی ئەو کەسانەی لە سێدارە دران، لە نێوان ٣ هەزار بۆ ٥ هەزار کەس دەبوو. ئەوەش بەو واتایە دێ کە کۆماری ئیسلامی، بڵاو نەکردنەوەو شاردنەوەی دیمەنەکانی لەسێدارەدانی وەکوو هەلێک قۆستەوە بۆ ئەوەی ژمارەیەکی زیاتر لە چالاکانی سیاسی بە شێوەی نەهێنی لە سێدارە بدا. خومەینی لە فەتواکەیدا کە بندکراوە سیاسییەکانی بە سزای مردن حوکم دا، ڕایگەیاند کە "ئەوانەی لە نێو زینداندا پێداگری لەسەر بیروباوەڕی سیاسیی خۆیان دەکەن، بە مردن سزا دەدرێن[٢]". ڕۆژی ٤ی دێسامبەری ٢٠١٤، ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی لە ڕاپۆرتێکی ١٣٩ لاپەڕەییدا، ئەو ڕووداوەی وەکوو تاوان لە دژی مرۆڤایەتی لە قەڵەم داو ڕایگەیاند کە هەموو قوربانییەکان ئەندامانو لایەنگرانی حیزبە سیاسییەکان بوونو زۆربەیان لە ژێر ئەشکەنجەدا گیانیان لە دەست داوە کە لە نێویاندا منداڵو مێر منداڵو ژنانیش هەن. تەنیا هۆکاری لەسێدارەدانیان لە لایەن حکوومەتەوە، بیروبڕوا سیاسیەکەیان بووە. ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی داوا لە ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان دەکا کە دەستێوەردان لەو بابەتەدا بکا بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ بۆ دۆزینەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان ئەنجام بدرێن[٣]. لە ژێر گوشاری ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکاندا، لەسێدارەدانی ئاشکرای بەندکراوە سیاسییەکان ڕاگیراوە بەڵام، بەشێک لە بەندکراوە ناسیاسییەکان تا ئێستاش لە شوێنە گشتییەکان لە سێدارە دەدرێن.

[1] *Amnesty International*, “Blood-soaked secrets: why Iran’s 1988 prison massacres are ongoing crimes against humanity?”, <www.amnesty.org>, 4 décembre 2014, pp. 1-139.
[2] *BBC Persian*, « Exécutions 88 : témoignages de prisonniers après trente ans », <www. bbc.com/persian>, 4 octobre 2018, Consulté le 02/01/2019.
[3] *Amnesty International*, “Blood-soaked secrets: why Iran’s 1988 prison massacres are ongoing crimes against humanity?”, *op. cit.*

ج. لە سێدارە دانی ئاشکرا، بە مەبەستی بێ هەستکردنی کۆمەڵگا

"دەبێ پیلانگێڕەکان ڕۆژی هەینی لە پێش چاوی جەماوەر لە سێدارە بدرێن، بۆ ئەوەی کاریگەریی باشتری هەبێ"

حەسەن ڕووحانی (سەرکۆماری ئێران)، ساڵی ١٩٨٠

لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان و بە بەر چاوی خەڵکەوە، شێوازێکی زۆر کۆنەوەو مێژووەکەی یەکسانە بە مێژووی مرۆڤایەتی‌یەوە. هەرچەندە لە زۆربەی وڵاتانی جیهان ئیتر باوی نەماوە، بەڵام لە ئێران تا ئێستاش هەر باوەو کەڵکی لێ وەردەگیرێ. دوای هاتنە سەر کاری کۆماری ئیسلامی، ئەو شێوازە لە جێبەجێ‌کردنی سزای لە سێدارە دان، لە لایەن دەسەڵاتدارانی حکوومەتەوە گرنگی‌یەکی زۆری پێدراو بەرپرسانی حکوومی یەک لە دوای یەک هەوڵیان دەدا بە هێنانەوەی پاساوی ئایینی، ئەو بەند کراوانەی بە سزای لە سێدارە دان حوکم دراون، لە شوێنە گشتی‌یەکان و بە بەرچاوی خەڵکەوە سزاکەیان لە سەر جێبەجێ بکرێ. لە بەشی پێشوودا، باسی سزای لەسێدارەدانمان کرد، لەو بەشەدا باسی لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان دەکەین. بۆ ئەو مەبەستەش کەڵک لە چەندین وێنەی جۆراوجۆری لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان وەردەگرین، بۆ ئەوەی باشتر قووڵایی کارەساتەکە پێشان بدەین. لە سێدارە دان لە شوێنە گشتی‌یەکان دیمەنێکی پڕاوپڕ لە توندوتیژی‌یە، مەڕاسمی کوشتنی کەس یان کەسانێکە لە لایەن حکوومەتەوە. جگە لە کردەوەی لەسێدارەدانەکە، لە لایەک، ئەو خەڵکەی بۆ بینینی دیمەنی کوشتنی کەسێک کۆ دەبنەوەو لە لایەکی‌تر، بڵاو کردنەوەی دیمەنەکەو ریکلام کردن بۆ ڕووداوەکە لە لایەن حکوومەتەوە، دوو بابەتن کە چالاکانی مافەکانی مرۆڤ دژایەتی دەکەن. دیارە هەر بە تەنیا سزای لەسێدارەدان نیە کە بە بەر چاوی خەڵکەوە جێبەجێ دەکرێ، بەڵکوو کۆمەڵێک سزای دیکەش هەن کە بە هەمان شێوەن، وەکوو : بڕینەوەی دەستی

ئەو کەسانەی تۆمەتبارن بە دزی، چاو کوێر کردنو قامچی لێدانو کۆمەڵێک سزای دیکە. بۆ دەسەڵاتدارانی ئێران، ئەو شێوەیە لە سزادانو بڵاو کردنەوەی وێنەکان، ڕێگەیەکن بۆ کەمکردنەوەی تاوان، بەڵام چالاکانی مافەکانی مرۆڤ پێیانوایە کە، پێشاندانی توندوتیژی نەک هەر نابێتە هۆی کەمکردنەوەی تاوان، بەڵکوو بە پێچەوانەوە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانەوەی تاوان. ئەو چالاکانە پێیانوایە، حکوومەتی ئێران بە مەبەستی بێ هەستکردنی کۆمەڵگا بەرامبەر بە لەسێدارەدانی بەندکراوان، هەندێک لەو بەند کراوانە بە بەرچاوی خەڵکەوە لە سێدارە دەدا.

ژمارەی ئەو کەسانەی لە چاوەڕوانی ئەوە دان لە سێدارە بدرێن، نزیکەی ٤٥٠٠[1] کەسە، بەڵام تەنیا ژمارەیەکی کەم لەوانە لە شوێنە گشتی‌یەکان لە سێدارە دەدرێن. ئەگەر دەسەڵاتدارانی ئێران جەخت لەوە دەکەنەوە کە سزای لە سێدارە دان، چارەسەرە یان دەرمانێکی کۆمەڵایەتی‌یە، بەڵام چالاکانی سیاسیو مافەکانی مرۆڤ، لەسەر ئەو بڕوایەن کە حکوومەت دەیهەوێ لەو ڕێگایەوە، کار لە سەر بیرو هزری خەڵک بکاو سزای لەسێدارەدان لە هزری خەڵکدا کەمڕەنگ بکاتەوە، بۆ ئەوەی خەڵک هیچ چەشنە دژکردەوەیەکیان لە بەرامبەر لەسێدارەدانی هاوڵاتییان نەبێ. بە گوتەی غوڵامحوسێن موحسێنی ئێژەیی جێگری یەکەمی سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەریی کۆماری ئیسلامی ئێران، لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان، هەموو سزادراوان ناگرێتەوە، بەڵکوو : یەکەم، دەبێ بە هاوکاریو ڕاوێژ لەگەڵ ئەنجومەنی ئەمنی پارێزگا بێ. دووهەم، بۆ ئەو تاوانانەیە کە هەستی خەڵکیان بریندار کردووە، چونکە لە لایەن خەڵکەوە داوا دەکرێ کە ئەو تاوانبارانە لە پێش چاوی خەڵک سزا بدرێن، بۆ ئەوەی کەسانیتر دەرسی لێ وەرگرن[2]. لە هەر حاڵدا، مەڕاسمی لەسێدارەدان زۆربەی جار کاتژمێر ٥ی بەیانی لە شوێنێکی گشتی کە دادوەری دۆسیەکە دیای دەکا، بەڕێوە دەچێ. ئەو شوێنە،

---

[1] *Cornell Law School*, « Death Penalty Database », < www.deathpenaltyworldwide.org>, consulté le 02/01/2019.

[2] *Manoto TV*, « Reportage sur l’exécution publique », <www.manototv.com>, consulté le 28/05/2019.

لەوانەیە ناوەندی شار بێ یان یاریگەیەکی تۆپی پێ، یان ناوەڕاستی شەقامێک. لەو مەڕاسمەدا هەموو کەس دەتوانێ بەشداری بکا، هیچ سنوورێک بۆ تەمەن نیە، هەموو کەس دەتوانێ وێنەو فیلم لە رووداوەکە هەڵگرێتەوەو لە مێدیاو تۆڕە کۆمەڵایەتی‌یەکاندا بڵاوی بکاتەوە. بە پێی یاسای ئێران، چونە نێو یاریگەکانو سەیر کردنی تۆپی پێ بۆ ژنان قەدەغەیە، بەڵام بۆ سەیر کردنی دیمەنی لەسێدارەدان ڕێگەی پێدراوە (بڕوانە وێنەکانی **٣**و **٤**). لەگەڵ ئەوەشدا کە گوشارێکی زۆر لە سەر ئێران بۆ راوەستاندنی لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان هەیە، بەڵام دەسەڵاتدارانی ئێران بەردەوام پاساوی جۆراوجۆر بۆ ئەو کارە دەهێننەوە. بە گوتەی بەرپرسانی دەسەڵاتی دادوەریی ئێران، ئەو شێوە لەسێدارەدانە سێ ئەنجامی هەیە : ١) ئاسایش، ٢) دووهەم، کەمکردنەوەی تاوان، ٣) دەرس وەرگرتنی کەسانی‌تر. بەڵام لە لایەک، هیچ لێکۆڵینەوەیک تا ئێستا دەرینەخستووە کە لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان بووبێتە هۆی کەمبوونەوەی تاوان لە کۆمەڵگادا، کەچی پێچەوانەکەی سەلمێندراوە، واتە تاوان زیاتر دەبێ. لە لایەکیتر، ساڵی ٢٠١٧، غوڵامحوسێن موحسێنی ئێژەیی رایگەیاند، ڕێژەی توندوتیژی‌و تاوان لە ئێران بە بەراورد لەگەڵ ساڵانی پێشوو زۆر زیاتر بووە[1].

وێنەی ٣ : لەسێدارەدانیی کەسێک لە یاریگای تۆپی پێ، شاری سەبزەوار (ئێران)، ١ی ژانویەی ٢٠١٣

سەرچاوە : *asriran.com*

[1] *Manoto TV*, « Reportage sur l’exécution publique », *op. cit.*

وێنەی ٤ : لەسێدارەدانی کەسێک لە یەکێک لە گەڕەکەکانی شاری فەلاوەرجان (ئێران)، ١٥ی ژانویەی ٢٠١٩

سەرچاوە : *doorbin.net*

بە گوتەی میشێل فوکۆ، "دەسەڵات بەرهەمهێنەرە؛ واقیع بەرهەم دێنێ؛ بوار بۆ ئامرازەکانو بۆنە بۆ هەقیقەت دەڕەخسێنێ. هەم تاکو هەم تێگەیشتنی تاک، لە ئەنجامی ئەو بەرهەمهێنانە دروست دەبن"[1]. دەسەڵاتێکی دیسیپلینی کە لەودا، دەسەڵاتی سیاسی بە شێوەی ڕێکخراو، زۆر دەخاتە سەر تاکەکان، بۆ ئەوەی گۆڕانکاری لە ڕەفتاریاندا دروست بکاو لە بواری هزریو دەروونییەوە، بەرگێکی دیکەیان بکاتە بەرو لە ئەنجامدا خەڵکێکی دیسیپلینییان لێ بەرهەم بێنێ. لە ئێران، بەر لە لەسێدارەدانی کەسێک لە شوێنی گشتی، ڕاگەیەنە دەوڵەتییەکان بارودۆخەکەو ڕای گشتی ئامادە دەکەن، ئەوەش بە بەرجەستە کردنەوەی هەندێک تاوان کە لە نێو کۆمەڵگاو بەتایبەت لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا باسی زۆری لەسەر دەکرێ. حکوومەت هەوڵ دەدا بەو شێوەیە وێنەیەکی ئەرێنی لە دەزگای دادوەریو یاساکانی خۆی پێشانی خەڵک بدا. شوێن، ڕێکەوتو کاتی بەڕێوەچوونی مەڕاسمی لەسێدارەدان لە لایەن ڕاگەیەنە حکوومییەکانەوە بڵاو دەکرێتەوە. ئەو کەسانەی بەشداری مەڕاسمەکە دەبنو دیمەنی مردن سەیر دەکەن، لەوانەیە زۆربەیان خوازیاری لەسێدارەدان بەو شێوەیە نەبن، بەڵام بە مێدیایی کردنی تاوانباران لە لایەن حکوومەتەوە، وا لە هەندێک خەڵک

[1] Michel Foucault, *Surveiller et punir, op. cit.*, p. 196.

دەکا کە سەرنجیان بۆ بینینی ئەو تاوانبارانەی بە مێدیایی کراون رابکێشرێ. بە گوتەی چالاکانی بواری مافەکانی مرۆڤ، لەسێدارەدان لە شوێنە گشتییەکان وایکردووە کە سزای لەسێدارەدان لە هزری خەڵکدا لە گرنگی بکەوێو ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەیکە، خەڵک نەک هەر لە بەرامبەر لەسێدارەدانی تاوانباران، تەنانەت لە بەرامبەر لەسێدارەدانی بەندکراوە سیاسییەکانیش هیچ هەڵوێستو دژکردەوەیەکی ئەوتۆ لە خۆیان نیشان نەدەن، ئەوەش دەستی حکوومەتی بۆ لەسێدارەدانی چالاکانی سیاسی واڵا کردووە. چالاکانی سیاسی پێیانوایە کە ئامانجی حکوومەتیش هەر ئەوەیە کە کۆمەڵگا بێ هەست بکا، چونکە دیمەنەکانی لەسێدارەدان، چ بە بینینی راستەوخۆ، چ بە وێنە، دەبنە هۆی ئەوەی تاکەکان خووی پێوە بگرنو لە رادەی هەستیارییان کەم بێتەوە. کەوابوو توندوتیژی گرنگییەکەی کەم دەبێتەوەو وەکوو هەر کردەیەکی رۆژانە ئاسایی لێ دێو وردە وردە کۆمەڵگا خۆی لەگەڵ رادێنێ (بڕوانە وێنەی ٥و ٦).

وێنەی ٥ : لەسێدارەدانی کەسێک لە یەکێک لە گەڕەکەکانی شاری فەلاوەرجان (ئێران)، ١٥ی ژانویەی ٢٠١٩

سەرچاوە : *doorbin.net*

وێنەی ٦ : لەسێدارەدانیی سێ کەس، لە کۆڵانێکی شاری یەزد (ئێران)، ١٤ی مەی ٢٠١١

سەرچاوە : *Iran Human Rights (iranhr.net)*

بابەتێکی گرنگی دیکە کە شایانی باسەو مەبەستی حکوومەتی لە پشتە، بەشداریی منداڵانە لە مەڕاسمی لەسێدارەدانو پڕوپاگەندا بۆ سزای لەسێدارەدان لە کتێبی منداڵاندا، کە کاریگەری‌و ئەنجامی خراپی لە سەر نەوەکانی داهاتوو هەیە. منداڵان کە لە ژینگەیەکی وەها پڕ لە توندوتیژی‌و ناسازگاردا پەروەردە دەبن، هاوکات لەگەڵ بەرز بوونەوەی تەمەنیان، خوو بە توندوتیژی‌و تۆقاندن دەگرن، ئەوەش دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی توندوتیژیی زیاتر لە کۆمەڵگادا (بڕوانە وێنەی ٧و ٨). دیارە ئامانجی حکوومەت لە ڕێگەدان بە منداڵان بۆ بینینی ڕاستەوخۆی لەسێدارەدان، ئەوەیە کە هەر لە منداڵی‌یەوە لەگەڵ دیمەنی لەسێدارەدان را بێنو بنەمای هزری‌و دەروونییان لە سەر ئاسایی‌بوونی کوشتن بنیات بنرێ‌و لە داهاتوودا کەسانی بێ هەستو بێ هەڵوێستیان لێ بەرهەم بێ. بەشداریی منداڵان لە مەڕاسمی سەیر کردنی لەسێدارەدان، هەبوونی ژمارەیەک وێنەو حەکایەتی لەسێدارەدان لە نێو کتێبەکانی تایبەت بە منداڵان، ئەنجامی نەرێنی زۆری بە دوای خۆیدا هێناوە. یەکێک لەو ئەنجامانە، دروستکردنەوەی دیمەنی لەسێدارەدانە لە لایەن منداڵانەوە کە وەکوو یاری ئەنجام دەدرێ‌و زۆر جار دەبێتە هۆی گیان لەدەست دانیان(بڕوانە وێنەی ٩)[1].

[1] Hélène FATHPOUR, « Les enfants victimes de la violence d’Etat en Iran », *Mediapart*, <www.mediapart.fr>, 16 mars 2019, consulté le 14/04/2019.

وێنەی ٧ : بەشداری منداڵێک لە مەڕاسمی لەسێدارەداندا، شاری تەورێز (ئێران)، ١ی ژانویەی ٢٠٠٦

سەرچاوە : *Mediapart*

وێنەی ٨ : لاپەڕەی یەکێک لە کتێبەکانی تایبەت بە منداڵان کە لە لایەن ئەنستیتۆی پەروەردەکردنی هزریی منداڵان و مێرمنداڵانەوە بڵاو کراوەتەو کە ناوەندێکی گرنگی بڵاو کردنەوەی تایبەت بە منداڵان و مێر منداڵانە.

سەرچاوە : *Iran Human Rights (iranhr.net)*

وێنەی ٩ : وێنەی محەممەد ئاشووبی، یەکێک لەو دوو منداڵەی لە ماوەی مانگێکداو دوای بەشداری لە مەڕاسمی لەسێدارەدان، هەوڵی دروستکردنەوەی دیمەنەکەیان لە ماڵی خۆیاندا دابوو، کە بووە هۆی گیان لە دەستدانیان.

سەرچاوە :
Iran Human Rights (*www.iranhr.net*)

بە گوتەی بەرپرسانی دەزگای دادوەریی کۆماری ئیسلامی، ئەو دەزگایە لە ساڵی ٢٠١٧دا، بە ١٦ میلیۆنو ٢١٢ هەزارو ٨٠ دۆسیەی توندوتیژی ڕاگەیشتووە. بە بێ لەبەرچاو گرتنی ڕەهەندە نەرێنی‌یەکەی ئەو ژمارەیە، بەرپرسانی ئەو دەزگایە پێڕاگەیشتن بەو ژمارە زۆرە لە دۆسیە، بە سەرکەوتنی سیستەمی دادوەریی کۆماری ئیسلامی دەزانن[1].

لە کۆتاییدا، ئەگەر ماوەی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێران بەسەر دوو سەردەمدا دابەش بکەین، بەر لە ١٩٨٩و پاش ١٩٨٩(ساڵی ١٩٨٩ساڵی کۆتاییهاتنی شەڕی ئێران–عێراق، مردنی خومەینیو پێداچوونەوەی دەستووری بنەڕەتیی ئێرانە)، دەبینذرێ کە، مەبەستەکانو شێوەی لەسێدارەدانو قوربانی‌یەکانی پێش ١٩٨٩و دوای ١٩٨٩ جیاوازییان لەگەڵ یەکتر هەیە : بەر لە ١٩٨٩، ڕێژەی بینەری دیمەنی لەسێدارەدان سنووردار بووو خەڵکانێکی کەم بەشدارییان پێ دەکرا، قوربانی‌یەکان زۆربەیان چالاکە سیاسی‌یەکان بوون، بکوژەکان کەسانی نیزامی بوون، کوشتنەکەش زۆرتر بەشێوەی گوللەبارانکردن بوو و تەنیا چەند وێنەگرێکی ڕاگەیەنە دەوڵەتی‌یەکان ڕێگەیان پێ دەدرا وێنە بگرن. لە دوای ١٩٨٩ـەوە، بەشداریی خەڵک بێ سنوورەو ڕێگە بە هەموو کەسو هەموو تەمەنێک دەدرێ بەشداری بکەن، تەنیا بەشێک لە تاوانباران لە شوێنە گشتی‌یەکان لە سێدارە دەدرێن، بکوژەکان کەسانی تایبەتنو ڕاهێنراون بۆ ئەو کارە، قوربانی‌یەکان بە پەتێکەوە هەڵدەواسرێن، وێنەو فیلم گرتن بۆ هەموو کەس ڕێگەی پێدراوەو کاتی لەسێدارەدانەکەش زۆربەی جار بەیانیانە. لە یەکەم ساڵەکانی دوای شۆڕش، ئامانجی سەرەکیی لەسێدارەدانو بڵاو کردنەوەی لە ڕاگەیەنەکان، تۆقاندنی خەڵک بوو، بەڵام دوای ١٩٨٩، ئامانجی سەرەکیی لەسێدارەدان لە شوێنە گشتی‌یەکان، بێ هەستکردنی خەڵکو ئاسایی کردنەوەی سزای لەسێدارەدانە، ئەوەش بە مەبەستی ڕاهێنانی خەڵک بۆ ئەوەی هیچ هەڵوێستیکو دژکردەوەیەک لە کاتی لەسێدارەدانی سیاسی‌یەکان لە خۆیان نیشان نەدەن. لە

[1] *Irna*, « 16,212,080 dossiers de la violence ont été traités en 2017 », <www.irna.ir>, 11 septembre 2018, consulté le 14/04/2019.

ئەنجامە نەرێنی‌یەکانی ئەو سیاسەتەش، ئاساییبوونەوەو بەرز بوونەوەی ڕێژەی توندوتیژی‌یە لە کۆمەڵگادا. ژمارەی دۆسیەکانی توندوتیژیو ڕێژەی لەسێدارەدان لە ئێران، سەلمێنەری ئەو ڕاستی‌یەن.

٢-٣. تێرۆریزمی دەوڵەتی

تێرۆریزمی دەوڵەتی بەو کردەوە تێرۆریستییانە دەگوترێ کە دەوڵەت کەڵکیان لێ وەردەگرێ، یان بە ئەنجامدانیان لە لایەن خودی دەوڵەتەوە لەسەر بەشێکی دانیشتووانی وڵات، یان بە پشتیوانیکردنی "کردەوەی تێرۆریستیو ئەنجامدانی لە لایەن گرووپە بکەرەکانی‌یەوە، یان ئەنجامدانی لە لایەن ئەو گرووپانەی لە دەرەوەی وڵات وەکوو ئامراز لە خزمەت سیاسەتە دەرەکی‌یەکانی دان[1]". بە گوتەی ژوان لەنز، ئەوەی کە سیستەمێکی تۆتالیتەر لەوانیتر جیا دەکاتەوە، ئەوەیە کە، ئەو تێرۆرە بەردەوامە زیاتر لە دژی ئێلیتەکانەوە ئەنجام دەدرێ نەک هەموو دژبەرانی دەوڵەت، یان تەنیا لە دژی بژاردەو کەسە گرنگەکانی دژبەران ئەنجام دەدرێ[2].

ئ. "کوشتنە زنجیرەیی‌یەکان"

کۆتایی شەڕی ئێران-عێراق لە ١٩٨٨دا، مردنی خومەینی لە ١٩٨٩داو دەستنیشانکردنی خامەنەیی وەکوو وەلی فەقیهو پێداچوونەوە بە دەستوور دا، قۆناغێکی نوێی لە شێوازەکانی سەرکوتکردنو لە سێداردانی چالاکە سیاسی‌یەکان هێنایە کایەوە کە پێشتر باسی لێوە کرا. سەرکوتکردنو گوشار بۆ سەر دژبەرانو نارازییان لە دوای هاتنە سەر کاری خامەنەیی، شێوەیەکی سیستەماتیکترو ڕێکخراوترو شاراوەتری بە خۆیەوە گرت. ئۆپەراسیۆنی

[1] David ALCAUD (dir.). *Dictionnaire de sciences politiques, op. cit.*, p. 478.
[2] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires, op. cit.*, p. 45.

"کوشتنە زنجیرەییەکان" لە نێوان ساڵەکانی ١٩٨٨و ١٩٩٨دا، بریتییە زنجیرەیەک ئۆپەراسیۆن کە لەودا ژمارەیەکی زۆر ئێلیتو بیرمەندی ئێرانی لە نێوخۆو دەرەوەی وڵات بە شێوەی نەهێنی کرانە ئامانج. زیاتر لە ٨٠ ئێلیتو بیرمەندی ئێرانیی رەخنەگر کە رەخنەیان لە سیاسەتەکانی حکوومەت دەگرت، لەو زنجیرە ئۆپەراسیۆنەدا تیرۆر کران[1]. کوشتنەکان لە لایەن بکەرانی نێوخۆی سەر بە حکوومەتەوە ئەنجامدران. لە نێو قوربانییەکان کەسایەتیی جۆراوجۆر هەبوون وەکوو رێبەری سیاسی، نووسەر، وەرگێڕ، شاعیر، چالاکی سیاسیو هاوڵاتیی ئاسایی، کە بە شێوازی جۆراوجۆری وەکوو رووداوی ئۆتۆمبێل، لێدانی چەقۆ، گوللەو دەرزی پۆتاسیۆم بۆ دروستکردنی جەڵتەی دڵ، کوژرابوون. ئەو زنجیرە ئۆپەراسیۆنە دوای تیرۆری داریوش فرووهەر وەزیری پێشووی کار (لە کۆماری ئیسلامیدا)و سکرتێری گشتی حیزبی گەلی ئێران، لەگەڵ هاوسەرەکەی پەروانە فرووهەر کە هەردووکیان رەخنەگر بوون، ئاشکرا بوو و نارەزایەتیی گشتی لێکەوتەوە. بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی هەوڵیان دەدا کە هۆکاری کوژرانەکان لە حکوومەت گرێ نەدەنو بیخەنە ملی دوژمنی دەرەکی. بەڵام زۆری نەکێشا بابەتەکە بوو بە هۆی مشتومڕی نێوان میانەڕەوەکانو بناژووخوازەکان[2]. دوای ئەوەی میانەڕەوەکان دەسەڵاتییان بەدەستەوە گرت، دادستانەکانی دۆسیەکە رایانگەیاند کە ئەکتەری سەرەکیی کوشتنە زنجیرەییەکانیان دۆزیوەتەوە. ئەمجارە بناژووخوازەکان هەوڵییان دەدا هۆکاری کوشتنەکان بە ناسیاسی نیشان بدەنو بیکەن بە بابەتێکی کۆمەڵایەتیی[3]، بەڵام لە کۆتاییدا، حکوومەتی میانەڕەو بۆ پێشاندانی وێنەیەکی ئەرێنی لە خۆیو هێور کردنەوەی نارەزایەتییەکان، وایکرد

[1] Amil Imani, « Patriotism Fails Iran, Sets to Breed Islamic Terror », *Faithfreedom*, < www.faithfreedom.org>, consulté le 02/01/2019.

[2] Jalal YAGHOUBI, «44 jours de presse iranienne : du premier meurtre à la déclaration du ministère des Renseignements », *BBC Persian*, < www.bbc.com >, 20 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.

[3] Journal *Resalat*, « Arrestation de plusieurs personnes liées au meurtre des Forouharahs », 29 novembre 1998.

کە سێ کەسی سەر بە وەزارەتی ئیتلاعات، سزای لەسێدارەدانیان بۆ دەربچێو وەزیری ئیتلاعاتیش لە سەر پۆستەکەی لابدرێ[1].

ب. سپۆنسەری تێرۆر لە دەرەوەی وڵات : هەناردە کردنی توندوتیژی

لە دوای ساڵی **١٩٧٩**ـەوە، بەشێک لە دیاسپۆڕای ئێرانی یان کۆمەڵگای ئێرانی لە دەرەوەی وڵات، کە پێکهاتووە لە بیرمەندان، نووسەران، کەسایەتییو چالاکە سیاسی یەکان، بەردەوام ململانێیان لەگەڵ سیاسەتەکانی حکوومەتی ئێران دەکردو هەوڵیان دەدا نەک هەر لە دەرەوەو لە کۆمەڵگای نێونەتەوەیی، بەڵکوو لە ناوخۆی ئێرانیش کاریگەرییان هەبێو هەردوو کۆمەڵگای نێونەتەوەییو کۆمەڵگای ئێران لە سیاسەتەکانی حکوومەتی ئێران ئاگادار بکەنەوە. هەر بۆیەش، لە دوای شۆڕشەوە، بۆ دەسەڵاتدارانی ئێران، ئەو بەشە لە دیاسپۆڕا بەردەوام وەکوو هەڕەشەیەک سەیر کراوەو ئێلیتو سیاسەتوانو ڕێبەرە سیاسی یەکانی ئۆپۆزسیۆن بەردەوام بوونە بە ئامانجی دەزگا سیخوڕی یەکانو دەستەکانی تێرۆری سەر بە حکوومەتی ئێران لە دەرەوەی وڵات. جیاوازیی تێرۆرەکانی دەروەی وڵات لەگەڵ تێرۆرەکانی نێوخۆی ئێران لەوە دایە کە، لە تێرۆرەکانی دەرەوەدا، هەر دوو باڵی بناژووخوازو میانەڕەو پشتیوانییان لێ دەکردو هیچکامییان لە دژی ئەنجامدانی ئەو تێرۆرانە هەڵوێستی فەرمییان نەنواند. لەگەڵ ئەوەشدا کە دادگای وڵاتانی دیکە بە بەڵگەوە چەندین کەسی سزا داوە یان داوای دادگاییکردنییان دەکا، بەڵام لە نێوخۆی ئێران، نە هیچ بکەرێکی ئەو تێرۆرانە دەستگیر کراوەو نە هیچ کەسیش تا ئێستا لە سەر ئەو بابەتە دادگایی کراوە. هەر کات دادگایەکی وڵاتانی دەرەوە بکەرێکی کردەوە تێرۆریستی یەکانی سەر بە حکوومەتی ئێرانی دادگایی کردووە، باڵی میانەڕەو کە شارەزایی زیاتری لە کاری دیپلۆماسیدا هەیە، زیاتر لە باڵی بناژووخوازەکان هەوڵیداوە بە گوشاری

---

[1] *BBC news*, « Iranian killers spared death penalty », < news.bbc.co.uk >, 29 January 2003, consulté le 02/01/2019.

سیاسی یان بە هەر شێوەیەک بۆی کرابێ، بکەرەکان رزگار بکاو بیانگەڕێنێتەوە ئێران، زۆر جاریش لەو کارەدا سەرکەوتوو بووە. بۆ نموونە، دوای تیرۆرکردنی عەبدولڕەحمان قاسملوو، سکرتێری گشتی حیزبی دێمۆکراتو عەبدوڵڵا قادری‌ئازەر نوێنەری ئەو حیزبە لە دەرەوەی وڵات لە ساڵی ١٩٨٩دا لە شاری ڤییەن[١]، کە لە لایەن دیپلۆماتکارەکانی کۆماری ئیسلامی‌یەوە ئەنجام درا، حکوومەتی ئێران گوشاری خستە سەر حکوومەتی ئەو کاتی ئۆتریش بۆ ئەوەی بکوژەکان رادەستی ئێران بکاتەوە، بۆ ئەوەی ڕێگر بی لە دادگاییکردنی بکەرانو دیپلۆماتکارانی ئێرانی لە لایەن دەزگای دادوەریی ئۆتریشەوە. یەکێک لە ئەندامە گرنگەکانی دەستەی تیرۆر لە ئۆتریش، مەحموود ئەحمەدینەژاد بوو[٢] کە دواتر کرا بە سەرکۆماری ئێران. هەروەها، سەرۆکی دەستەی تیرۆر، محەممەد جەعفەری سەحراروودی[٣] بوو کە دواتر کرا بە جێگری سەرۆکی پاڕلمانی ئێران.

ژمارەی قوربانیانی تیرۆری دەوڵەتی لە دەرەوەی ئێران روون نی‌یە، چونکە پێویستی بە سەرچاوەو بەڵگەی سەلمێنەر هەیە، بەڵام بە گوێرەی ئەو ژمارانەی لە لایەن سەرچاوە جیاوازەکانی ئۆپۆزیسیۆنی دەرەوەی وڵاتەوە بڵاو دەکرێنەوە، زیاتر لە هەزار کەس بوونەتە قوربانی تیرۆری دەوڵەتیی حکوومەتی ئێران. یەکەم کەس کە هەوڵی تیرۆر کردنی لە دەرەوەی وڵات درا، شاپووڕ بەختیار سەرۆکوەزیرانی پێشوی ئێران (لە سەردەمی شادا)و سکرتێری "حیزبی ئێران" بوو کە نیشتەجێی شارۆچکەیەکی نزیک پاریس بوو. ساڵی ١٩٨٠، شاپووڕ بەختیار لە لایەن کەسێکی لوبنانی‌یەوە بە ناوی ئەنیس نەقاش لە ماڵەکەی خۆیدا کرایە ئامانج. هەرچەندە ئۆپەراسیۆنەکە شکستی هێنا، بەڵام پۆلیسێکو کەسێکی مەدەنی فەڕانسی کوژرانو

---

[1] Philippe BOULANGER, « Abdul Rahman Ghassemlou. Un héritage incertain ? », *Maghreb - Machrek*, 2014/4 (N° 222), p. 99-107.

[2] *Radio Farda*, « Le témoin « D » a déclaré qu'Ahmadinejad était le fournisseur d'outils et un membre du groupe d'assasssiner de Ghassemlou », <www.radiofarda.com>, 12 juillet 2005, consulté le 14/05/2019.

[٣] لە هەندێک جێگادا بە محەممەد جەواد سەحراروودی ناوی دەهێنرێ

پۆلیسێکیش بریندار بوو. ئەنیس نەقاش لە لایەن پۆلیسی فەڕانساوە دەستگیر کراو بە بەندکرانی هەتاهەتایی سزا درا، بەڵام دە ساڵ دواتر، لە ساڵی ١٩٩٠دا لەگەڵ چوار بکوژی دیکەدا ئازاد کرا[1] (بە ڕێکەوتنێکی نەهێنی لە نێوان فەڕانساو ئێراندا، بۆ ئەوەی لە بەرامبەردا، ٤ بارمتەی فەڕانسی لە لوبنان ئازاد بکرێن[2]). دوای ئازادبوونی، ئەنیس نەقاش کرا بە سەرۆکی ناوەندێکی لێکۆڵینەوە بە ناوی ئەمان. لە چاوپێکەوتنێکی‌دا لەگەڵ ئاژانسی هەواڵی فارس نیوزدا ئەنیس نەقاش دەڵێ :

"حوکمی مردنی بەختیار لە لایەن دادگای شۆڕشەوە ڕاگەیەندرابوو و لە لایەن ئیمام خومەینی‌یەوەش پەسند کرا. بە هاوڕێیانی پاسدارم گوت کە دەبێ هەرچی زووتر شتێک بکەین، چونکە کەسێکی مەترسیدارە. [...] کوشتنی بەختیار یەکێک لە شانازی‌یەکانی منە."
ئەنیس نەقاش، ئووتی ٢٠٠٨[3]

لە ساڵی ١٩٩١داو یەک ساڵ دوای ئازاد کرانی ئەنیس نەقاش، شاپووڕ بەختیار لەگەڵ بەڕێوەبەری کارەکانی لە ماڵی خۆیدا تێرۆر کرا. شوێنی لێدانی ١٣ چەقۆ بە جەستەیەوە دیار بوو و قوڕگیشی بڕابوو. دوای ئەو ڕووداوە، پۆلیس بە دوای ٩ گومانلێکراودا دەگەڕا کە یەکێکیان، ڕاوێژکاری وەزیری پەیوەندیو گەیاندنی ئێران بوو. لەو ٩ کەسە تەنیا یەک کەسیان بە ناوی عەلی وەکیلی ڕاد لە وڵاتی سوئیس دەستگیر کراو بە ١٨ ساڵ بەندکرانی بێ کەمبوونەوە سزا درا، بەڵام ساڵی ٢٠١٠، دوو ڕۆژ دوای ئازاد کرانی خوێندکارێکی فەڕانسی، کە ماوەی ساڵێک بوو لە لایەن حکوومەتی ئێرانەوە دەستگیر کرابوو، عەلی وەکیلی ڕاد بە

[1] *Le Monde*, « L’ex-terroriste Anis Naccache, bénéficiaire de l’accord iranien », <www.lemonde.fr>, 29 août 2015, consulté le 02/01/2019.
[2] *BBC persian*, « Anis Naccache: on m’a dit de Téhéran que Bakhtiar devait être tué le plus tôt possible », <www.bbc.com/persian>, 04/08/2011, consulté le 02/01/2019.
[3] *Ibid.*

شێوەیەکی گوماناوی ئازاد کرا. بە پێی بەدواداچوونی ڕاگەیەنە فەڕانسی‌یەکانی وەکوو لۆمۆند[١]و لیبراسیۆن[٢]و لۆپاریسیەن[٣]، ڕێککەوتنێکی نهێنی لە نێوان حکوومەتی ئێرانو حکوومەتی فەڕانسا بۆ گۆڕینەوەی زیندانی‌یەکان ئەنجام دراوە. عەلی وەکیلی راد، دوای گەیشتنەوەی لە فڕۆکەخانە لە لایەن بەرپرسانی ئێران پێشوازی لێکراو وەکوو قارەمانێکی نەتەوەیی ناسێندرا[٤]. بە گوتەی جێرێمی هانت، وەزیری دەرەوەی بریتانیا، حکوومەتی ئێران، هاوڵاتییانی مەدەنی وڵاتانی‌تر بە بارمتە دەگرێو وەکوو "بارمتەی دیپلۆماتیک" دەیهەوێ گوشار بخاتە سەر ئەو وڵاتانە. هانت حکوومەتی ئێرانی وەکوو ڕێژیمێکی نادادوەرو نامرۆڤانە وەسف کرد[٥]. لە ساڵەکانی ١٩٨٠و ١٩٩٠دا، دەیان ئێلیتو ڕێبەرو کەسایەتی سیاسی لە لایەن حکوومەتی ئێرانەوە لە دەرەوەی وڵات، بە تایبەت لە وڵاتانی ئورووپی تێرۆر کران. زۆربەی ئەو تێرۆرانە لە نێو باڵوێزخانەکاندا ڕێک دەخران، چونکە لە نێو هەر باڵوێزخانەیەکی کۆماری ئیسلامی لە وڵاتانی جیهان، دەفتەر یان ژووری کاری دەزگا زانیاری‌یەکانی ئێرانی تێدایە کە بۆ ئۆپەراسیۆنەکانیان، کەڵک لە ئۆتۆمبێلو پاسپۆرتی دیپلۆماتیک وەردەگرن، بۆ ئەوەی پۆلیسی ئەو وڵاتانە نەتوانێ بە ئاسانی پێش بە کارەکانیان بگرێ.

ج. تێرۆری میکۆنۆس، کۆتایی تێرۆریزمی دەوڵەتیی ئێران لە ئورووپا؟

لە ماوەی کۆنگرەی ئینتێرناسیۆناڵ سۆسیالیستدا کە ڕۆژی ٢٣ هەتا ٢٦ی سێبتامبەری ١٩٩٢ لە شاری بێرلینی پێتەختی ئاڵمان بەسترا، ژمارەیەک چالاکی سیاسیو

[1] *Le Monde*, « La libération suspecte d'Ali Vakili Rad », <www.lemonde.fr>, 17 mai 2010, consulté le 02/01/2019.
[2] *Libération*, « Affaire Reiss: Hortefeux signe l'arrêté d'expulsion d'Ali Vakili Rad », 17 mai 2010, consulté le 02/01/2019.
[3] *Le parisien*, « Aujourd'hui libre dans mon pays », Clotilde Reiss émue aux larmes », 16 mai 2010, consulté le 02/01/2019.
[4] *Libération*, « L'Iranien Ali Vakili Rad est arrivé à Téhéran », <www.liberation.fr>, 19 mai 2010, consulté le 02/01/2019.
[5] *The Sun*, « Jeremy Hunt to slam Iran for using British civilians such as Nazanin Zaghari-Ratcliffe as diplomatic hostages », < www.thesun.co.uk >, le 19 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.

ئۆپۆزسیۆنی دژ به‌ کۆماری ئیسلامی ئێران، له‌ به‌شدارانی کۆنگره‌که‌ بوون. یه‌کێک له‌ به‌شداربووانی کۆنگره‌که‌، سادق شه‌ڕه‌فکه‌ندی، سکرتێری ئه‌و کاتی حیزبی دێمۆکرات بوو که‌ دوای تێرۆر کرانی عه‌بدولڕه‌حمان قاسملوو، به‌ سکێرتێری حیزبی دێمۆکرات هه‌ڵبژێردرابوو. چه‌ند رۆژ پێش به‌سترانی کۆنگره‌، شه‌ڕه‌فکه‌ندی هه‌وڵی ده‌دا بۆ به‌هێزتر کردنی په‌یوه‌ندی‌یه‌ حیزبی‌یه‌کانی له‌گه‌ڵ ئیرانی‌یه‌کانی دیکه‌، چاوی به‌ ژماره‌یه‌ک که‌سایه‌تی‌و نووسه‌رو چالاکی سیاسیی ئێران بکه‌وێ، هه‌ربۆیه‌ش بۆ ئێواره‌ی رۆژی ١٧ی سێپتامبه‌ر، ژماره‌یه‌ک له‌و که‌سانه‌ له‌ لایه‌ن شه‌ڕه‌فکه‌ندی‌یه‌وه‌ بانگهێشتی رێستۆرانی میکۆنۆس کران. ناوی بانگهێشتکراوان پێشتر راده‌ستی خاوه‌نی رێستۆرانه‌که‌ به‌ ناوی عه‌زیز غه‌فاری کرابوو تا بانگهێشتییان بکا، به‌ڵام خاوه‌ن رێستۆرانه‌که‌ که‌ ئێستا له‌ ئێران ده‌ژی، له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی بۆ ١٧ی سێپتامبه‌ر بانگهێشتییان بکا، بۆ ١٨ی سێپتامبه‌ر بانگهێشتییان ده‌کا (بانگهێشته‌که‌ ده‌بوایه‌ بۆ شه‌وی پێنجشه‌ممه‌ له‌ سه‌ر هه‌نیی بایه‌، به‌ڵام خاوه‌ن رێستۆرانه‌که‌ بۆ شه‌وی هه‌ینی له‌ سه‌ر شه‌ممه‌ بانگهێشتییان ده‌کا، به‌ بیانووی ئه‌وه‌ی شه‌وی هه‌ینی هه‌مان شه‌وی هه‌ینی له‌ سه‌ر شه‌ممه‌یه‌)، هه‌ر بۆیه‌ جگه‌ له‌ چه‌ند که‌س که‌ به‌ ته‌له‌یفوون ئاگادار کرابوونه‌وه‌، که‌سیتر نه‌هاتبوو بۆ رێستۆران. کاتژمێر ٢٢:٥٠، سێ که‌س دێنه‌ ژووره‌وه‌و سادق شه‌ڕه‌فکه‌ندی سکرتێری حیزبی دێمۆکرات، فه‌تاح عه‌بدولی نوێنه‌ری ئه‌و حیزبه‌ له‌ ئورووپا، هومایون ئه‌ڕده‌لان نوێنه‌ری ئه‌و حیزبه‌ له‌ ئاڵمان‌و نووری دێهکوردی کارمه‌ندی خاچی سوورو لایه‌نگری حیزبی دێمۆکرات، ده‌درێنه‌ به‌ر گولله‌[1]. ئامانجی هێرشکاران ته‌نیا تێرۆری رێبه‌رانی حیزبی دێمۆکرات بوو، هه‌ر بۆیه‌ش سێناریۆیه‌که‌یان جۆرێک رێک خستبوو که‌ میوانه‌کان به‌شدار نه‌بن‌و ئه‌و میوانانه‌شی که‌ هاتبوون‌و په‌یوه‌ندییان به‌ حیزبی دێمۆکراته‌وه‌ نه‌بوو، نه‌کرانه‌ ئامانج.

هه‌ر وه‌کوو تێرۆره‌کانی پێشوو، بکوژه‌کان دواتر له‌ لایه‌ن پۆلیسی ئاڵمانه‌وه‌ ده‌ستگیر کران، حکوومه‌تی ئاڵمان ده‌یویست به‌ شێوه‌ی نه‌هێنی ئازادیان بکا یان راده‌ستی حکوومه‌تی

[1] *UNHCR*, « Details of the assassination of four Kurdish politicians in 1992 at the *Mykonos* restaurant in Berlin », < www.refworld.org >, 16 November 1999, consulté le 02/01/2019.

ئێرانیان بکاتەوە، بەڵام دەسەڵاتی دادوەریی ئاڵمان سەربەخۆیی خۆی پاراستو ڕێگەی لە حکوومەتی ئاڵمان گرت کە ئەو کارە بکا. پرۆسەی دادگاییکردن لە ئۆکتۆبەری **١٩٩٣** دەستی پێکردو زیاتر لە پێنج ساڵی خایاندو لە ئەنجامدا دادگا بکوژەکانی بە تاوانبار ناساند. تاوانباران، کازم دارابی کە وەکوو دووکاندارێکی ئێرانی لە بێرلین کاری دەکرد، عەبدولڕەحمان بەنی هاشمی کە کەسێکی ئێرانی سەر بە دەزگای زانیاریی ئێران یان ئیتلاعات بوو، عەباس حوسێن راحەیل کە کەسێکی لوبنانی بوو، هەر سێکیان بە زیندانی هەتاهەتایی سزا دراںو دوو کەسی دیکەش بە ناوەکانی یووسف ئەمینو محەممەد ئەتریس بە تاوانی هاوکاری بە ١١ ساڵو ٥ ساڵ سزا دران[1]. ساڵی ١٩٩٧، بەرپرسانی باڵای کۆماری ئیسلامی ئێران لە لایەن دادگای ئاڵمانەوە، وەکوو تاوانبارانی سەرەکی تیرۆری میکۆنۆس ناسێندران. ئەوەش یەکەمجار بوو حکوومەتی ئێران وەکوو دەوڵەتێکی تیرۆریست مەحکووم بکرێ. لە ڕۆژی ١٠ی ئاڤریلی ١٩٩٧دا دادگا بڕیاری دەستگیر کردنی بۆ هەر یەکە لە عەلی خامەنەیی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی، عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی سەرکۆماری ئێراںو عەلی فەللاحیان وەزیری ئیتلاعات، دەرکرد[2]. ئەو بڕیارەی دادگا بوو بە هۆی دروستبوونی کێشەیەکی دیپلۆماتیک لە نێوان ئێراںو ژمارەیەک وڵاتی ئورووپی تا نۆڤەمبەری ١٩٩٧، ئەو کاتەی محەممەد خاتەمی وەکوو نوێنەری ڕیفۆرمخوازو میانەڕەوەکان، بوو بە سەرکۆماری ئێران. دوای ئەوەو هەندێک ڕێککەوتنی نەهێنی، پەیوەندی‌یەکانی ئێراںو وڵاتانی ئورووپایی گەڕانەوە سەر دۆخی جاراںو تیرۆرە دەوڵەتی‌یەکانی حکوومەتی ئێرانیش لە ئورووپا ڕاوەستانێکی بۆماوەییان بە خۆیانەوە بینی. زۆرێک لە شارەزایان پێیانوایە کە دۆسیەی میکۆنۆس، کۆتایی تیرۆریزمی دەوڵەتیی ئێران لە ئورووپاو زۆر وڵاتی دیکەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، حکوومەتی ئێران هەر کات هەلی بۆ رەخسابێ، لە لەناوبردنی نەیارانی خۆی بە شێوەی تیرۆر کردن، کەڵکی وەرگرتووە. بارودۆخی

[1] *DW persian*, « L'assassinat de Mykonos, le dernier assassinat de l'État iranien " en Europe », < www.dw.com >, consulté le 02/01/2019.
[2] Roya HAKAKIAN, « The End of the Dispensable Iranian », *Spiegel*, < www.spiegel.de >, April 10, 2007, consulté le 02/01/2019.

عێراقو زاڵبوونی ئێران بە سەر هەندێک لایەنی عێراقیدا، ئەو هەلەی بۆ ئێران ڕەخساندووە کە زۆرێک لە دژبەرانی خۆی لەو وڵاتە تیرۆر بکا. ئەندامانی حیزبە کوردی‌یەکانی دژبەری ئێران کە دانیشتووی باشووری کوردستانن، بە بەردەوامی لە لایەن دەزگا سیخوڕی‌یەکانی حکوومەتی ئێرانەوە تیرۆر کراون. لە ساڵانی ڕابردوودا و بە تایبەت دوای ڕێککەوتنی ئەتۆمی لەگەڵ ئەمریکاو وڵاتانی ئوورووپایی، ژمارەیەک کردەوەی تیرۆریستی یان هەوڵدان بۆ تیرۆر لە لایەن حکوومەتی ئێرانەوە لە دژی نەیارەکانی لە ئوورووپا تۆمار کراون. بۆ نموونە لە دوای ساڵی ٢٠١٥ـەوە چەندین جار دیپلۆماتەکانی ئێران لە وڵاتانی ئوورووپی لە کاتی ئەنجامدانی کردەوەی تیرۆریستی دەستگیر کراون[١] یان لەو وڵاتانە دەر کراون[٢]. ئەوەش نیشاندەری ئەوەیە کە تیرۆریزمی دەوڵەتیی حکوومەتی ئێران هەر بەردەوامە، ئەگەرچی لەوانەیە بە شێوەی کاتی ڕاگیرابێ.

٢-٤. دامودەزگاکانی سەرکوتو کۆنترۆڵ

دەزگاکانی زانیاری : لە ئێران، دوو ئۆرگانی سەرەکیی زانیاری هەن، یەکێکیان وەزارەتی ئیتلاعاتە بە ناوی *وزارت اطلاعاتو امنیت کشور* (واواک) کە لە ژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی جێبەجێکردن دایە. دەزگاکەی دیکەیان دەزگای زانیاری سوپای پاسدارانە بە ناوی *سازمان حفاظت اطلاعات سپاه* کە لە ژێر کۆنترۆڵی سوپای پاسداران دایەو هاوتەریب لەگەڵ وەزارەتی ئیتلاعات کار دەکا. ئەو دو ئۆرگانە، لەگەڵ ئەوەشدا کە دوو ئۆرگانی ڕکابەرن، وەکوو دوو ئۆرگانی سەرەکی سەرکوتو تیرۆرن لە ئێراندا. هەر دووکیان خاوەن گرتووخانەو ناوەندی لێکۆڵینەوەی‌و شوێنی ئەشکەنجەن. ئەرکی سەرەکی ئەو دوو دەزگا زانیاری‌یە کۆ

---

[1] *Le Monde*, « Attentat déjoué en France : un diplomate iranien incarcéré en Belgique », <www.lemonde.fr>, 10 octobre 2018, consulté le 02/01/2019.
[2] *Le Figaro*, « L'Albanie expulse l'ambassadeur d'Iran », < www.lefigaro.fr >, 20/12/2018, consulté le 02/01/2019.

کردنەوەی زانیاری، دزە کردنە نێو حیزبو ڕێکخراوەکان بە تایبەت ئەوانە دژبەری کۆماری ئیسلامینو پلان داڕشتنە بۆ لە نێو بردنی نەیاران [١]. هەر دووکیان وەکوو باسکی دەسەڵاتی دادوەرینو بە شێوەی هەر دوو دەزگای SAو SSی ئاڵمانی نازی کار دەکەن[٢]. دەزگای زانیاریی سوپای پاسداران زۆر لە وەزارەتی ئیتلاعات بەهێزترە، چونکە خاوەنی تۆڕێکی گەورەترە کە هەمان ڕێکخراوی بەسیجە لە نێوخۆی ئێران. لە دەرەوەی ئێرانیش تەواوی ئەو گرووپو ڕێکخراوانەی سوپای پاسداران پشتیوانییان لێ دەکاو ڕێگای سوپای قودسەوە کۆنترۆڵیان دەکا، وەکوو تۆڕی دەزگای زانیاریی سوپای پاسداران لە دەرەوەی وڵات کار دەکەن.

بێجگە لەو دوو ئۆرگانە کە کارەکانیان زۆر بەرفراوانەو پێویستی بە توێژینەوەی زیاترە، بە سەدان ئۆرگانی دیکە هەن کە ئەرکیان تەنیا کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگایەو ئەوەش لە تایبەتمەندییەکانی ڕێژیمێکی تۆتالیتەرە. ئەو ئۆرگانانە هەر کامیان لە بوارێکی جیاوازدا کۆنترۆڵیان خستۆتە سەر کۆمەڵگا، بۆ ئەوەی هیچ بەشێکی کۆمەڵگا لە کۆنترۆڵی دەوڵەت دەرنەچێ، لە ژیانی سیاسی تاکەکانەوە بگرە هەتا دەگاتە ژیانی کۆمەڵایەتییان[٣].

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی خۆپیشاندان، ڕاپەڕینو ناڕەزایەتی جەماوەری
بارەگای ثاراللە بارەگای رسول اکرم بارەگای نصر

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 225.
[2] Yves BONNET, « Les gardiens de la révolution, une force terroriste ? », *Où va l'Iran ?, op. cit.*, p. 81.

[3] Mohammad AMIN, « De l'inextricable contradiction entre politique et économie en Iran », *Où va l'Iran ?, op. cit.*, pp. 128-134.

بارەگای فجر

سوپای محمد رسول الله

سوپای سیدالشهدا

تیپی دژە شۆڕشی الزهرا

تیپی دژە شۆڕشی عاشورا

تیپی بەسیجی امام علی

نوپو، هێزی تایبەتی پاسەوانی ویلایەت

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی پەیوەندی

بەشی پەیوەندیيەکانو ئەلکترۆنیکی سوپای پاسداران

بنکەی ناوەندیی چاودێریو گوێگرتنە تەلەیفوونیيەکان

کۆمیتەی رووبەرووبوونەوەی تاوانە ئینتەرنێتیيەکان

کۆمیتەی کۆنترۆڵی ماڵپەڕە ئینتەرنێتیيەکان

ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی شوێنی گۆڕینەوەی زانیاريیەکان

لقی دەفتەری دادستان بۆ تاوانەکانی سەر ئینتەرنێت

کۆمیتەی فیلتەر کردن سەر بە دەسەڵاتی دادوەری

کۆمەڵگەی تەکنیکی زانیاريیەکان

ئەنجومەنی ئینتەرنێتیی بەسیج

فەرماندەیی سایبەری سەر بە سوپای پاسداران

سوپای سایبەری

سوپای خۆر

ناوەندی چاودێری تاوانە ڕێکخراوەکان، سەر بە سوپای پاسداران

بەڕێوەبەرایەتیی تەکنیکیی وەزیری ئیتلاعات

دادگای تایبەت بە تاوانەکانی سەر ئینتەرنێت

پۆلیسی فەتا (سایبەری)

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی جلو بەرگی هاوڵاتیان
پۆلیسی ئەخلاق دەفتەری ناوەندی داوا کردنی کاڵا پۆلیسی ژنان پۆلیسی ئاسایشی ئەخلاق پۆلیسی ئاسایشی کۆمەڵگا پۆلیسی خوێندنگەکان پۆلیسی لاوان پۆلیسی بنەماڵە
ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی زانکۆکان
بەشی بەسیج دەفتەری نوێنەرایەتی وەلی فەقیهـ ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری کۆمیتەی دیسیپلین خزمەتگوزاری ئاسایشی زانکۆکان
ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی کرێکارانو خاوەنکاران
ئەنجومەنی ئیسلامی کار بەشی دامەزرانەکانی بەسیج خزمەتگوزاری ئاسایشی بەڕێوەبەران یەکەی دامەزراندنەکان ماڵی کرێکاران

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی شوێنە کۆمەڵایەتی‌یەکان

انصار حزب الله

مەئمووانی سیاسی سوپای پاسداران

پۆلیسی گەڕەکەکان

پۆلیسی نادیار

پۆلیسی مێترۆ

یەکەی یارمەتیی پۆلیس

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی ڕاگەیەنەکان

یەکەی کۆنترۆڵی سەر بە وەزارەتی ڕێنوێنی ئیسلامی

نوێنەرایەتی کۆنترۆڵی ڕاگەیەنەکان

دادگای تایبەت بە ڕاگەیاندن

ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵی کەسایەتی‌یە ئایینی‌یەکان

دادگای تایبەت بە کەسایەتی‌یە ئایینی‌یەکان

دەفتەری تایبەت بە ئاماری سێمینارە ئایینی‌یەکان

تیپی *امام جعفر صادق*

ئۆرگانەکانی دیکەی کۆنترۆڵ

ئەنجومەنی تأمین (بەرپرسی دابینکردنی ژمارەی هێزەکانی ئاسایشو سەرکوت لە هەر پارێزگایەک)

ئەنجومەنی تأمینی فەرمانداری‌یەکان

ئەنجومەنی کولتووریو کۆمەڵایەتی

دەفتەری دادستان
دادگای شۆڕش
پۆلیسی ١١٠

❊❊❊

کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیھ دامەزراوە، پرەنسیپێک کە خۆمەینی تیۆریزەی کردووەو لە دوو قۆناغی سەرەکی پێکھاتووە : لە قۆناغی یەکەمدا، واتە بەر لە شۆڕشی **١٩٧٩**، ئایینی ئیسلامی شیعەی دوازدە ئیمامی، بە سیاسی دەکرێ بۆ ئەوەی بتوانرێ حکوومەتی پێ بکرێ، کە ئەوەش دابڕانێکە لە نەریتەکانی ئایینی شیعە. بە پێی نەریتەکانی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی، لە ماوەی ونبوونی ئیمام مەھدی، فەقیھەکان نابێ حکوومەت بکەن، چونکە ڕەوایی ئاسمانی یان خوداییان پێ نەدراوە. لە قۆناغی دووهەمدا، واتە دوای شۆڕشی **١٩٧٩**، سیاسەت بە ئیسلامی دەکرێ، کە ئەوەش دابڕانێکە لە نەریتەکانی سیاسەت لە ئێران، چونکە لە مێژووی ئێراندا، هەمیشە جیاوازی‌یەک لە نێوان ئایین‌و سیاسەتدا هەبووە، تەنانەت ئەگەر دەسەڵاتێکی ئایینیش بۆ ماوەیەک حوکمی گرتبێتە دەست. لە ژێر پرەنسیپەکانی ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیھدا، کۆماری ئیسلامی ئێران بریتی‌یە لە بە سیاسیکردنی ئیسلام‌و بە ئیسلامیکردنی سیاسەت. دەسەڵاتی ئایدۆلۆژیکی کۆماری ئیسلامی کە وەکوو هەر دەسەڵاتێکی دیکەی نادێمۆکرات پشت بە هێزی چەکدار دەبەستێ، دابڕانێکی لە نەریتی هێزە چەکدارەکانیشدا دروست کردووە، ئەویش جێگرتنەوەی هێزی ئەرتەشی ئێرانە بە سوپایەکی ئایدۆلۆژیکی توندڕەو بە ناوی سوپای پاسداران. سوپایەک کە جگە لە بواری نیزامی، دەستێوەردان لە هەموو بوارەکاندا دەکا، نەک بۆ ئەوەی خۆی بە دەسەڵات بگا،

بەڵکوو بۆ پشتیوانی لە وەلی فەقیھ، ئەوەش لە تایبەتمەندی‌یەکانی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکانە کە تێیاندا هێزە چەکدارەکان لە بەرژەوەندی لایەنی دەسەڵاتدار، دەستێوەردان دەکەن، نەک بۆ بەرژەوەندی کەسانیتر یان بۆ ئەنجامدانی کوودەتای سەربازی. هەروەها ڕێکخراوی بەسیجیش بۆ تەیار کردنی کۆمەڵگا لە دەوری ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیھ دروست کراوە کە یەکێک لە کۆڵەکە گرنگەکانی کۆماری ئیسلامی‌یە، چونکە ریشەی لە هەموو بەشەکانی کۆمەڵگای ئێراندا داکوتاوە. ڕۆڵی سەرەکی بەسیج، پڕوپاگەندا کردنە بۆ ئایدۆلۆژیای دەوڵەتیو دروستکردنی پەیوەندی‌یە لە نێوان چینو توێژەکانی کۆمەڵگا لەگەڵ یەکترو هەروەها لەگەڵ دەوڵەت.

یەکێک لە تایبەتمەندی‌یەکانی دیکەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئاستی زۆرەملێو سەرکوتە بۆ تۆقاندنی کۆمەڵگا. یاساو ڕێساکانی ئایینی شیعەی دوازدە ئیمامی بە زۆر بە سەر تەواوی کۆمەڵگادا جێبەجێ دەکرێن، ئەوە لە حاڵێک دایە کە کۆمەڵگای ئێران کۆمەڵگایەکی فرە ڕەنگەو ئایینو کولتووری جیاوازی تێدایە. لە ئێران کەمینە ئایینی‌یەکان دەبێ بە زۆر خۆیان لەگەڵ ئایینی دەوڵەتیی سازگار بکەن. هەروەها نەتەوەکانی دانیشتووی ئێرانیش دەبێ خۆیان لەگەڵ زمانو کولتوورو نەریتەکانی نەتەوەی فارس سازگار بکەن. واتە لە ئێران، شیعە بوونو فارس بوون لە لایەن دامەزراوە دەوڵەتی‌یەکانەوە وەکوو خاڵێکی ئەرێنی سەیر دەکرێو پێچەوانەکەشی وەکوو خاڵێکی نەرێنی. هەروەها، ژنان لە ئێران کە نیوەی کۆمەڵگا پێک دێنن، بە توندی لە ژێر یاساو ڕێسا زۆرەملێیەکانەوە دەچەوسێنەوە، وەکوو زۆرەکی بوونی سەر داپۆشینو خۆداپۆشین بە شێوەی ئایینی، نایەکسان بوونیان لەگەڵ پیاوان لە مافەکانیانو ئەرکەکانیانداو زۆر لێکردنیان بۆ ئەوەی پابەندی سیستەمی بنەماڵەی نەریتی بن، کە سیستەمێکی پیاوسالارەو کۆماری ئیسلامیش لە بەرژەوەندی خۆی پێناسەی کردۆتەوە. سیاسەتێکی زۆرەملێیانەی دیکە ، شۆڕشی کولتووری‌یە، کە تا ئێستا پەیڕەو دەکرێ، بە مەبەستی پاڵاوتنو لە فیلتەر دانی زانستو سەرچاوە زانستی‌یەکانو کەسانی ئاکادێمی بە شێوەیەک کە لە خزمەتی دەسەڵات دابن. لە دوای ساڵی ١٩٧٩ـەوە، سەرکوتێکی چڕ لەسەر

کۆمەڵگای ئێران هەیە، چونکە پێشترو لە سەردەمی پاشایەتیدا تەنیا ئەو بەشانە لە کۆمەڵگا سەرکوت دەکران کە ڕێژیمی پاشایەتی وەکوو مەترسی بۆ سەر دەسەڵاتی خۆی سەیری دەکردن، بەڵام دوای ١٩٧٩، هەموو کۆمەڵگا بە تەواوی کراوەتە ئامانج. هەر چینو توێژێک بە چەشنێک سەرکوت دەکرێ. ژمارەی ئەو کەسانەی لە سێدارە دەدرێن، تێرۆری کەسایەتییە سیاسیو ئایینییەکان، قەدەغە کردنی حیزبو ڕێکخراوەکانو هەوڵی لە نێو بردنیان، سەرکوتی بەربڵاوی نەتەوەو کەمینە ئایینییەکانو چەندین سیاسەتی دیکەی سەرکوتکردن، سەلمێنەری ئەوەن کە ئەو تایبەتمەندییەی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکان لە ڕێژیمی سیاسیی ئێرانیشدا بوونی هەیە.

لەو دوایین بەشەی توێژینەوەکەدا، چەندین تایبەتمەندیی ڕێژیمی سیاسیی ئێران وەبەر چاو دەکەون، وەکوو : ئایدۆلۆژیا، تەیار کردنی جەماوەرو هەروەها سیاسەتی زۆرەملێو سەرکوت لە ڕێگای میلیشیاو هێزی نیزامی ئایدۆلۆژیک. هەر سێ لەو تایبەتمەندییانەش لە تایبەتمەندییەکانی ڕێژیمە تۆتالیتەرەکانن.

کۆتایی

کۆماری ئیسلامی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩و دوای رووخانی رێژیمی پاشایەتی لە ئێران دامەزراوە. رێژیمی سیاسی کۆماری ئیسلامی، رێژیمێکی دەگمەنە، بە تایبەت لە مێژووی ئێراندا. شێوەیەک لە لێک گرێدانی دامەزراوە ئایینی‌یەکانو دامەزراوە سیاسی‌یەکان لە "کۆمەڵگایەکی سەردەمییانە"دا[1]. فاکتەرێکی گرنگ لە پۆلێن کردنی هاوچەرخی رێژیمە سیاسی‌یەکاندا ئەوەیە کە لێک جیا کردنەوەو پۆلێنکردنی رێژیمە سیاسی‌یەکان لە سەر بنەمای ناوی رێژیمەکان نی‌یە، بەڵکوو لە سەر بنەمای پێوەرەکانی دیمۆکراسی‌یە. لە دەستووری بنەڕەتیی کۆماری ئیسلامیدا، لە لایەک، دەسەڵاتەکان لێک جیا کراونەتەوەو خەڵک دەتوانن لە رێگەی هەڵبژاردنەکانی سەرکۆماریو پارلمانی‌یەوە بەشداری لە دەسەڵاتدا بکەن. لە لایەکی‌ترەوە، دامەزراوە هەڵبژێردراوەکان (هەرچەندە هەڵبژاردنەکە ئازادو دیمۆکراتیک نی‌یە) بە کردەوە لە لایەن دەسەڵاتی ئایینی‌یەوە کە وەلی فەقیهـ نوێنەرایەتی دەکا، سڕ کراون. رێبەری کۆماری ئیسلامی بە شێوەی دەستووری مافی ئەوەی پێدراوە کە لە رێگەی دامەزراوە هەڵنەبژێردراوەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی، کۆنترۆڵی تەواوی دامەزراوە سیاسی، ئابووری، دادوەریو کۆمەڵایەتی‌یەکانی وڵاتی لە دەستدا بێ. هەر بۆیەش، کۆماری ئیسلامی تایبەتمەندی‌یەکانی دیمۆکراسی تێدا نین. ئامانجی خومەینی هەر لە سەرەتای داڕشتنی

[1] Dimitri JAGENEAU et Mehdi DADESTAN, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne, op. cit.*, p. 143.

پڕۆژەکەیەوە، هێنانە کایەی سیستەمێکی پلوڕالیستو چەند حیزبیو فرەڕەنگ نەبوو، چونکە لە گوتارو چاوپێکەوتنەکانیشی جەختی لەوە دەکردەوە کە سیستەمی چەند حیزبی، سیستەمێکی رۆژئاوای‌یەو دەبێتە هۆی دابەشبوونی کۆمەڵگا، هەر بۆیەش لەگەڵ ئەوەدا بوو کە دەبێ هەموو کۆمەڵگا پەیڕەوی لە یەک حیزب بکا، ئەویش حیزبی خودایە. ئەمڕۆکە، هاودامەزرێنەرانی کۆماری ئیسلامی بوونە بە دوو باڵی بناژووخوازو میانەڕەو، بەڵام هەر دووکیان سەر بە یەک بنەماڵەی سیاسینو پەیڕەوی لە یەک ئایدۆلۆژیا دەکەن، کە وەلی فەقیهـ نوێنەرایەتی دەکا. باڵی میانەڕەو کە لە دەیان حیزبو ڕێکخراو پێکهاتووە، خوازیاری جێبەجێ کردنی تەواوەتی دەستووری بنەڕەتیی ئێرانن، لە باەرامبەریشدا، باڵی بناژووخواز کە ئەویش لە دەیان حیزبو ڕێکخراو پێکهاتووە، پێداگری لە زاڵبوونی دامەزراوە ئایینی‌یە هەڵنەبژێردراوەکانو هەروەها ڕێسا ئایینی‌یەکان بە سەر دامەزراوە خەڵکی‌یەکاندا دەکەنو دژی هەر جۆرە کرانەوەیەکی سیاسین بە رووی خەڵکدا. لە ئێران، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، یان سەرکوت دەکرێنو لە بازنەیەکی بەرتەسکدا سنووردار دەکرێنەوە، یان دەبێ رکابەریی لەگەڵ ئەو ڕێکخراوانە بکەن کە لە لایەن دەوڵەتەوە دروست کراونو پشتیوانی‌یەکی بەهێزی یاسایيو ماڵییان لێ دەکرێ. بە تایبەت راگەیەنەکان کە قوربانی‌یەکی گەورەی ململانێی نێوان هەردوو باڵی دەسەڵاتدارنو بە توندی سانسۆڕ دەکرێن، هەر بۆیەش ڕێکخراوی پەیامنێرانی بێ سنوور، ئێرانی وەکوو بەندیخانەی رۆژنامەوانان ناساندووە.

لە بواری ئابووری‌یەوە، لە لایەک، سیستەمی ئابووری ئێران، لە نێو دەستووری بنەڕەتیی ئێران، وەکوو سیستەمێک پێناسە کراوە کە دەوڵەت رۆڵی سەرەکی دەگێڕێو ڕێگە نادا کەرتی تایبەتو ئەکتەری دەرەکی کۆنترۆڵی ئابووری ئێران بگرنە دەست. لە لایەکی دیکەوە، ئابووری ئێران لە شێوەی "ئابووریی تالانکردنە"، کە تایبەتمەندی ڕێژیمە ئۆتۆریتەرەکانە، چونکە ژمارەیەکی زۆر ئەکتەری ئابووری نادیارو بەهێز بە ناوی دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی‌یەکان" هەن کە سیستەمی ئابوورییان پەک خستووەو زۆر لە کەرتی دەوڵەتی بەهێزترن. ئەو ئەکتەرانە سامانی گشتی وڵات بۆ مەبەستی کەسیی یان لە بەرژەوەندی

گرووپێکی سیاسی بە کار دێنن. تەواوی ئەو ئەکتەرانە کە راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ گرێدراوی رێبەری کۆماری ئیسلامین، خۆ لە پێدانی مالیات بە دەوڵەت دەدزنەوەو دەوڵەت هیچ چاودێری‌یەکی بەسەر کارو چالاکی‌یەکانیانەوە نی‌یە. داهاتی دامەزراوە "شێوە دەوڵەتی‌یەکان" لە لایەن رێبەرەوە دووبارە خەرج دەکرێتەوە بۆ کڕینی رەواییو پڕوپاگەندا بۆ ئایدۆلۆژیای دەوڵەتییی کۆماری ئیسلامی لە ناوخۆو دەرەوە. دەسەڵاتی بێ سنووری وەلی فەقیه، لە لایەن دەستوورەوە بە دامەزراوەیی کراوەو بەستراوەتەوە بە ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیه کە لە لایەن خومەینییەوە تیۆریزە کراوە. سروشتی ویلایەتی فەقیه سروشتێکی بە تەواوی تێئۆکراتیکە (حکوومەتی خودا لە سەر زەوی)، چونکە حکوومەتەکە حکوومەتێکی ئیسلامی‌یە (مادەی ۱ی دەستوور) کە لەودا دەبێ پەیڕەوی لە خودا بکرێ (مادەی ۲ی دەستوور)و سەروەری لە سەر جیهانو لە سەر مرۆڤ تەنیا هی خودایە (مادەی ٥٦ی دەستوور)و لە کۆتاییدا، نووسینی "الله اکبر" لە نێو ئاڵای وڵات کە هێمایە بۆ نیشاندانی سەروەریی خودا. ئایدۆلۆژی ویلایەتی فەقیه کە ئایدۆلۆژی‌یەکی جیهانگیرەو هەوڵ دەدا جیهان بگۆڕێو دادوەریی ئاسمانی بێنێتە کایەوە. بۆ گەیشتن بەو ئامانجە، هەوڵ دەدا لە رێگەی دامەزراوەیەکی نیزامی ئایدۆلۆژیکی وەکوو سوپای پاسدارانو رێکخراوێکی ئایدۆلۆژیکی وەکوو بەسیج، جیهان لە دەوری ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیه تەیار بکا. سوپای پاسداران، نەک تەنیا زۆربەی بوارەکانی نێوخۆی ئێرانی خستۆتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە، بەڵکوو هەوڵدەدا کاریگەریو هێژمۆنیی خۆی بخاتە سەر پەیوەندی‌یە نێونەتەوەی‌یەکانیش، بە تایبەت لە رۆژهەڵاتی نێوەڕاست، ئەوەش ئەو بیرۆکەی بەهێز کردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران دەیهەوێ جۆرێک لە "پان ئیسلامیزمی شیعی" یان "کۆڵۆنیاڵیزمی شیعی" لە سیستەمی نێونەتەوەییدا بنیات بنێ.

لە نێوخۆدا، کۆمەڵگای ئێران دەبێ خۆی لەگەڵ ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی سازگار بکا، یان لە رێگەی یاساو رێسا زۆرەملێیەکانەوە، یان لە رێگەی هێزو گوشارەوە. هەر لە یەکەم رۆژەکانی دوای شۆڕشەوە، تەواوی کۆمەڵگای ئێران بوونە بە ئامانجی سیاسەتە زۆرەکی‌یەکانی دەوڵەتەوە. بۆ خێرا بەرەو پێش بردنی ئەو سیاسەتانە، حکوومەت کەڵکی لە

سەرکوتو تۆقاندنی کۆمەڵگا وەرگرتووە. سزای لەسێدارەدان یەکێکە لەو ئامرازانە کە حکوومەت تا ئێستاش بۆ تۆقاندنی کۆمەڵگا کەڵکی لێ وەردەگرێ. تایبەتمەندییەکی دیکەی کۆماری ئیسلامی، تیرۆریزمی دەوڵەتییە کە ئامرازێکە بۆ لە نێو بردنی بیرمەندو نووسەران، کەسایەتییەکان، ڕێبەرانی ئۆپۆزسیونو چالاکانی سیاسیو مەدەنی. لە ئێرانی دوای شۆڕشدا، سەرکوتو سیاسەتی بە ئایدۆلۆژیک کردنی کۆمەڵگا هەوڵ دەدا تاکەکان لە هەر جۆرە بیرو بڕوایەکی دیکە پاک بکاتەوەو لەگەڵ ئایدۆلۆژیای دەوڵەتی بیانگونجێنێ. ئەو سیاسەتە بەربەستێکی سەرەکییە لە بەرامبەر هەر جۆرە هەوڵدانێک بۆ بە دێمۆکراسیکردنی ئێران. هەروەها، لە ئێران جۆرێک لە دووپاتە بوونەوەی دامەزراوەکان بەدی دەکرێ، چونکە لە تەنیشت هەر دامەزراوەیەکی گشتی، دامەزراوەیەکی ڕکابەر، هاوتەریب یان چاودێر هەیە کە بە مەبەستی زاڵکردنی دەسەڵاتی ڕێبەر بە سەر دەسەڵاتی خەڵکدا دامەزراوە. سوپای پاسداران وەکوو هاوتەریبو ڕکابەر لەگەڵ ئەرتەش، دەزگای زانیاری سەر بە سوپای پاسداران وکوو هاوتەریبو ڕکابەر لەگەڵ وەزارەتی ئیتلاعات، گرووپە چەکدارییەکانی بەسیج وەکوو هاوتەریب لەگەڵ پۆلیس، نوێنەرانی ڕێبەر لە شارەکانو پارێزگاکان وەکوو هاوتەریبو ڕکابەری سیاسی لەگەڵ فەرماندارو پارێزگار، هەروەها هەبوونی دەیان دامەزراوەی دیکە کە لە شێوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ کار دەکەن.

لە کۆتاییدا، بە پێی پێناسەکەی ژوان لەنز، ڕێژیمێک بە تۆتالیتەر ئەژمار دەکرێ کە سێ تایبەتمەندیی سەرەکی پێکەوە تێیدا بوونیان هەبێ: ئایدۆلۆژیا، تاکحیزبیو ڕێبەرێک کە دەسەڵاتی تەواوی هەبێ[1]. ئەگەر ئەو پێناسەیە وەکوو بنەما بگرین، ڕێژیمی سیاسیی ئێران هەر سێ لەو تایبەتمەندییانەی پێکەوە لە خۆیدا کۆ کردۆتەوە، هەرچەندە چەندین تایبەتمەندیی دیکەشی لە تۆتالیتاریزم تێدایە.

[1] Juan LINZ, *Régimes Totalitaires et Autoritaires, op. cit.*

سەرچاوەکان

کتێب

ALCAUD David (dir.), *Dictionnaire de sciences politiques*, Paris : SIREY, 2ème édition, 2010, 520 pages.

ANQUEZ Matthieu, *Géopolitique de l'Iran*, Paris : Argos, 2014, 168 pages.

ARENDT Hannah, *Les systèmes totalitaires*, Paris : Le Seuil, 1972, 314 pages

ARMINJON HACHEM Constance, *Chiisme et Etat*, Paris : CNRS, 2013, 543 pages.

ARON Raymond, « Du totalitarisme », *Démocratie et totalitarisme*, Paris : Gallimard. 1965, 384 pages.

BASHIRIEH Hossein, *la sociologie politique*, Téhéran : Nashr-e Ney 2003, 352 pages.

COVILLE Thierry, *La révolution invisible*, Paris : La Découverte, 2007, 264 pages.

CROZIER Michel et **FRIEDBERG Erhard**, *L'Acteur et le système*, Paris : Le Seuil, 1977, 512 pages.

ENCEL Frédéric (dir.), *Où va l'Iran ?*, Editions Autrement, Paris, 2017, 315 pages.

FABIANI Jérôme, *Le Guide*, Paris : Edition du Grenadier, 2017, 164 pages.

FOUCAULT Michel, « Le sujet et le pouvoir », in Dits et écrits II, texte n°306, Paris : Gallimard, 2001, pp. 1041-1062, 1760 pages.

FOUCAULT Michel, *Surveiller et punir, naissance de la prison,* Paris, Gallimard, 1975, 352 pages.

JAGENEAU Dimitri et **DADESTAN Mehdi**, *Le chant des mollahs : la république islamique et la société iranienne*. Paris, L'Harmattan, 2008, 308 pages.

KADIVAR Mohesn, *Au nom de l'islam font tout ce qu'ils veulent*, publication en ligne, <www.kadivar.com>, 2018, 322 pages.

KADIVAR Mohsen, *L'ascension et la chute d'Azari Qomi : l'évolution de la pensée de l'ayatollah Ahmad Azari Qomi, 1923-1999*, 2014, 486 pages.

KATOOZIAN Nasser, *Un pas vers la justice*, Volume 1, Téhéran : Éditions Mizane, 200, 880 pages.

KHOMEINY Rouhollah, *Sahifeyeh Imam*: Téhéran : Centre de publication des œuvres d'Imam Khomeiny, Livre I – XXII, 1999, 1320 pages.

LAGROY Jacques, *La vérité dans l'église catholique*, Paris : Belin, 303 pages.

LINZ J. Juan, *Régimes Totalitaires et Autoritaires*, Paris : Lynne Rienner Publishers, Éd. Boulder. Trad. Armand Colin., 2000, 237 pages.

LUCIANI Gacomo, « Rente pétrolière, crise fiscale de l'Etat et démocratisation », **SALAME Ghassan**, *démocraties sans démocrates ?*, Paris: Fayard, 1994, 452 pages.

MONTESQUIEU Charles-Louis de Secondat, *L'esprit des lois*, Livre XI, 1758, Paris : Gallimard 1995, 560 pages.

NAHAVANDI Firouzeh, *Iran*, Bruxelles : de Boeck, 2015, 130 pages.

NAY Olivier, *Lexique de sciences politiques*. Paris: DALLOZ, 4ème édition, 2017, 672 pages.

NEUMANN Sigmund, *Permanent Revolution. Totalitarianism in the Age of International Civil War*, London, Praeger NY 1940, 388 pages.

ÖZBUDUN Ergun, *Authoritarian Regimes in International Encyclopedia of Political Science*, edited by Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser & Leonardo Morlino, Thousand Oaks : SAGE Publications, 2011, (extrait), 14 pages.

SHIRAZI Asghar, *Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*, London & New York, Martin's Press, 1998, 325 pages.

SHIRAZI Asghar, *Le régime politique de la république islamique d'Iran : la religion, la loi et le pouvoir absolu*, Paris Cesmandaz, 2015, 374 pages.

SIAROFF Alan, *Comparing Political Regimes: Electoral Democracies, Liberal Democracies and Autocracies*, Toronto: Betsy Struthers, 2009, 352 pages.

WARD Steven R., *Immortal: A Military History of Iran and its Armed Forces*. 2009, Georgetown University Press, 400 pages.

WEHREY Frederic (dir.), *The Rise of the Pasdaran*, Santa Monica (California): RAND, 2009, 129 pages.

گۆڤار

AMIN Mohammad, « Une économie sous l'emprise du Guide suprême : Iran : une théocratie englobant 14 empires économiques », *FEMO*, Paris, mise à jour décembre 2016

ASAYESH Hossein (dir.), " Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review", *Journal of Politics and Law*, Vol. 4, No. 1, March 2011, Faculty of Human Ecology, University Putra Malaysia, , pp. 221-222.

BOULANGER Philippe, « Abdul Rahman Ghassemlou. Un héritage incertain ? », *Maghreb - Machrek*, 2014/4 (N° 222), p. 99-107.

DALLIN Alexander et George W. BRESLAUER, « Political Terrot in communist sytems », Stanford: *Stanford University Press*, 1970, p. 7.

GAUVRIT Éric, « Les forces armées conventionnelles de l'Iran : état des lieux », *Outre-Terre*, vol. 28, no. 2, 2011, pp. 109-139.

GAXIE Daniel, « Économie des partis et rétributions du militantisme », *Revue française de science politique*, 27e année, n°1, 1977. p. 128.

HACHEMAOUI Mohammad, « La rente entrave-t-elle vraiment la démocratie ? Réexamen critique des théories de « l'Etat rentier » de la « malédiction des ressources » », *Revue française de science politique*, Vol. 62, no. 2, 2012, p. 207-230.

HADAS-LEBEL Mireille, « Le judaïsme prend forme au retour de l'exil », *Histoire du Proche-Orient*, Le Monde Hors-série 2018, pp. 52-53.

JUAN J. Linz, « L'effondrement de la démocratie, autoritarisme et totalitarisme dans l'Europe de l'entre-deux-guerres », *Revue internationale de politique comparée*, vol. 11, no. 4, 2004, pp. 531-586.

KHOSROKHAVAR Farhad, « Le modèle *Bassidji* », *Cultures & Conflits*, CCLS - Centre d'études sur les conflits liberté et sécurité, L'Harmattan 15 octobre 1998, [en ligne], < journals.openedition.org >, consulté le 10 mai 2019.

LECTURES, « Juan J. Linz, Régimes totalitaires et autoritaires, Paris, Armand Colin, 2006 », *Pôle Sud*, Vol. 26, n°. 1, 2007, pp. 91-107.

METAFIOT Sylvain, « Trois visions totalitaires : lecture croisée d'Orwell, Huxley et Zamiatine », *Le Comptoir*, < www.comptoir.org >, 15 juin 2016, consulté le 14/05/2019.

NOHLEN Dieter, **GROTZ** Florian et **HARTMANN** Christof, "Iran", Elections in Asia, *Oxford University Press*, Data Handbook, 2001, p. 68.

SAADA Julien, « La stratégie politique iranienne : idéologie ou pragmatisme ? », *Revue internationale et stratégique* 2008/1 (N°69), p. 55-68.

TEZCUR Gunes Murat, « Les réformateurs musulmans en Iran et en Turquie: le paradoxe de la modération », *Presses de l'Université du Texas,* 2010.

وتار

ARAMESH Arman, « Les records de la 38ème élection présidentielle en Iran », <www.bbc.com/persian>, 09 mai 2017, consulté le 06/01/2019

ARAMESH Arman, « Les records de la 38ème élection présidentielle en Iran », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 09 mai 2017, consulté le 06/01/2019.

AZARMEY Arash, « Fondation Mostazafan du début jusqu'à présent », *BBC Persian* <www.bbc.com/persian>, 20 décembre 2017, consulté le 12/01/2019.

BAHARI Rizgar, « La situation de la presse dans l'une des grandes prisons des journalistes du monde », *Iran international*, <www.iranintl.com>, 03 mai 2019, consulté le 15 mai 2019.

BANISADR A. Hassan, « interview sur « l’attentat du 28 juin 1981 », < ir.voanews.com >, Consulté le 28/12/2018.

BASTANI Hossein, « Les non dites de l’organisation *Bassidj* », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 30 novembre 2011consulté le 10/05/2019.

BBC news, « Iranian killers spared death penalty », < news.bbc.co.uk >, 29 January 2003, consulté le 02/01/2019.

BBC News, « Test de sondage pour les réformistes iraniens », < news.bbc.co.uk >, 10 février 2000, consulté 02/05/2019.

BBC Persian, « Toutes les nominations du Guide suprême iranien », <www.bbc.com/persian>, 11 mai 2016, consulté le 06/01/2019.

BBC persian, « Anis Naccache: on m’a dit de Téhéran que Bakhtiar devait être tué le plus tôt possible », <www.bbc.com/persian>, 04/08/2011, consulté le 02/01/2019.

BBC Persian, « Exécutions 88 : témoignages de prisonniers après trente ans », <www. bbc.com/persian>, 4 octobre 2018, Consulté le 02/01/2019.

BBC Persian, « La publication des nouvelles parties de la séance de sélection le successeur de Khomeiny », < www.bbc.com >, 14 janvier 2018, consulté le 06/05/2019.

BBC Persian, « Le parti République islamique », <www.bbc.com/persian » 6 février 2009, consulté le 23 mai 2019.

BBC persian, « Les ministres d'Ahmadinejad, ceux qui sont allés, ceux qui sont restés », <www.bbc.com/persian>, 3 août 2013, consulté le 12/01/2019.

BERNARD Marie-Violette, « La CIA reconnaît avoir orchestré le coup d'Etat iranien de 1953 », *Libération*, <www.liberation.fr>, 20 août 2013, consulté le 05/05/2019.

BSI Economics, « Les perspectives économiques en Iran », *Les Echos*, <www.lesechos.fr>, 05 mars 2018, consulté le 19 mai 2019.

BURDY Jean-Paul, « Minorités ethniques et intégration nationale », blog *Questions d'orient, questions d'occident,* < sites.google.com>, consulté le 03/01/2019.

COHLER-ESSES Larry, « How Iran's Jews Survive in Mullahs' World? », 18 août 2015, *Forward*, <www.forward.com>, consulté le 12/05/2019.

DOUSTDAR Na'imeh, « Les zoroastriens en Iran et le défi d'être une minorité », *Radio Zamaneh*, <www.radiozamaneh.com >, 05 juillet 2013, consulté le 12/05/2019.

DW persian, « L'assassinat de Mykonos, le dernier assassinat de l'État iranien " en Europe », < www.dw.com >, consulté le 02/01/2019.

Eghtesad Online, « L'économie est dominée par le secteur public », < www.eghtesadonline.com >, 12 novembre 2017, consulté le 13/01/2019

EMMERY Pierre, « Nation et minorités en Iran : face au fait minoritaires, quelle réponse institutionnelle ? », *Les clés du*

Moyen-Orient <www.lesclesdumoyenorient.com>, 01/04/2016, consulté le 03/01/2019.

Ettelaat (archive), « Khalkhali est nommé par Imam comme juge religieux pour Kurdistan », 19 juin 1979, p. 1.

FATHPOUR Hélène, « Les enfants victimes de la violence d’Etat en Iran », *Mediapart*, <www.mediapart.fr>, 16 mars 2019, consulté le 14/04/2019.

FERRAND Franck, « 4 novembre 1979 : la prise d’otages américains à Téhéran », *Europe 1*, 04 novembre 2016, <www.europe1.fr>, consulté le 09/05/2019.

GHAWAM Mohammad, « Révolution culturelle: les décideurs d'hier, les opposants d'aujourd'hui », *BBC persian*, < www.bbc.com/persian>, 13 décembre 2009, consulté le 05/05/2019.

GHAZI Fereshteh, « Les organisations de la société civile iranienne au cours de l'année précédente », *BBC Persian*, < www.bbc.com/persian >, 05 avril 2017, consulté le 15 mai 2019.

GHOREISHI Kaveh, « Les années 80 ; les kurdes sous le feu », *BBC Persian*, <www.bbcpersian.com>, 16 septembre 2013, consulté le 21 mai 2019.

HAKAKIAN Roya, « The End of the Dispensable Iranian », *Spiegel*, < www.spiegel.de >, April 10, 2007, consulté le 02/01/2019.

Hamshahri Online, « l’activité d’enregistrement des pseudo-tactiques est devenu illégale », <www.hamshahrionline.ir>, 23 octobre 2016, consulté le 12/01/2019.

IKDER Solmaz, « Un rapport des comptes personnels et anonymes de Sadegh Laridjani », *Iran global*, <www.iranglobal.info>, 19 mars 2019, consulté le 20 mai 2019.

IMANI Amil, « Patriotism Fails Iran, Sets to Breed Islamic Terror », *Faithfreedom*, <www.faithfreedom.org>, consulté le 02/01/2019.

Irna, « 16,212,080 dossiers de la violence ont été traités en 2017 », <www.irna.ir>, 11 septembre 2018, consulté le 14/04/2019

KAZEMIAN Morteza, « Retour sur huit élections législatives en République islamique », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 23 décembre 2011, consulté le 12/01/2019.

KHALAJI Mehdi, « Le bureau du Guide : le pont de complexité de la politique iranienne », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 5 juin 2009, consulté le 06/01/2019.

La peine de mort, « Iran — Exécutions de mineurs au moment des faits », < www.peinedemort.org >, 14 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.

Le Conseil suprême de la révolution culturelle (Iran), « La politique de dénomination des rues et des lieux publics et des institutions », Session N° 288, Résolution N° 2014, <ms. farhangoelm.ir>, 24 août 1989, consulté le 03/01/2019.

Le Conseil suprême de la révolution culturelle (Iran), « La politique de dénomination des rues et des lieux publics et des institutions », Session N° 179, Résolution N° 3766, <ms. farhangoelm.ir>, 24 janvier 1989, consulté le 03/01/2019.

Le Figaro, « L'Albanie expulse l'ambassadeur d'Iran », < www.lefigaro.fr >, 20/12/2018, consulté le 02/01/2019.

Le Monde, « Attentat déjoué en France : un diplomate iranien incarcéré en Belgique », <www.lemonde.fr>, 10 octobre 2018, consulté le 02/01/2019.

Le Monde, « L'ex-terroriste Anis Naccache, bénéficiaire de l'accord iranien », <www.lemonde.fr>, 29 août 2015, consulté le 02/01/2019.

Le Monde, « La libération suspecte d'Ali Vakili Rad », <www.lemonde.fr>, 17 mai 2010, consulté le 02/01/2019.

Le parisien, « Aujourd'hui libre dans mon pays », Clotilde Reiss émue aux larmes », 16 mai 2010, consulté le 02/01/2019.

LECLERC Arnauld, « les régimes non démocratiques : autoritarisme et totalitarisme », UNJF, <cours.unjf.fr > 2012, P. 6.

Libération, « Affaire Reiss: Hortefeux signe l'arrêté d'expulsion d'Ali Vakili Rad », 17 mai 2010, consulté le 02/01/2019.

Libération, « L'Iranien Ali Vakili Rad est arrivé à Téhéran », <www.liberation.fr>, 19 mai 2010, consulté le 02/01/2019.

MAFI Hamid, « Projet inachevé de la société civile iranienne », *Lamp of Liberty*, <www.cheragheazadi.org>, 15 mars 2012, consulté le 15/05/2019.

Manoto TV, « Reportage sur l'exécution publique », <www.manototv.com>, consulté le 28/05/2019.

MOHAMMADI Majid, « il y a des années que le « Reformisme » est mort, C'est ça! », *Radio Farda*, <www.radiofarda.com>, 26 octobre 2017, consulté le 02/05/2019.

NK, « Défendre les activités économiques du CGRI au nom de "Sauvegarder la révolution" », *DW Persan*, <www.dw.com>, 22/09/2015, consulté le 11/01/2019.

NOROUZI Siavash, « Les pseudo-étatiques puissants et incontrôlables dans l'économie iranienne », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 04 août 2017, consulté le 12/01/2019.

OMIDVAR Kaveh, « Le CGRI prend le contrôle la richesse de l'État ? », *BBC Persian*, <www.bbc.com/persian>, 28 mai 2012, consulté le 12/01/2012.

ONU Info, « l'ONU demande aux autorités de cesser d'exécuter des délinquants juvéniles », < news.un.org>, 16 février 2018, consulté le 02/01/2019.

QADIMI Ali, « La révolution islamique a-t-elle précipité les minorités religieuses d'Iran ? », *BBC persian*, <www.bbcpersian.com/persian>, consulté le 14/03/2019.

Radio Farda, « Le témoin « D » a déclaré qu'Ahmadinejad était le fournisseur d'outils et un membre du groupe d'assasssiner de Ghassemlou », , <www.radiofarda.com>, 12 juillet 2005, consulté le 14/05/2019.

RAHBAR Mohammad, « Les murmures de la révision constitutionnel et la voix des pieds du Premier ministre », *BBC*

Persian, <www.bbc.com/ persian>, 5 octobre 2017, consulté le 10/01/2019.

RAHIMI Reza Khojasteh, « La révolution culturelle en Iran et ses marges », *DW persian*, <www.dw.com>, 10/12/2006, consulté le 05/05/2019.

RASHIDI Ibrahim, « La langue et l'autorité des minorités nationales dans le droit iranien », *BBC Persian* <www.bbc.com/persian>, 21 mars 2018>, consulté le 03/01/2019.

Refworld, « Iran : information sur le service militaire […] », < www.refworld.org>, 28 March 2014, consulté le 03/01/2019

Resalat, « Arrestation de plusieurs personnes liées au meurtre des Forouharahs », 29 novembre 1998.

Résultats du recensement public de la population et du logement 1395, *Centre statistique d'Iran* < www.amar.org.ir >, consulté le 14/03/2019.

Serat, « Comment le parti de La république islamique a été fondé et dissous ? », <www.seratnews.com>, consulté le 28/06/2017.

Tabnak, « le nombre des chaînes nationales est dépassé de 100 », <www.tabnak.ir>, 16 August 2011, consulté le 5/01/2019.

TAVASOLIAN Narges, « L'Iran et liberté de la presse », *BBC Persian*, , <www.bbc.com/persian>, 04 mai 2017, consulté le 12/05/2019.

The Sun, « Jeremy Hunt to slam Iran for using British civilians such as Nazanin Zaghari-Ratcliffe as diplomatic hostages », <

www.thesun.co.uk >, le 19 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.

The Telegraph, « Ayatollah Sadeq Khalkhali », < www.telegraph.co.uk >, Consulté le 02/01/2019.

VOA Persian, « la peine de mort pour les nouveaux chrétiens et, la peur du développement de la conversion », 24 février 2012, <ir.voanews.com >, consulté le 12/05/2019.

YAGHOUBI Jalal, «44 jours de presse iranienne : du premier meurtre à la déclaration du ministère des Renseignements », *BBC Persian*, < www.bbc.com >, 20 novembre 2018, consulté le 02/01/2019.

Youtube « Le discours de Khomeiny à Qom 1979 », <www.youtube.com>, consulté le 27/12/2018.

ڕێکخراوەکان

Amnesty International, “Blood-soaked secrets: why Iran’s 1988 prison massacres are ongoing crimes against humanity?”, <www.amnesty.org>, 4 décembre 2014, 139 pages.

Amnistie Internationale, « Iran 2017/2018 », rapport annuel publié en février 2019.

Amnistie Internationale, « Iran. Les exécutions de mineurs se multiplient », 2 février 2017, <www.amnesty.org>.

Amnistie Internationale, « Iran. Les minorités ethniques confrontées à une nouvelle vague de violations des droits humains », Bulletin n° 039, 26 février 2007.

Cornell Law School, « Death Penalty Database », <www.deathpenaltyworldwide.org>.

***ECPM*, «** Rapport sur la peine de mort en Iran en 2017 », < www.ecpm.org>, consulté le 02/01/2019.

Iran Human Rights Monitor, Annual Report, 2018, < iran-hrm.com>.

Maison des documents d'anti-Bahaïs en Iran, « L'ordre secret du Conseil suprême de la Révolution culturelle - 25 février 1991 », < iranbahaipersecution.bic.org >, consulté le 05/05/2019.

Reporters sans frontières, « Classement mondial de la liberté de la presse 2019 », <www.rsf.org>.

UNHCR, « Details of the assassination of four Kurdish politicians in 1992 at the *Mykonos* restaurant in Berlin », < www.refworld.org >, 16 November 1999, consulté le 02/01/2019.

جیاواز

COURTY Guillaume, « sociologie des organisation », 2017, université de Lille. (Cours universitaire)

DESAGE Fabien et **ALAM Tomas**, « Sociologie des institutions », 2019, université de Lille. (Cours universitaire)

LECLERC Arnauld, « les régimes non démocratiques : autoritarisme et totalitarisme », UNJF, 2012, PP. 2-8.

Morel Laurence, « Analyse comparée des régimes politiques » 2018, université de Lille. (Cours universitaire)

دەستووری بنەڕەتیی ئێران

یاسای سزادانی ئیسلامی (ئێران)

❊❊❊

پاشبەند

پاشبەندی ١: حوکمێکی نەهێنی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری لە دژی بەهاییەکان

پاشبەندی ٢: فۆڕمێکی ئەندامەتی لە بەسیجدا

پاشبەندی ١: حوکمێکی نهێنی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی کولتووری لە دژی بەهاییەکان

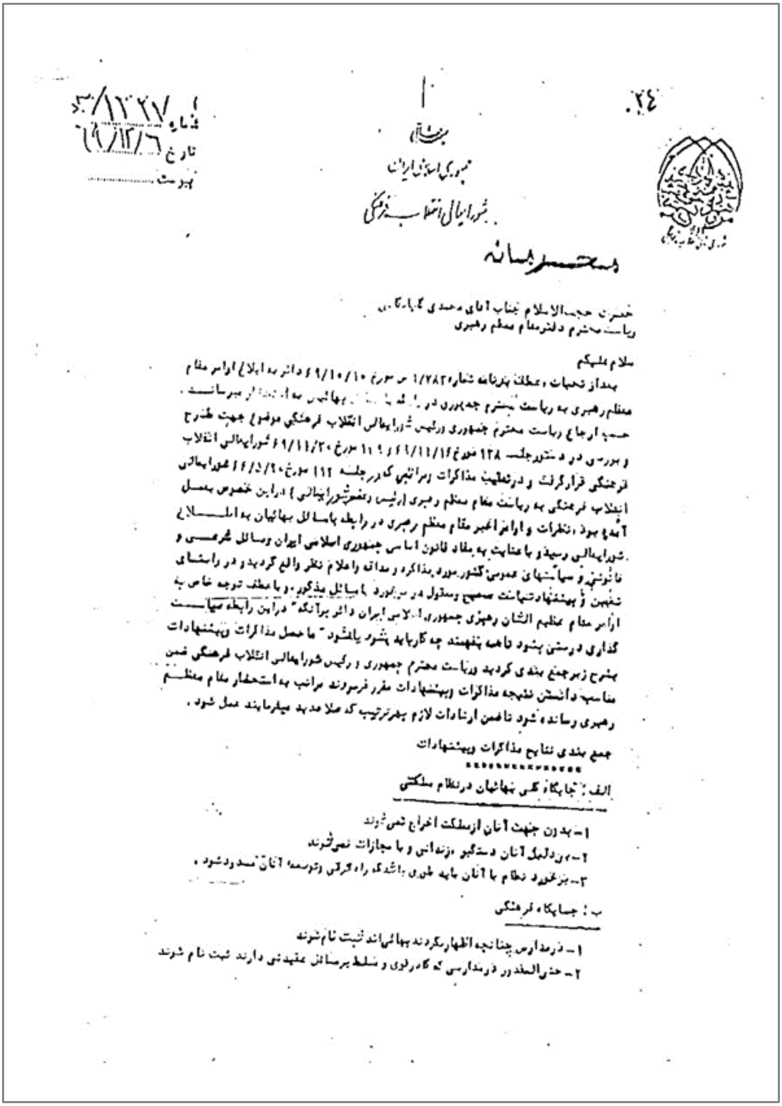

.۲٤

شماره ۳/۱۲۲۷
تاریخ ۶۹/۱۲/۶
پیوست

بسمه تعالی
جمهوری اسلامی ایران
شورای عالی انقلاب فرهنگی

محرمانه

حضرت حجت‌الاسلام جناب آقای محمدی گلپایگانی
ریاست محترم دفتر مقام معظم رهبری

سلام علیکم
بعد از تحیات، عطف به نامه شماره ۱/۷۸۳ مورخ ۶۹/۱۰/۱۰ دائر به ابلاغ اوامر مقام معظم رهبری به ریاست محترم جمهوری در رابطه با مسئله بهائیان به اطلاع آن ریاست محترم می‌رساند، حسب ارجاع ریاست محترم جمهوری و رئیس شورای عالی انقلاب فرهنگی موضوع جهت طرح و بررسی در دستور جلسه ۱۲۸ مورخ ۶۹/۱۱/۱۶ و ۱۱۹ مورخ ۶۹/۱۱/۲۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی قرار گرفت و در تعقیب مذاکرات و مراتبی که در جلسه ۱۱۲ مورخ ۶۹/۵/۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی به ریاست مقام معظم رهبری (رئیس و عضو شورای عالی) در این خصوص بعمل آمده بود، نظرات و اوامر اخیر مقام معظم رهبری در رابطه با مسائل بهائیان به اطلاع شورای عالی رسید و با عنایت به مفاد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و مسائل شرعی و قانونی و سیاستهای عمومی کشور مورد مذاکره و دقت و اعلام نظر واقع گردید و در راستای تفهیم و پیشنهاد تبیان صحیح و معقول در برخورد با مسائل مذکور و با عطف توجه خاص به اوامر مقام معظم الشأن رهبری جمهوری اسلامی ایران دائر بر آنکه «در این رابطه سیاست گذاری درستی بشود تا همه بفهمند چه کاری باید بشود یا نشود» ما حصل مذاکرات و پیشنهادات بشرح زیر جمع بندی گردید و ریاست محترم جمهوری و رئیس شورای عالی انقلاب فرهنگی ضمن مناسب دانستن نتیجه مذاکرات و پیشنهادات مقرر فرمودند مراتب به استحضار مقام معظم رهبری رسانده شود تا ضمن ارشادات لازم به هر ترتیب که صلاحدید میفرمایند عمل شود.

جمع بندی نتایج مذاکرات و پیشنهادات
****

الف: جایگاه کلی بهائیان در نظام مملکتی

۱- بدون جهت آنان از مملکت اخراج نمی‌شوند
۲- بی‌دلیل آنان دستگیر، زندانی و یا مجازات نمی‌شوند
۳- برخورد نظام با آنان باید طوری باشد که راه ترقی و توسعه آنان مسدود شود.

ب: جایگاه فرهنگی

۱- در مدارس چنانچه اظهار نکردند بهائی‌اند ثبت نام شوند
۲- حتی‌المقدور در مدارسی که کادر قوی و مسلط بر مسائل عقیدتی دارند ثبت نام شوند

SUMMARY OF THE RESULTS OF THE DISCUSSIONS AND RECOMMENDATION

A. General status of the Baha'is within the country's system

- They will not be expelled from the country without reason.

- They will not be arrested, imprisoned, or penalized without reason.

- The government's dealings with them must be in such a way that their progress and development are blocked.

B. Educational and cultural status

- They can be enrolled in schools provided they have not identified themselves as Baha'is.

- Preferably, they should be enrolled in schools which have a strong and imposing religious ideology.

- They must be expelled from universities, either in the admission process or during the course of their studies, once it becomes known that they are Baha'is.

- Their political (espionage) activities must be dealt with according to appropriate government laws and policies, and their religious and propaganda activities should be answered by giving them religious and cultural responses, as well as propaganda.

- Propaganda institutions (such as the Islamic Propaganda Organization) must establish an independent section to counter the propaganda and religious activities of the Baha'is.

- A plan must be devised to confront and destroy their cultural roots outside the country.

C. Legal and social status

- Permit them a modest livelihood as is available to the general population.

- To the extent that it does not encourage them to be Baha'is, it is permissible to provide them the means for ordinary living in accordance with the general rights given to every Iranian citizen, such as ration booklets, passports, burial certificates, work permits, etc.

- Deny them employment if they identify themselves as Baha'is.

- Deny them any position of influence, such as in the educational sector, etc.

پاشبەندی ٢: فۆڕمێکی ئەندامەتی ڕێکخراوی بەسیج

محل الصاق عکس

جمهوری اسلامی ایران

بسیج دهها میلیونی

بسیج در واقع عبارت است از همه ملت (مقام معظم رهبری)

برگ درخواست عضویت بسیج

سازمان بسیج حقوقدانان

شناسه سیستمی:

در این قسمت چیزی ننویسید

مشخصات فردی

نام: ....

نام خانوادگی: ....

نام پدر: ....

شناسه ملی:

ت.ت: .../.../... ش.ش: .... محل صدور: .... محل تولد: .... دین: .... مذهب: .... تاهل: متاهل ◯ مجرد ◯

گروه خونی: AB O± B± A± وضعیت جسمانی: سالم ◯ جانباز ◯ کم توان ◯ فعالیت ویژه: (هلال احمر، ngo و ...) ....

وضعیت خدمت وظیفه: دارای کارت پایان خدمت ◯ معاف ◯ خرید خدمت ◯ جنسیت: زن ◯ مرد ◯ شغل: ....

تحصیلات

آخرین مدرک تحصیلی: .... رشته : .... سال دریافت مدرک تحصیلی : ....

وضعیت تحصیلی فعلی (خاص افراد در حال تحصیل) : دانشجو: مقطع : .... رشته : .... سال ورود : ....

تحصیلات حوزوی : .... دانشگاه : ....

نوع همکاری

به کدام یک از فعالیت های زیر علاقه مند بوده و یا حاضر به همکاری هستید؟

علمی پژوهشی ◯ سازندگی، امدادی ◯ نظامی ◯ فرهنگی،هنری ◯ امر به معروف و نهی از منکر ◯ ورزشی ◯ قرآنی ◯ فناوری اطلاعات ◯ اداری وپشتیبانی ◯

سطح و مدت همکاری خود را اعلام کنید؟ ساعت در روز .... ساعت در هفته......... ساعت در ماه ....

چنانچه علاوه بر عضویت اصلی در این قشر تمایل دارید در قشر دیگری بعنوان همکار فعالیت نمائید نام قشر مورد نظر را ذکر نمائید: ....

نشانی محل سکونت

استان: .... شهرستان: .... شهر: .... محله/ روستا: .... خیابان: ....

کوچه: .... بلوک : .... طبقه: .... واحد: .... پلاک: ....

کد پستی ١٠ رقمی: .... تلفن ثابت : .... تلفن همراه : .... تلفن محل کار : ....

نشانی محل کار: .... Email: ....

در خواست عضویت عادی

تاریخ تکمیل برگ در خواست عضویت و ورود به بسیج / / می باشد و طی نامه شماره تاریخ / /

به معاونت تعلیم وتربیت معرفی شد.

امضاء مسئول سرمایه انسانی کانون مقاومت بسیج ....

امضاء داوطلب

در خواست عضویت فعال

اینجانب که از تاریخ / / با عضویت بسیج عادی فعالیت می نمایم درخواست ارتقاء به عضویت فعال دارم.

طی نامه شماره تاریخ / / به معاونت تعلیم وتربیت معرفی شد.

امضاء مسئول سرمایه انسانی کانون مقاومت بسیج ....

امضاء داوطلب

در خواست عضویت کادر

اینجانب که از تاریخ / / با عضویت بسیج فعال فعالیت می نمایم درخواست ارتقاء به عضویت کادر دارم.

طی نامه شماره تاریخ / / به معاونت تعلیم وتربیت معرفی شد.

امضاء مسئول سرمایه انسانی کانون مقاومت بسیج ....

امضاء داوطلب